

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 08229

NATUR UN MENTSH

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ביבליאָטעק „פּאָלקסבילדונג“.

אזאַמלונג פון פּאָפּולער-וויסענשאַפטליכע
אַבהאַנדלונגען, אַרניניעלע און איבערזעצטע,
אונטער דער רעדאַקציע פון א. ליטוויץ.

באַנד II

נאַטור
און מענש

פרייז 65 סענט.

ארויסגעגעבן פון

פּערלאַנג „פּאָלקסבילדונג“

הויפט־פּערקויף ביי דעם „ליטעראַרישען פּערלאַנג“
256 איסט בראַדוויי, ניו־אָרק

1915.

„לקוי חמה“

I.

דער הימעל און די מענשהייט.

דער בעריהמטער דייטשער פילאָזאָף קאַנט פלעגט זאָגען: „צוויי זאַכען מאַכען אויף מיך דעם גרעסטען איינדרוק, ווען איך בעטראַכט זיי: די שטימע פון מיין געוויסען אין מיר און דער אויסגעשטערנטער הימעל איבער מיר.“ און ווירק־ליך, אַ גרויסאַרטיגע ערשיינונג שמעלט פאַר דער טונקעל־בלאַהער הימעל אין אַ העלע נאַכט, ווען עס שטראַהלען און פונקלען זיינע מיריאדען שמערען און ווינקען און רעדען צו אונז אויף זייער געהיימניספולער שפראַך, דערצעהלענדיג די סודות פון מעשה בראשית. „השמים מספרים כבוד אל“ (די הימלען דערצעהלען די גרויסקייט פון גאָט). -- זאָגט דער פרומער דיכטער פון תהלים, און דער חומש דערצעהלט, אז ביים אויס־געשטערנטען הימעל האָט אברהם אבינו בעקומען די ערשטע פאַרשמעלונג פון דער גאָטהייט. די טיעפזיניגע פעלקער פון מצרים און בבל האָבען שוין אין אוראלטע צייטען בעטראַכט און בעוואונדערט דעם הימעל און זיינע מזלות, זוכענדיג אין זיי אַנענטפער אויף די פראַגען פון מענשליכען לעבען, וועגען גליק און אומגליק, מלחמה און שלום, גערעטעניש און הונגער און דאָס גלייכע. בעזונדער האָבען צו זיך צוגעצויגען דעם אינטערעס די פלאַנעטען, די וואַנדערנדע שמערען, וואָס בעוועגען זיך, ווי בלאַנזשענדיג צווישען די איבעריגע אונבעוועגליכע שמערען, מיט

בלויזע אויגען אָהן טעלעסקאָפּען (שפּאַקטיוועס) האָבען די אור-
 אַלטע פעלקער געזעהן נור פינף פון זיי: דעם פלינקען מערקור, די
 פּרעכטיגע ווענוס, דעם רויטען מאַרס, דעם גרויסאַרטיגען
 יופּיטער און דעם ווייטען, געהיימניספּולען סאַטורן מיט זיין
 וואונדערבאַרען רייף אַרום זיך. צו די פּלאַנעטען האָבען זיי אויך
 צוגערעכענט די זון מיט דער לבנה, און האָבען זיי אַלעמען
 פּערגעטערט, צוליעב זייער כבוד איינגעטיילט די צייט אין
 זיעבענטעניגע וואָכען און יעדען טאָג אָנגערופּען מיט דעם נאָם
 מען פּון אַ וואָסערס־איז שטערען אָדער פּלאַנעט. אַ זכר דערצו
 האָבען מיר נאָך אין די ווערטער: זונ־טאָג, מאַנ־טאָג (די לבנה
 הייסט ביי די דייטשען - מאַנד). די אַסטראָלאָגען, די שטערענ־
 זעהער פּלעגען פּאַראַויסאָגען דעם כאַראַקטער און דעם גורל
 פון יעדען מענשען לויט דעם, וועלכע פון די פּלאַנעטען איז
 געשטאַנען אין הימעל, ווען ער איז געבאָרען געוואָרען. אַמאָליגע
 מענשען האָבען שטאַלץ געמיינט אַז די ערד איז דער מיטעל־
 פּונקט פון דער נאַטור, און דער גאַנצער הימעל מיט זיינע מזלות
 דרעהט זיך אַרום איהר, כדי צו נוצען דעם מלך פון דער נאַטור,
 דעם מענשען צוליעב וועלכען דאָס אַלץ איז בעשאַפּען געוואָרען.
 דעם גרויסען טעות, וואָס האָט געדויערט טויזענדער יאָהרען,
 האָט דערוויזען אין מיטען פון זעכצעהנטען יאָהרהונדערט דער
 געניאַלער גלח ניקאָלאַי קאָפּערניק. ער האָט אַרויסגעזאָגט און
 בענרינדעט די צוויי געדאַנקען, וואָס זענען איצט געוואָרען אזוי
 פּערשפּרייט. זיי קומען אונז איצט פּאַר אזוי זעלבסט־
 פּערשטענדליך, אַז מיר קענען זיך גאָר ניט פּאַרשטעלען,
 ווי קען עס אַנדערש זיין: (1) די ערד דרעהט זיך אַרום זיך
 זעלבסט, ווי אַ ראָד אַרום איהר אַקס, און אונז דוכט זיך נאָר
 אויס, אַז די גאַנצע שטערענוועלט דרעהט זיך אַרום דער ערד;
 די בעוועגונג דויערט אַ מעת־לעת. (2) די ערד איז אַ פּלאַנעט,

וואָס בעוועגט זיך, ווי די איבעריגע פלאַנעמען, אַרום דער זון, וועלכע בילדעט דעם מיטעלפונקט פון אונזער פלאַנעמען־סיסטעם; די בעוועגונג דויערט אַ יאָהר, און ערקלערט אונז זעהר גוט, צוזאַמען מיט די בעוועגונגען פון די איבעריגע פלאַנעמען, וועלכע דויערען מעהר אָדער וועניגער, אַלע ערשיינונגען אין דעם פערפלאַנטערטען גאַנג פון די פלאַנעמען אין הימעל, זייער „וואַנדערען“, בלאַנדזשען צווישען די אונבעוועגליכע שטערען. יעדער אונבעוועגליכער שטערען איז אַ זון פאַר זיך, אַרום וועלכען, מעגליך, עס בעוועגען זיך אייגענע פלאַנעמען, וואו עס קענען אויך וואוינען אַזעלכע בעוואוסטזיניגע בעשעפע־נישען, ווי די מענשען אויף דער ערד. קאָפּערניק איז געשטאַרבן אין אַ פאַר טעג נאָך דעם, ווי ס'איז ערשיענען זיין בוך, און ער האָט ניט געקענט זעהען די איבערראַשונג, די אימה, וואָס זיין געדאַנק האָט אַרויסגערופען ביי די דעמאָלדיגע מענשען. אונז איז איצט אונמעגליך פאַרצושטעלען זיך די געפיהלען פון קאָפּערניקס דור; זיי האָבען געמוזט איבערלעבען אַנאַמתע וועלטאיבערקעהרעניש, אַ גייסטיגע רעוואָלוציע, וואָס האָט צושטערט אַלע זייערע אַלטע און פעסטע געדאַנקען וועגען דעם מענשען און דער נאַטור, וועגען גאָט און זיין השגחה אויף דעם מענשענס לעבען אויף דער ערד; זי איז פון מיטעלפונקט פון דער נאַטור מיט אַמאָל פּערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ קליינעם זאַמדקערענדל פון דער וועלטשאַפונג, וואָס טראַגט זיך אָהן אַ ציעל אין די וויסמענישען פון אונענדליכען הימעל. שרעקליך איז געווען צו פּערלירען דעם פעסטען באַדען אונטער די פיס, שרעקליך זיך צושיידען מיט דער אַלטער געמיטליכער וועלט־אַנשוואַונג, לויט וועלכער דער מענש פלעגט מיט שרעק, אָבער אויך מיט האַפנונג קוקען אויף דעם הויכען הימעל מיט זיינע מזלות, די וואוינונג פון גאָט מיט זיינע מלאַכים... איצט האָט

זיך דאָרט פאַר זיי געעפענט פּלוצלונג אַניאַבגורנד, פון וועלכען עס האָבען אַרויסגעקוקט די שרעקליכסטע פּראַגען פון מענשליכען לעבען: פון וואַנען, וואוהין, צוליעב וואָס, -- און האָבען געפאַ- דערט אַ נייעם ענטפּער... די דערשראָקענע מענשהייט האָט געוואָלט זיך בערוהיגען מיט אַ געלעכטער, אויסשפּאַטען דעם חצופדיגען שטערער פון איהר רוח. לוטער, דער פרייער גייסט, דער דרייטער גרינדער פון אַ נייער רעליגיאָנס-לעהרע, וואָס איז אויפגעשטאַנען געגען רוימישען פּאַפּסט און זיין ממשלה און האָט אָבגעריסען פון איהם כמעט אַ העלפט אייראָפּאַ, האָט געשריעבען וועגען קאָפּערניק'ן פּאָלגענדעם: „מען רעדט וועגען עפעס אַ נייעם אַסטראָלאָג (שטערענוזעהער), ער ווייזט אויף, אַז, כלומר'שט, די ערד דרעהט זיך, און דער הימעל, די זון און די לבנה זענען אונבעוועגליך... נו, יע, היינטיגע צייטען וויל יעדערער, מען זאָל איהם האַלטען פאַר אַ חכם, יעדערער קלינגט זיך אויסצוטראַכטען עפעס אַ בעזונדער נייעם, אָט וויל דעריבער אויך דער שומה איבערקעהרען און אַוועקשטעלען קאַפּויר מיט די פּיס אַרויף די גאַנצע אַסטראָנאָמיע“.

אָט אזוי האָט געשריעבען איינער פון די קלינסטע מענ- שען פון אייראָפּאַ, וואָס זשע האָט געדאַרפט קלערען דער געווענהליכער מענש! די מעכטיגע קאַטוילישע קירך, די פּער- מיטלערין צווישען דער ערד און הימעל, האָט אין דער נייער טעאָריע דערזעהען אַ געפּאָהר פאַר דער רעליגיאָן און איהר ממשלה איבער דער וועלט און איז אַרויס אַנטקעגען איהר מיט איהר גאַנצער קראַפט, מיט איהרע פינסטערע געפּענגניסען און די פייערען פון דער אינקוויזיציע. דעם 17-טען פּעברואַר פון יאָהר 1600 איז אין רוים פּעברענט געוואָרען דער ערשטער מערטרער (קדוש) פון דער נייער אידעע, דער פרייער דענקער און דער העלדישער קעמפּער פאַר'ן אמת, דזשאָרדאַניאָ ברונאָ,

וועלכער האָט זיינע שופטים שטאַלץ געענטפערט: „איהר זאָגט אַרויס מיין פסק־דין מיט מעהר שרעק, איידער איך הער איהם אויס. איך שטאַרב פרייוויליג פאַר מיין אידעע.“ ברונאַ איז געשטאַרבן, דער אַלטער גאַליי האָט זיך מיט געוואַלד געמוזט אַבזאָגען פון דעם נייעם געדאַנק, פיעלע אנדערע האָבען פערשפיעלט זייער לעבען פערשפרייטענדיג דעם נייעם אמת, נאָר קיין מאַכט אויף דער וועלט קען ניט דערשטיקען דעם בע־פרייטען מענשליכען פערשטאַנד... און ער האָט געזיענט.

עס זענען פערגאַנגען צעהנדליגע און הונדערטער יאָהרען, די בעפרייטע מענשליכע פאַרשונוגסקראַפט האָט אַלץ טיעפער און טיעפער אַריינגעדורנגען אין די אַבגורנדען פון דער שטערענ־וועלט און מיט געוואַלד אַרויסגעריסען און אויפגעדעקט איהרע פערבאַרגענסטע סודות, דער מענש האָט בעוואַפענט זיין אויג מיט שטאַרקע שפאַקטיוועס, וואָס האָבען איהם ענטדעקט נייע פלאַנעמען, קאָמעמען און שטערען און ווייט, ביז צו אונענדליכ־קייט, פערברייטערט די גרענעצען פון דער זעהבאַרער וועלט מהאָט אזוי ריכטיג אויסגעפאַרשט די וועגען פון די פלאַנעמען, אז ס'איז איצט מעגליך אויף טויזענדער יאָהרען פאַראויס אָדער צוריק אויסצורעכענען זייער אָרט אין הימעל אין יעדען מאָמענט מיט אַ פונקטליכקייט ביז אַ סעקונדע, די פיזיק האָט געפונען מיטלען צו דערגעהן, פון וואָס בעשטעהען די ווייטסטע, קוים זעהבאַרע שטערען, און די אַסטראָנאָמען קענען אויסרעכענען זייער גרויס, זייער ווייטקייט פון דער ערד און אַפילו זייער געד־וויכט, די געבילדעטע מענשהייט האָט דערזעהען די רעגעל־מעסיגקייט אין די בעוועגונגען פון די פלאַנעמען און מזלות, האָט זיך קלאָר געמאַכט די אורזאַכען דערפון און האָט פערשטאַנען, אז דאָס האָט קיין שייכות ניט צו דעם גאַנג פון מענשליכען לעבען אויף דער ערד, די געוועהנליכע מענשען האָבען זיך

אויפגעהערט צו שרעקען פארן הימעל און זיינע ערשיינונגען און
 זענען געוואָרען צו איהם גלייכנליטיג. אמת, קיינמאָל האָט די
 מענשהייט ניט געשענקט דעם הימעל אזוי פיעל מיטלען און
 צייט ווי איצט, נאָר דאָס טהוען די געלעהרטע, ספעציאליסטען;
 דער מאַסע־מענש, די גרויס־שטאָדטישע בעפעלקערונג איבער־
 הויפט, פערנעסט זיך גאָר אָפט אָן דעם הימעל מיט זיינע
 שטערען, צווישען די הויכע הייזער און די שמאָלע גאַסען, וואו
 דער בליאַסק פון די עלעקטרישע לאַמפען פערבלענדעט די
 אויגען און פערשטעלט אָפט פאַר דעם מענשען די גרויסקייט
 פון דער וועלט־שעפפונג און דעם צווישענהאַנג פון דעם מענשען
 מיט דער נאַטור... די היינטיגע מענשען זענען פרייער, אָבער
 אפשר פלאַכער, וועניגער טיעפזיניג ווי אַמאָל... די קליינליכע
 פראַגען פון אַלטעגליבען לעבען האָבען צו זיך צוגעצויגען דעם
 גאַנצען אינטערעסע, און האָבען אַרויסגעשטויסען די ווייטע,
 אייביגע פראַגען... נאָר זעלטענע ערשיינונגען, סענסאַציעס
 אין הימעל, רופען אַרויס אַניאינטערעס צו די שטערען־וועלט
 אין ברייטע קרייזען פון דער בעפעלקערונג, אָבער דאָס געדויערט
 אַ קורצע צייט, און פערשווינדט גיך אָהן אַ זכר. און גלייכנליטיג
 געהן מענשען וויעדער פערביי דעם וואונדערבארען, אונזער־
 ליבען, געוועהנליכען הימעל, וועלכער מוז אַרויסרופען ביי יעדען
 מענשען די טיעפסטע רעיונות, די העכסטע געפיהלען, ווען ער
 זאָל איהם נור אויף אַ רגע אויפמערקזאַם בעטראַכטען...
 צו די ערשיינונגען אין הימעל, וואָס ציהען אַם שטאַרקסען
 צו זיך די אויפמערקזאַמקייט פון מענשען, האָבען פון אייביג אָן
 געהערט די לקוידחמה'ס.

II-

לקוי-חמה און לקוי-לבנה.

לקויים, פינסטערנישען, פון דער זון און דער לבנה קומען פאָר רעגעלמעסיג און גאַנץ אָפט אויף דער ערד. זיי בעשטעהען דערין, וואָס די זון אָדער די לבנה ווערען ביסלעכווייז פּערשטעלט דורך אַ שוואַרצע, אונדורכזיכטיגען קערפּער, די ערד אָדער לבנה, וואָס בעדעקט זי אינגאַנצען (א פּאָלשטענדיגער לקוי) אָדער טיילווייז (א טיילווייזער לקוי). אין אַ משך כּמעט פּון 18.5 יאָהר קומען פּאָר אויף דער ערד 41 לקוי חמה'ס און 29 לקוי לבנה'ס. יעדען יאָהר קומען פּאָר ערניץ וואו אויף דער ערד ניט וועניגער ווי צוויי לקוי-חמה'ס פּאָלשטענדיגע אָדער טייל-ווייזע, און ניט מעהר ווי פינף, לקוי-לבנה'ס קען איין אין יאָהר פּאָר-קומען ניט מעהר ווי דריי, אָבער ס'קען טרעפען אַז אין אַ גאַנצען יאָהר וועט גאָר ניט זיין קיין לקוי-לבנה. פּון דעם איז געדרונגען, אַז אַ לקוי-חמה קומט פּאָר אויף דער גאַנצער ערד עפּטער ווי אַ לקוי-לבנה, אָבער אַ לקוי-חמה ווערט געזעהען נור אין אייניגע ערטער, און אַ לקוי-לבנה זעהט זיך כּמעט אויף אַ גאַנצער העלפּט פּון דער ערד מיט אַמאָל. דערפּון קומט אַרויס, אַז אין יעדער אָרט פּון דער ערד בעזונדער ווערט אַ לקוי-חמה געזעהען זעל-טענער ווי אַ לקוי-לבנה. בעזונדער זעלמען קומען פּאָר פּאָל-שטענדיגע לקוי-חמה'ס, ווען ס'ווערט אינגאַנצען פינסטער; אין איין אָרט קענען זיי פּאַרקומען ניט עפּטער, ווי איינמאָל אין 150--200 יאָהר אָדער נאָך זעלטענער, אין לאַנדאָן, למשל, איז אין אַ משך פּון 575 יאָהר, פּון 1140 ביז 1715, ניט געווען קיין

איין פאָלשטענדיגע לקיחתה. אין פארום איז די לעצטע פאָל-
שטענדיגע זון-פינסטערניש פאָרנעקומען אין יאָר 1724. אין
די נאָהענטסטע וועט זיין אין יאָר 2026, וועלכער קיינער פון
היינטיגע פארזעך וועט געוויס שייך נישט זעהן.

צוליב דעם שוואכען, ווהיגען גלאנץ פון דער לבנה איז
איהר זעהר לייכט צו בעמראכטען, און יעדערער קען מיט בלייזע
אויגען דערזעהען אפילו א קליינע טיילווייזע פינסטערניש אויף
איהר. אנדערש איז עס מיט דער זון: איהר גלאנץ איז אזוי
שטארק און ליכטיג, אז ווען זי איז אפילו אויף א העלפט בעי-
דעקט, לייכט זי נאך גענוג העל און מען קען מיט בלייזע אויגען
נאָר נישט בעמערקען, מען מוז א קוק טאן אויף דער זון דורך א
טונקעלע אָדער פעררויכערטע לאָז, כדי מ'זאל קענען דערזעהען,
אז א טייל פון דעם לייכטענדיגען קרייז איז מיט עטוואָס פערדעקט.
אַבער אַ פאָלשטענדיגע זון-פינסטערניש שטעלט פאָר אזא אונ-
געווענהליכע גרויסארטיגע ערשיינונג אין דער נאטור, אז זי
מאכט אַ נוואַלדיגען איינדרוק נישט נאָר אויף דעם מענשען, נאָר
וויקט אויך שטארק אויף די טיער-וועלט. שטעלט אייך פאָר
אַ ריינעם העלען הימעל, וואו עס שיינט ליכטיג די זון. פלוצלינג
הייבט איהר שייך אָן צו ווערען טונקעלער. אויפן העלען קרייז
עהט זיך אַ שוואַרצער פלעק, וואָס ווערט אַלץ גרעסער און
גרעסער. אָט איז שוין מעהר ווי אַ העלפט פון דער זון פערדעקט.
די ליכטיגקייט ווערט שוואַך און בלייך; די גאַנצע געגענד ווערט
פערצויגען מיט טונקעלע שאַטענס, אַלע פאַרבען ווערען בלאַס.
די דערשראָקענע פייגעלעך הערען אויף צו זינגען און בעהאַלטען
זיך צווישען די בלעטער, די בהמות מעקען פון שרעק, די היהנער
קלייבען אויף זייערע עופה'לעך אונטער די פליגלען. אפילו די
בלומען פערמאכען זייערע בעכערלעך, ווי ביי דער נאכט. אויפן
הימעל זעהט זיך נאָר אַ שמאָלער סערפ פון דער זון; ער ווערט

אלץ דינער און דינער און ענדליך פערשווינדט ער. עס ווערט
 מיט אמאל נאכט, א פינסטערע, אומעטיגע נאכט. עס ווערט
 גאנץ שטיל, די שטערען בעווייזען זיך אין הימעל, די לופט ווערט
 קיהלער, עס לופט דורך א קאלטער ווינד. די נאכטפויגלעך
 פליהען ארויס פון זייערע נעסטען, די פלעדערמיזן הויבען זיך
 אן צו טראָגען אין דער לופטען, אויף די חיות פאלט ארויף
 אנאימה: דער פערד וויל ניט לויפען, דער הונד ציטערט און
 טוליעט זיך צום בעל-הבית. און אפילו דער מענש... מיר, וואָס
 האָבען דאָס פריהער געוואוסט, וואָס זענען בכיון געקומען אהער
 צו בעטראכטען די זעלטענע ערשיינונג, מיר, וואָס ווייסען, אז
 דאָס איז אַ נאטירליכע זאך, מיר זענען אויך אויפגערעגט געגען
 אונזער ווילען, פון עפעס אנאונרוהיגען געפיהל. אויף אַ רגע
 קומט אונז פאָר, אז דער פרעכטיגער ליכטער פון הימעל איז
 פערלאָשען געוואָרען און ניט ווילענדיג ניט זיך יעדערער אַ פרעג:
 „טאָמער איז זי אויף אייביג אויסגעלאָשען געוואָרען? וואָס וועט
 דאמאָל זיין מיט דער ערד און מיט אינז? אָבער ניין... אַרום
 דעם שוואַרצען קרייז פון דער לבנה זעהט זיך נאָך אַ קרוין פון
 ווייכער ליכטיגקייט, וואָס ווייזט גענוי, וואָס געפינט זיך די זון.
 ווען דאָס אויג ווערט אַביסעל געוועהנט צו דער פינסטערניש,
 דערזעהען מיר אז די נאכט איז גאָר ניט אזוי פינסטער, ווי מיר
 האָבען פריהער געמיינט... אַ! אַ פריידגעשריי רייסט זיך פלולונג
 ארויס פון האַרצען ביי אלע צוועהער, וואָס האָבען ביז איצט,
 שוין אייניגע סעקונדען מיט אנאָגעשטערענגטער אויפמערק-
 זאמקייט און טיעפען שטילשווייגען בעטראַכט די ערשיינונג: אַ
 גאַנצער קוואַל פון ליכטיגע שטראַהלען האָט זיך אַ גאָס געטאָן
 פון רעכטען זייט פון דער זון, די ליכטיגקייט ווערט אלץ העלער
 און העלער... וועדער בעניסט די פרעכטיגע שיין די ערפרייטע
 גליקליכע ערד. (Flammarion, Astronomy for amateurs p. 260)

ס'איז קיין וואונדער ניט וואָס אזא אונגעוועהנליכע ערשיינונג פלעגט מאכען דעם שטארקסטען איינדרוק אויף די מענשען און מען פלעגט זיי רעכענען פאר אַ סמן פון גאָט'ס צאָרן. אין תנ"ך געפינען מיר אייניגע ערטער, וואָס רעדען וועגען לקויה חמה'ס. דער נבי עמוס זאָגט שטראָפּענדיג די יודען: „איך וועל בריינגען דעם אינטערוואַנג פון דער זון אין מיטען טאָג, און איך וועל פערפינסטערען די ערד אין מיטען העלער ליכטיגקייט" (קאפ. ה. פסוק ט.). אַ סך אַסטראָנאָמען מיינען, אַז דאָרעדט זיך וועגען דער פּאַלשטענדיגער זון-פינסטערניש, וואָס איז ווירקליך פּאַר-געקומען אין ירושלים דעם 9 פעברואַר פון יאָהר 784 פאַר קריסטוס געבורט. מיכה המורשתי נעהמט די לקויהמה פאַר אַ משל, ווען ער וויל זאָגען, אַז ס'וועט ניט זיין קיין נביאות: „דעריבער וועט די נאַכט אייך זיין אַנשטאַט אַ זעהונג און פינסטערניש -- אַנשטאַט אַ פּאַראַויסזאָגונג. עס וועט אונטער-נעהן די זון איבער די נביאים און דער טאָג וועט פינסטער ווערען איבער זי" (קאפ. ג. פסוק ו.). מיכה האָט אויך געזעהן אַ פינסטערניש דעם 5-טען יוני אין יאָהר 716 פאַר ק. ג.

שוין אין אוראלטע צייטען פלעגט מען די פינסטערנישען פערשרייבען אין די פּנסין, וואָס פלעגען זיך פיהרען ביי די גרויסע טעמפלען אין חינא, בבל און מצרים. די פריסטער האָבען אָנגעהויבען בעטראַכטען אויך די טיילווייזע זון-פינסטערנישען און זיי בעשרייבען אין די ביכער. פּערגלייכענדיג די אַלע בעשרייבונגען, איז ניט שווער געווען צו בעמערקען, אַז אין פּערלויף אונגעפּעהר פון 18.5 יאָהר הייבען זיך די זון-און לבנה-פינסטערנישען אָן איבערצוזוהרן אין דער זעלבער אָרדנונג און זיי פּאַלען כמעט אויף די זעלבע טעג פון חדש, ווי מיט 18.5 יאָהר צוריק. דאָס האָט געגעבען די מעגליכקייט פּאַראַייסצוזאָגען די צייט פון די פינסטערנישען, נאָר די געלערנטע פריסטער אַליין

פלענען וויסען דעם סוד, און דאָס פלעגט זיי מאַכען גרויס אין די אויגען פון דער פשוטער גלויביגער מאַסע, וואָס פלעגט מיינען, אז זיי בעקומען זייערע ידיעות אין די הימלישע אָנגעלעך גענחיימען דירעקט פון די געטער. אין כינא (קיטאי) איז נאָך אַ צייט פאַר קריסטום געבורט איינגעפיהרט געוואָרען בעזונדערע שטעלעס פון הויף-אַסטראָנאָמען, וואָס פלעגן דאַרפֿען פאַר-אויסזאָגען דעם קיסר די צייט פון די זון-פּינסטערנישען, מיזאָל קענען בייצייטענס צוגריימען די נויטיגע קרבנות פאַר די געטער. וועגען די אורזאַכען, וועלכע רופען אַרויס די לקויים, האָבען די אַלטע פעלקער געהאַט אַלערליי ווילדע פאַרשטעלונגען, וואָס עקזיסטירען נאָך ביז איצט אין די מזרח-לענדער. די חיגעזער פלעגען מיינען, אז אַ שרעקליכע דראַכע (אַזאַ מין פליהענדער שלאַנג) פאַלט צייטענווייז אָן אויף די זון און די לבנה און וויל זיי איינשלינגען; צווישען זיי קומט פאַר אַ שרעקליכער שטרייט. מען מוז זיך אַריינמישען און ראַטעווען די אומגליקליכע הימעל-לייכטער. די בעפעלקערונג פלעגט אַרויסגעהן אויפֿן גאַס, פלעגט שרייען, גוואַלדעווען, שיסען, כדי צו איבערשרעקען און פֿער-טרייבען דעם דראַכע. אַזאַ ווילדער קאַנצערט איז פאַרנעקומען לויט דער פֿעראַרדנונג פון די רעגירונגס-בעאַמטע אין פעקין דעם 16 יאָנואַר פון יאָהר 1880. אין מיטעלאַטער פלעגען די אייראָפּיאישע פעלקער אויך מורא האָבען פאַר אַ זון-פּינסטער-ניש, מען פלעגט מיינען אז די וועלט געהט אונטער און עס קומט אָן דער לעצטער יום-הדין. ביסלעכווייז, מיט די פֿערשפּרייטונג פון בילדונג און אויפקלערונג, האָט דער אונבעוואוסטער שרעק זיך פֿערביטען אויף אַ טיעפען אינטערעס, מיט וועלכען די בעפעלקער-רונג און די געלעהרטע וועלט ערוואַרט יעדע נייע פּאָלשמענדיגע זון-פּינסטערניש. דער פאַרשריט פון דער אַסטראָנאָמיע גיט די מעגליכקייט פאַראַויסצוזאָגען, ווען און אין וועלכע געגענדען פון

דער ערד וועט געזעהען ווערען יעדע זון-אָדער לבנה-פינסטער-
ניש. אין די נאָהענטסטע יאָהרען, ביז 1919, וועלען פאָרקומען
פאָלגענדע פאָלשטענדיגע לקוידמהים: דעם 21-טען יאָנואר
1916 -- אין שטילען אָקעאַן, זיד אַמעריקאַ און אינדיען, דעם
26-טען מאַי 1918 -- אין נאָרד-אַמעריקאַ, דעם 16-טען מאַי
1919 -- אין זיד-אַמעריקאַ און מיטעל-אַפריקאַ.

אום צו פערשטעהן אייניגע איינצעלהייטען פון די
פינסטערנישען, מוזען מיר זיך קורץ דערמאָנען אייניגע פרטים
וועגען דער זון, דער ערד און דער לבנה און זייערע בעוועגונגען
ארום דער זון. די זון, דער מיטעל-פונקט פון אונזער פלאַנעטען-
וועלט, דער קוואַל פון לעבען און קראַפט אויף אונזער ערד, די
ליכטיגע זון איז אַנאָנגעהויער גרויסער קוגעל, וואָס בעשטעהט פון
אַלערליי צוגליחטע שטאַפען. דער זון-קוגעל איז אַזוי גרויס, אַז ווען
מען זאָל אויף איהם אָנטאָן אַ ריף, וואָלט ער געהאַט 600,000
מייל אין די לענג. די זון קומט אונז אויס אַזוי קליין, ווייל מיר
געפינען זיך אונגעהויער ווייט פון איהר, אין דורכשניט אויף
20,122,000 מייל. בעמראַכטענדיג גענוי די זון זענען די גע-
לעהרטע דערנאָנגען, אַז זי בעשטעהט פון אייניגע שיכטען, וואָס
זיי אונטערשיידען זיך איינע פון די אנדערע: די אויבערפלעכע
בילדעט אַ בלענדענד ליכטיגע שיכט, וואָס הייסט פאָטאָספערע;
זי בעשטעהט פון שווערע פליסיגע שטאַפען, וואָס בעוועגען זיך
שטענדיג, ווי די כוואַליעס פון צורודערטען ים ביי אַ שטורמווינד.
אויף איהר בעווייזען זיך טונקעלע שטעלען -- זון-פלעקען, וואָס
פערנעהמען אָפטמאָל הונדערט-טויזענדער קוואַדראַט מייל,
און וואַקסען און פערשווינדען אונגעהויער גיך; אַרום די פלעקען
בעווייזען זיך בעזונדער ליכטיגע שטעלען -- די אַזוי גערופענע,
„פאָקעלן“, „ליכטער“, וואָס פערשווינדען אָפט אַזוי גיך, ווי
זיי ווערען געבאָרען אין אייניגע שעה. פונקט ווי די ערד איז

אַרומגערינגעלט מיט אַ שיכט פון לופט, אזוי איז די פּאָמאָ-
 ספּערע אויך אַרומגערינגעלט מיט אַ ראָדפּאַרביגע שיכט פון
 לייכטע נאַזען, וואָס האָט אין דער גרעב ביז 8000 וויאָרסט -
 זי הייסט חראָמאַספּערע; נאָך ווייטער ציהט זיך אַ ביז 300.000
 וויאָרסט ברייטע אונגעלעמעסיגע שיכט פון זייער דינע שטאַפּען
 -- פון העל-זילבער פאַרב --- די „קרוין“, די חראָמאַספּערע און
 די קרוין לייכטען זעהר שוואַך און זיי קען מען נאָר זעהען ביי אַ
 פּאָלשטענדיגער זון-פּינסטערניש, ווען די שטראַהלענדע פּאָמאָ-
 ספּערע איז אין גאַנצען פּערדעקט דורך דער לבנה.
 דעריבער דערוועקט יעדע פּאָלשטענדיגע זונפּינסטערניש אז
 גרויסען אינטערעס צווישען די געלעהרטע, וואָס בענוצען זיך
 מיט דער זעלמענער געלענעהייט צו פּאָמאָגראַפּירען און אויס-
 פּאַרשען די קרוין, וואָס בייט זעהר אָפט איהר לענג און פּאַרם.
 בעטראַכטענדיג אין יאָהר 1842 די פּאָלשטענדיגע לקוירחמה,
 וואָס איז פּאַרגעקומען אין אייראָפּאַ, האָבען די געלעהרטע צום
 ערשטען מאל דערוזעהען אַרום דעם פּינסטערען קרייז פון דער
 לבנה, וואָס האָט בעדעקט די זון, אונערוואַרטעטע, אונגעלע-
 מעסיגע ראָדפּאַרביגע שטרייפען, פון וועלכע מ'האָט ביז דאַמאלס
 נאָר ניט געוואוסט. דערנאָך האָט מען זי נאָך איינגיע מאָל
 געזעהען ביי די שפּעטערדיגע זונפּינסטערנישען. נאָר גענויער
 איז מען דערגאַנגען, וואָס דאָס איז, נאָכדעם, ווי מ'האָט געפונען
 אַ מיטעל צו בעטראַכטען זיי שטענדיג אָהן פּינסטערנישען. עס
 האָט זיך אַרויסגעוויזען, אז דאָס קומען פאַר אויף דער זון, אין
 דער טיפּעניש פון דער פּאָמאָספּערע, אונגעהויערע אויפרייסונ-
 גען, וואָס הויבען אויף מיט אַאונגלויבליכער שנעלקייט גראַנדיעזע
 סנאַפּעס פון צוגליחטע שטאַפּען, וועלכע צורייסען די חראָמאָ-
 ספּערע און דערגרייכען אָפט די הויך פון 150, אפילו 500
 מויענד וויאָרסט. מען האָט זיי אַ נאָמען געגעבען פּראָטובע-

ראנסען (ארױסשטארצונגען). זײ קומען שטענדיג פֿאַר. אַסך אַסטראָנאָמען פֿערנעהמען זיך אױצט ספּעציעל מיט פֿאַרשען די פֿראַטובּעראַנסען, ווייל דורך זײ בעקומט מען אַ בעגריעף פֿון דעם, וואָס ס'קומט פֿאַר אױף דער ווייטער זון, וואָס פֿאַר ענדערונגען זי לעבט אױבער, און דאָס גיט די מעגליכקײט צו ערקלערען, פֿון וואַנען זי האָט זיך גענומען און וואָס וועט זײן מיט אױהר דער סוף...

אַזױ לעבט די זון, אַזױ איז געווען מיליאָנען יאָהרען צוריק, אַזױ וועט זײן נאָך מיליאָנען יאָהרען שפּעטער. און אָט די שטורמישע מאַסע פֿון צוגליהטע שטאַפען גיט אונז ליכטיגקײט און וואַרימקײט. ווען די זון וועט ווערען רוהיג, וועט זי ווערען טױט, און אױף אונזער ערד וועט אױך אַלץ אָבשטאַרבּען און פֿערנליווערט ווערען. כדי אױף דער ערד זאָל קענען וואַקסען אַ גרעזעל און פֿליהען אַ זומער־פֿייגעלע, מוזען אױף דער זון פֿאַר־קומען גרױזאַמע אױפֿרייסונגען און גרױסאַרטיגע פֿראַטובּעראַנ־סען מוזען פֿליהען דורך די שטורמישע וועלען פֿון דער האַרמאָנ־ספּערע. יע, כדי ס'זאָל וואַקסען דאָס גרעזעל, אָבער אױך נאָך צולײב דעם, אַז דער מענש זאָל קענען דענקען און בעטראַכטען די גרױסקײט פֿון דער נאַטור און פֿערשטעהן און פֿיהלען זײן אױגענע עקזיסטענץ...

III.

די ערד.

ס'איז שווער צו גלױבען, דאָך איז עס ריכטיג, אַז אונזער פינסטערע ערד איז אַנאַמתע מאַכטער פֿון דער ליכטיגער זון. אַמאָל האָט זי אױך געלױכטען אין הימעל, ווי אַ העלער שטערן, און מעכטיגע פֿראַטובּעראַנסען פֿלעגען צערייסען אױהר פֿליסיגען אױבערפֿלאַך. נאָר עס זענען פֿערגאַנגען טױזענדער יאָהרען, די

UTLEY BRANCH

ערד איז אָבגעקיהלט געוואָרען; זי האָט זיך בעדעקט מיט אַ האַרטער קאַלטער שאַלעכץ, וואָס אונטער איהר גליהט נאָך ערטערווייז דער פריהערדיגער פייער. און נאָר די פייערשפיייענדיגע בערג, די וואולקאָנען, דערמאָנען נאָך אַ מאָל די פריהערדיגע יונגע זודיגע טעג פון אונזער זקנה. דער רייף, וואָס וואָלט געקענט אַרומרינגלען דעם ערד־קונעל אין ברייטסטען אָרט, וואָלט געמוזט האָבען אין דער לענג 5400 מייל, 108 מאָל וועניגער ווי אויף דער זון, איהר דיאַמעטער (די גלייכע ליניע, וואָס געהט דורך דעם צענטער פון אַ קונעל פון איין זייט ביז דעם אַנדערן) האַלט 1713,1 מייל. זי דרייט זיך איבער אַרום איהר אַקס פון מערב צו מזרח אין 24 שעה, און לויפט דורך איהר אָרביט, איהר וועג אַרום די זון, אין אַ יאָהר, וואָס ענטהאַלט אין זיך 365 מעת־לעת 5 שעה 48 מינוט 46 סעקונדעס. די אָרביט פון דער ערד האָט די פּאָרם פון אַניעליפּסיס, אַזא מין לענגליכער עיגול, וואָס זעהט אויס כמעט ווי אַ דורכשניט פון אַנאיי אין דער לענג. די זון געפינט זיך ניט אין מיטען פּונם עליפּסיס, נאָר אין זיין פּאָקוס -- דאָס איז אַזאַ פּונקט אין עליפּסיס, וואָס איז געהענטער צו איין ברעג, ווי צום אַנדערן. אַזוי קומט אַרויס, אַז דער מרחק פון דער ערד צו דער זון איז ניט שטענדיג דערזעלבער; אין דורכשניט איז ער אַנערך 20,122,000 מייל, אָבער זומער אין יוני, ווען די ערד לויפט דורך דעם טייל פון איהר וועג, וואָס איז צום ווייטסטען פון דער זון (אַפהעליאָם) איז דער מרחק 20,460,050 מייל; ווינטער, אין דעצעמבער, איז זי צו דער זון געהענטער ווי אַלע מאָל. דער מרחק רופט זיך פּעריהעליאָם און בעטרעפט 19,783,950 מייל, דעריבער קומט אונז אויס די זון זומער אַביסעל קלענער, איידער ווינטער. די גיכקייט פון דער בעוועגונג איז אויך ניט גלייכ־מאַסיג: ווען די ערד איז געהענטער צו דער זון (ווינטער), איז

די בעוועגונג עפּים ניכער, איידער בשעת זי איז ווייטער (זומער). ווי יעדער אונדורכזיכטיגער קערפּער, לאָזט די ערד אונטער זיך אַ שוואַרצען שאַטען, וואָס לויפט אַרום מיט איהר אַרום דער זון. ווייל די ערד איז אַ סך קלענער פון דער זון, האָט איהר שאַטען אַ פּאַרם פון אַ קאַנוס (ווי אַ היטעל צוקער וואָס איז אונטען קיילעכדיג און ענדיגט זיך מיט אַ שפיץ). ביי דער סאַמע ערד איז דער שאַטען אזוי דיק, ווי דער ערד קוגעל; וואָס ווייטער ווערט ער אַלץ דינער און דינער. זיין לענג ביים זיך לויט דעם מרחק פון דער ערד ביז דער זון; וואָס ווייטער דער מרחק, איז דער שאַטען אויך לענגער: זומער איז ער 189,000 מייל לאַנג, ווינטער נאָר 183 טויזענד מייל. דאָס איז אַלץ זעהר וויכטיג צו געדענקען, ווען מיר ווילען גוט פּערשטעהן די בעדינגונגען, ביי וועלכע עס קומען פּאַר די לקויילבנהים.

IV.

די לבנה.

דער „בעגלייטער“ פון דער ערד, די לבנה -- איז אַ קאַלמער, שוואַרצער וועלט־קערפּער, אינגאַנצען בעדעקט מיט בערג און קראַטערן, וואָס ווייזען אויף זיין אַמאָליגען פייערדיגען צושטאַנד. זי איז אַ סך קלענער פון דער ערד, איהר דיאַמעטער האָט אין דער לענג נאָר 469 מייל, כמעט פיער מאָל קלענער ווי ביי דער ערד. זי דרעהט זיך אַרום דער ערד און מאכט דורך איהר גאַנצען וועג אין אַ משך פון אַ אידישען חאַש, וואָס געדויערט 29 מעת־לעת 12 שעה 44 מינוט און 8 סעקונדעס. די בעוועגונג פון דער לבנה איז זעהר אַ פּעדפּלאַנטערמע, קאָמפּליצירטע, ווייל איהר אייגענע בעוועגונג אַרום דער ערד קאָמבינירט זיך, בינדט זיך צונויף מיט דער בעוועגונג פון

דער ערד ארום דער זון, וואָס זי מוז מיטמאכען. עד היום האָבען נאָך די געלעהרענטע זי ניט גאָר אינגאנצען אויסגעפאָרשט, און דאָ קומען נאָך אָפט פאָר אייניגע קליינע פעהלערן אין זייערע חשבונות. דער מרחק איהרער פון דער ערד ביים זיך פון 48.960 ביו 54.640 מייל, אין דורכשניט 51.800 מייל. דעריבער קומט זי אויס אַמאָל אַביסעל גרעסער, אַמאָל קלענער (דאָס קען מען נאָר בעמערקען, ווען מען מעסט גענוי איהר זעהבארע גרויס מיט ספעציעלע אינסטרומענטען). די ניקייט פון איהר אייגענער בעוועגונג ביים זיך אויך לויט איהר מרחק פון דער ערד: אין דורכשניט 12.000, די גרעסטע ניקייט -- 13.560, די קלענסטע נאָר 10.440 מייל אַ מאָג, אין דורכשניט לויפט זי אַרום דער ערד 30 מאָל פאַמעליכדיגער, איידער די ערד אַרום דער זון. דער שאַטען פון דער לבנה האָט אויך אַפאַרם פון אַ קאָנוס, וואָס ער ציהט זיך אין דער קעגענאיבערדיגער זייט פון דער זון. דאָס מוז מען אַלץ געדענקען, ווען מיר ווילען פערשטעהן די פרטים, ווי אזוי עס קומט פאָר אַ לקויהמה.

דערפון, וואָס די לבנה דרעהט זיך אַרום דער ערד, קומען אַרויס צווייערליי ערשיינונגען: די פאַזיסען פון דער לבנה און די לקויים. אַלע ווייסען, אז אין אַ משך פון אַ חדרש ביים זיך רעגעל-מעסיג דער אויסזעהן פון דער לבנה: דאָ זעהען מיר אַ גאַנצען קרייז, דאָ גאָר אַ העלפט, דאָ גאָר אַ דינעם סערפ, דאָ זעהען מיר זי גאָר ניט. די אַלע ערשיינונגען הייסען פאַזיסען. די הויפט פאַזיסען זענען פאַלגענדע: דער מולד, (ווען מיזעהט איהר גאָר ניט, אין אָנהויב חדרש), דער ערשטער פערטיל (אַ האַלבער קרייז, די קיילעכדיגע זייט צו מערב, אין זיבען טעג אַרום), די פולע לבנה (אַ גאַנצער קרייז אין מיטען חדרש), דער לעצטער פערטיל (אַ האַלבער קרייז, די קיילעכדיגע זייט צו מזרח). נאָכדעם הויבען זיך די פאַזיסען אָן ווידער פון אָנהויב אין זעלבען

סדר. דאָס האָבען די מענשען שוין בעמערקט אין אוראלטע צייטען און אָנגעהויבען צו טיילען די צייט אין לבנה־חדשים. די אַלע ערשיינונגען דערקלערען זיך לייכט, ווען מיר וועלען זיך דערמאָנען, אז די לבנה איז אַ פינסטערע קויל, וואָס בעקומט איהר שיין פון דער זון; איין העלפט פון איהר, וואָס איז געווענדיג דעם צו דער זון, איז שטענדיג בעלויכטען, די אַנדערע -- פינסטער, אָבער כסדר בייט זיך די לאַגע פון דעם ליכטיגען קרייז צו אונז. כדי גוט זיך פאַרצושטעלען די אַלע פאַזיסען, דאַרף מען אוועקשטעלען אַניאָנגעצונדענעם לאַמפּ אַנשטאַט דער זון און פאַמעליך בעוועגען אַרום זיך פון רעכטס צו לינקס אַ קיילעכדיגע זאַך, למשל, אַ ווייסע פילקע, וואָס וועט פאַרשטעלען די לבנה, און אויפמערקזאם בעטראַכטען, וואָס פאַר אַ פאַרם וועט האָבען דער בעלויכטענער טייל, וואָס מיר וועלען זעהן; דער מענש וועט דאָ פאַרשטעלען די ערד, דאָס זעלבע קומט פאַר מיט דער ערד און דער לבנה. אין אַנהויב חדש שטעהט זי צווישן דער זון און דער ערד; דאָן איז צו אונז געווענדעט איהר פינסטערער טייל, זי מאַכט איהר טעגליכען גאַנג דורכ'ן הימעל צוזאַמען מיט דער זון, און מיר קענען זי ניט בעמערקען, אין אַ טאָג אַרום וועט שוין די לבנה שטעהן אַ ביסעל לינקס פון דער זון, נעהענטער צום מזרח־זייט, און תיכף נאָכ'ן אונטערגאַנג פון דער זון וועלען מיר דערזעהען נידעריג ביים האַריוואָנט אַ דינעם ליכטיגען סערפ, מיט די הערנער צו מזרח. אין אַ טאָג אַרום וועט די לבנה זיין נאָך מעהר לינקס פון דער זון, דער סערפ וועט ווערען ברייטער. אין אַ וואָך אַרום וועט די לבנה זיך געפינען אַן אַ זייט פון דער ערד און דער זון, און מיר וועלען זעהען ריכטיג אַ העלפט פון בעלויכטענעם האַלב־קויל פון דער לבנה -- דער ערשטער פערטיל. ס'וועלען אוועקגעהן נאָך זיעבען טעג, די לבנה וועט שוין שטעהן הינטער דער ערד (קוקענדיג פון דער

זון), און מיר וועלען זעהען די גאנצע ליכטיגע העלפט איהרע. ווען די זון פערנגעהט אין מערב־זייט, געהט די לבנה אויף אין מזרח, און די ערד געפינט זיך צווישען זיי. דאָס איז די פולע לבנה. נאָכדעם הויבט די לבנה וויעדער אָן זיך צו דערנעהענטערן צו דער זון, נאָר פון דער רעכטער זייט, פון מערב־זייט. די לבנה געהט אויף אַלץ שפעטער און שפעטער נאָך זונאונטערגאַנג; אין זיבען טעג אַרום שטעהט זי ווייטער אָן אַ זייט פון דער ערד און דער זון, אָבער שוין רעכטס, מיר זעהען ווידער נאָר אַ העלפט פּונם בעלויכטענעם האַלב־קויל, אָבער איצט שוין דעם רעכטען (קוקענדיג פון דער זון). די לבנה געהט אויף פאַר דער זון, נאָך האַלבע נאַכט אין דער פרייה. שפעטער, ווען זי וועט קומען נאָך נעהענטער צו דער זון, וועלען מיר ווידער זעהן אַ סערפּ, אָבער אין דער פרייה, און די הערנער זיינע וועלען קוקען צום מערב־זייט, דער סערפּ ווערט פון טאָג צו טאָג דינער און דערנאָך פּערשווינדט ער: די לבנה שטעהט ווידער צווישען דער ערד און דער זון, ס'איז ווידער דער מולד, ס'איז אַוועק אַ גאַנצער חדש.

איצט קענען מיר שוין איבערנעהן צו די סבות, וואָס רופען אַרויס די לקויים, זיי קומען פאַר, ווען די זון, די ערד און די לבנה שטעהען אין איין ליניע. ביים מולד, ווען די לבנה שטעהט צווישען דער ערד און דער זון, קען פאַרקומען אַ לקוי־חמה; ביי דער פולער לבנה, ווען די ערד שטעהט צווישען דער לבנה און דער זון -- אַ לקוי לבנה. אין פּלוג קען זיך דוכטען, אַז לקויים דאַרפען פאַרקומען יעדען חדש, דאָס איז אָבער ניט ריכטיג, ווייל די אַרביט פון דער לבנה ליגט ניט אין איין שטח מיט דער אַרביט פון דער ערד, נאָר זיי זענען איינע צו די אַנ־דערע אָנגעבויגען און בילדען אַ קליינעם ווינקעל. זיי בעגענענען זיך אין צוויי פונקטען, וואָס הייסען די „קניפלעך“ די קניפלעך

בייטען שטענדיג זייער אָרט. דעריבער געהט די לבנה געוועהנִי לײך דורך העכער אָדער נידעריגער פאַר דער ליניע, וואָס בינדט צונויף די זון מיט דער ערד און קיין לקוי קומט ניט פאַר; אַמאָל אָבער שניידט זי איבער די ליניע און דעמאָלט טרעפט זיך אַ לקוי.

V.

א לקוי-לבנה.

לאָמיר איצט בעטראַכטען, ווי אזוי געהט דורך אַ לקוי־לבנה, ווי ס'איז שוין געזאָגט געווען, טרעפט זיך דאָס ביי אַ פּר לער לבנה, ווען זי דאַרף דורכגעהן פונקט הינטער דער ערד; דאָן געהט זי אַרײַן אין איהר ברייטען שאַטען און ווערט אויף אַ צײַט פּערשוואַונדען. די לבנה און די ערד מיט איהר שאַטען בעוועגען זיך איבערן הימעל פון רעכטס אויף לינקס, נאָר, ווייל די לבנה בעוועגט זיך גיכער, דעריאָגט זי דעם שאַטען און דער־גרייכט איהם מיט איהר לינקער זײַט. דעריבער הויבט זיך יעדער לקוי־לבנה אָן פון דער לינקער זײַט. אויף דער לבנה בעווייזט זיך אַ קײלעכדיגער פּלעק (דער שאַטען פון דער ערד), וואָס וואַקסט אַלץ, ביז די לבנה געהט אין איהם אַרײַן אינגאַנצען. דאָס קען געדויערען ביז אַ שעה, ווייל דער שאַטען איז א סך בריי־טער פון דער לבנה, בכּן קען דער פּולער לקוי, ביז די לבנה געהט דורך דעם שאַטען, געדויערן ביז 2,5 שעה, אויב זי געהט דורך דעם סאַמע מיטען פון דעם שאַטען, וואו ער איז צום ברייטסטען. צום סוף בעווייזט זיך די לינקע זײַט פון דער לבנה, וואָס געהט פריהער אַרויס פון שאַטען; ביסלעכווייז רוקט זיך אַרויס דער גאַנצער קרייז פון דער לבנה; דאָס געדויערט אויך ביז אַ שעה, אזוי קען דער גאַנצער לקוי פון אָנהויב ביזן סוף

געדויערן אין איין אָרט ביז 4.5 שעה, ניט מעהר. ווען די לבנה
 געהט דורך דעם שאַטען ניט אין מיטען, נאָר העכער אָדער
 נידעריגער, אָדער זי געפינט זי ווייטער פון דער ערד, און זי
 שניידט דורך דעם שמעלערן טייל פון שאַטען־קאָנוס -- דאָן
 געדויערט דער לקוי וועניגער. אַמאָל געדויערט דער פולער לקוי
 נאָר איין סעקונדע. אָפטמאָל טרעפט, אַז די לבנה שטעהט אזוי
 הויך, אָדער אזוי נידעריג, אַז דער גאַנצער קרייז קאָן ניט בעד
 דעקט ווערען פון שאַטען, נאָר עס בעדעקט זיך אַ טייל, דער אונט
 טערשטער, ווען די לבנה שטעהט צו הויך, אָדער דער אויבער
 שטער טייל, ווען זי שטעהט צו נידעריג. דאָס איז אַ טיילווייזער
 לקוי־לבנה. ביי אַ לקוי־לבנה ווערט די לבנה טאַקע אויף אַנאמת
 פֿינסטער, ווייל די ערד געהמט איבער די שטראַהלען פון דער
 זון און דערלאָזט זיי ניט צו דער לבנה. דעריבער ווערט דער
 אָנהויב און דער סוף פון אַ לקוי־לבנה בעמערקט אין דער זעלבער
 צייט אין אַלע פונקטען פון דער ערד, וואו ס'איז דאָמאָלס נאָכט,
 און עס זעהט זיך די לבנה. בעטראַכטענדיג ביים אָנהויב דעם
 זייגער אין יעדער אָרט און פּערנלייכענדיג די צאָהלען, קען מען
 אויסרעכענען, אויף וויפּיעל עס אונטערשיידט זיך די צייט אין
 די פּערשיעדענע ערטער. דערפון קען מען אויך אויסרעכענען, ווי
 ווייט געפינט זיך איין אָרט פון צווייטען, אין פּדיהערדיגע צייטען
 איז דאָס געווען דער איינציגער מיטעל פּעסט צו שטעלען די
 לאַגע פון פּערשיעדענע פונקטען אויף דער ערד. איצט איז
 פּאַרהאַן אַנדערע, בעסערע מיטלען, אָבער דאָך בענוצט מען זיך
 נאָך ער היום מיט די לקויים צוליעב אָט די צוועקען.

VI.

א ל ק ו י - ח מ ה.

א סך אנדערש געהט דורך אַ לקוי־חמה. ווי ס'איז שוין

דערקלערט געוואָרען, קאָן אזאָ לקוי פּאַרקומען נאָר אין מולד, אויב די לבנה געהט דורך צווישען דער ערד און דער זון. דאָן פּערדעקט די לבנה אויף אַ צייט אַ טייל פון דער זון אָדער די גאַנצע זון. די לבנה קען פּערדעקען די גאַנצע זון, כאָטש זי איז אַ סך קלענער פאַר איהר, ווייל זי געפינט זיך על פי ערך פּיעל געהענטער צו דער ערד. מיר ווייסען, אַז אַ קליינער קערפּער, וואָס איז נאָהענט צו אונז, קומט אונז אויס גרעסער, איידער אַ גרויסער, וואָס איז ווייט. די לבנה בעוועגט זיך פון רעכטס, מערב, צו לינקס, מזרח־זייט. רעריבער הויבט זיך יעדער לקוי חמה אָן ביי דער רעכטער זייט פון דער זון, און איז די מערב־דינע ערטער, זעהט מען איהם פריהער, איידער אין די ערטער, וואָס ליגען געהענטער צום מזרח. דאָ קומט פאַר די זעלבע ערשיינונג, אזוי ווי אַ קליינער וואַלקען וואַלט זיך דורכגעטראָגען אין הימעל פון מערב צו מזרח־זייט און פּערדעקען אויף אַ צייט די שייך פון דער זון. מיר קענען גרינג בעמערקען פון ווייטען, אַז די ערטער, וואָס ליגען געהענטער צו מערב־זייט, זענען שוין בעדעקט מיטן שאַטען פון וואַלקען, און ביי אונז איז נאָך ליכטיג; דער נאָך, וועט ביי אונז ווערען טונקעל, און אין יענע ערטער וועט שוין זיין ליכטיג. חוץ דעם האָט די ערשיינונג אין דער זעלבער צייט אַנאָדער אויסזעהן אין פּערשיעדענע טיילען פון דער ערד, ווייל די ערד איז זעהר גרויס אין פּערנלייך מיטן שמאַלען שפיץ פון דעם לבנה־שאַטען, וואָס איז אויסגעשטרעקט צו דער ערד. אין אַ גאַנץ שמאַלען פּאַס פון דער ערד קומט אויס, אַז דער צענטער פון דער לבנה געהט פאַרביי דעם צענטער פון דער זון. אזאָ לקוי רופט זיך אַ „צענטראַלער“. די לאַגע פון דעם פּאַס קען מען פאַראַויס אויסרעכענען. אין די ערטער, וואָס געפינען זיך אין צפון זייט פון דעם פּאַס, וועט די לבנה פּערדעקען נאָר דעם אונטערשטען, דעם דרום־טייל, פון דער זון, אויבען, אין

צפון־זייט. וועט בלייבען אַנאָנפּערדעקטער טייל, וואָס וועט זיין אַלץ ברייטער, וואָס מעהר אין צפון עס ליגט דער אָרט, פון וואָנען מיר בעטראַכטען די ערשיינונג. דאָרט וועט פּאַרקומען אַ טיילווייזער דרום-לקווי-חמה. אין די געגענדען, וואָס ליגען אין דרום פּונם צענטראַל-פּאַס, וועט זיין פּונקט פּערקעהרט: דער אויבערשטער טייל וועט זיין פּערדעקט און אונטען וועט בלייבען אַ ליכטיגער סערפּ, אַ שמאַלער אָדער אַ ברייטער, לויט דער לאַגע פון אָרט: דאָרט וועט פּאַרקומען אַ טיילווייזער צפון-לקוי. עס איז גרינג צו פּערשטעהן, אז אָפּט מאָל קומט פּאַר נאָר אַ טיילווייזער לקוי, אין די צפון-לענדער אָדער אין די דרום-לענדער, און קיין צענטראַלער פּאַס איז נאָר ניטאָ. דאָס טרעפט דאָן, ווען די לבנה געהט צו הויך (צו צפון־זייט) אָדער צו נידעריג (צו דרום־זייט).

אין דעם צענטראַל-פּאַס גופא קענען פּאַרקומען צוויי סאָרטען פינסטערנישען: אַ רינגאַרטיגע אָדער אַ פּולקומע. דאָס ווענדט זיך אָן דעם מרחק פון דער לבנה צו דער ערד און אין דער לענג פון איהר שאַטען אין דער צייט פון לקוי. ווען דער שאַטען איז קירצער, ווי דער מרחק פון דער לבנה צו דער ערד, קען ער ביו איהר ניט דערגרייכען. די לבנה קומט אונז אויס אַביסעל קלענער פאַר דער זון, און זי קען זי ניט פּערשטעלען אינגאַנצען. ווען די לקוי דערגרייכט די העכסטע מדרגה, און דער צענטר פון דער לבנה שטעהט פּונקט אַנטקעגען דעם צענטר פון דער זון, דעמאָלט זעהט זיך דער גאַנצער שוואַרצער קרייז פון דער לבנה מיט זיינע אויסגעשצערבעטע ראַנדען (דאָס זענען די הויכע בערג אויף דער לבנה) אין מיטען זוך־קרייז, און איז אַיינגעפּאַסט אין אַ גאַלדענער ראַהם פון דעם שטראַהלענדען טייל פון דער זון, וואָס רינגעלט איהם ארום פון אַלע זייטען. דאָס הייסט אַ רינגאַרטיגער לקוי. די ליכטיגע ראַהם איז אַמאָל

ברייטער, אמאל שמעלער, דאָס ווענדט ייך פון די מרחקים, וואָס ווירקען אויפן לקוי. די רינגארטיגע פאָרם געדויערט זעהר ניט לאַנג, פון איין סעקונדע ביז 12,5 מינוט; דער שוואַרצער קרייז רוקט זיך ביסלעכווייז אַלץ מעהר צו לינקס, ער דערגרייכט ביז צום לינקען ראַנד פון רינג, און צערייסט איהם: דער לקוי ווערט ווידער אַ טיילווייזער, ווי פריהער.

אַ פולקומענער לקוי קומט פאָר דאָן, ווען דער שאַטען פון דער לבנה איז לענגער. איידער דער מרחק פון דער לבנה ביז דער ערד, און די לבנה קומט אונז אויס אַביסעל גרעסער, איידער די זון: דעמאָלט דערגרייכט דער שאַטען־קאָנוס ביז צום אויבער־פלאַך פון דער ערד און בילדעט אויף איהר אַ קיילעכדיגען אָדער לענגליכען פלעק, וואָס בעוועגט זיך פון מערב קיין מזרח.

דאָס קאָן מען זעהר גרינג בעמערקען, ווען מען שטעהט אויף אַ הויכען באַרג אָדער מהויבט זיך אויף הויך אויף אַ לופט־באלאָן. אין די ערטער, וואו דער פלעק געהט דורך, ווערט דעמאָלט געזעהן אַ גאנצער לקוי. די ברייט פון פלעק אין פער־שיעדען: פון אייניגע צעהנדליג קלאַפטער ביז 300 וויאָרסט, לויט דער לענג פון שאַטען און דעם מרחק פון דער לבנה. דער לקוי איז ניט פולקומען אויף דער גאנצער לענג פון צענטראַל־פּאַס: ער הויבט זיך געוועהנטליך אָן אלס אַ רינגארטיגער אין מערב־טייל פון פּאַס, אין מיטען ווערט ער פולקומען, דערנאָך ווערט ער ווייטער רינגארטיג, ביז וואַנען ער פערלאָזט אינגאַנצן צען די ערד. אין דעם זעלבען אָרט געדויערט אַ פולקומענער לקוי פון איין סעקונדע ביז אַכט מינוט, דאָס לעצטע זעהר זעלטען. זיין גאַנצער וועג איבער דער ערד קען געדויערן ביז פינף שעה. אַ טיילווייזער לקוי־חמה קען געדויערן אויף דער גאנצער ערד ביז זיבען שעה. אין יעדער אָרט בעזונדער איז זיין געדויערן פערשיעדען.

פינקטליך פאַראויס אויסרעכענען, אין וואָסער אָרט אין צענטראַל-פּאַס וועט זיך אָנהויבען דער פּולקומענער לקוי און וואָ וועט ער זיך ענדיגען, וויפּיעל צייט וועט ער געדויערן אין יעדען אָרט -- איז נאָך עד היום אונמעגליך, ווייל אין דער בער וועגונג פון דער לבנה זענען פאַראַנען זעהר אַ סך אונרעגעל-מעסיגקייטען, זייער צאָהל דערגרייכט שוין איצט ביז זעכציג, און ס'איז געווען פאַרהאַן נאָך מ'עהר ניט בעוואוסטע. דאָס מאַכט זעהר שווער די חשבונות. נאָך אימליכען לקוי-חמה גיט זיך איין בעסער אויספאַרשען און אויסרעכענען די בעוועגונג פון דער לבנה, אויסבעסערן אייניגע פעהלערן, דעריבער האָט אַרויסגערופּען אזא לעבהאַפטען אינטערעס די לעצטע זונ-פינסטערניש פון 4-טען אַפּריל פון יאָהר 1912.

VII.

דער לקוי-חמה פון 4-טען אַפּריל.

דער לקוי פון 4-טען אַפּריל האָט געדאַרפט פאַרקומען ביי אייניגע זעהר גינסטיגע בעדינגונגען: מען האָט געוואוסט, אז ער וועט זיך אָנהויבען אין מיטען טאָג, ווען די לופט איז אָפטער ריין פון וואַלקענס, און זיין צענטראַל-פּאַס וועט דורכ-גען דורך די געבילדעטסטע לענדער פון אייראָפּא, זעהר נאָך הענט צו די גרויסע אָבסערוואַטאָריעס פון ליסאַבאָן, פאַריז, פּאַסטראַם און פּולקאַוו נעבען פעטערבורג. עס זענען געמאַכט געוואָרען גרויסע חכנות, בכדי אויסצונוצען אזא גינסטיגע ציר פאַל צו מאַכען פּערשיעדענע אַסטראָנאָמישע פאַרשונגען: אויסמעסטען נאָך אַמאָל דעם דיאַמעטער פון דער זון און דער לבנה, אויסרעכענען די גיכקייט פון איהר בעוועגונג, בעטראַכטען און פּאַטאַגראַפירען די קרוין פון דער זון, און נאָך פּערשיעדענע

ספעציעלע ערשיינונגען. די אָבסערוואַטאָריעס און אַ סך הויכ־שולען האָבען אַרױסגעשיקט ספעציעלע עקספעדיציעס מיט אינסטרומענטען אין די נאָהענטע ערטער, וואו די ערשיינונג האָט געדאַרפט פּאַרקומען צום בעסטען. די לאַגע פון צענטראַל־פּאַס איז געווען פעסטגעשטעלט פון אַ סך אַסטראָנאָמען אײנ־שטימיג און ריכטיג. מען האָט געוואוסט, אַז דער לקוי וועט זיך אנהויבען אין ווענעצועלאַ, אין דרום־אַמעריקאַ, און דאָרט וועט ער זיין רינגאַרטיג; דערנאָך וועט ער איבערגעהן אויפֿן אַנטלאַנד־טישען אַקעאַן, און דאָרט וועט ער ווערען פּולקומען, פון דאָרט וועט ער אָנקומען אין אייראָפּאַ, וועט דורכגעהן פּאַרטוגאַל, פּראַנקרייך, דייטשלאַנד און רוסלאַנד (ניט ווייט פון פעטער־בורג) און וועט פּערלאַזען די ערד אין סיביריען.

די פּראַגע איז נאָר געווען, אין וואַסער אָרט וועט דער פּולקומענער לקוי ווידער ווערען רינגאַרטיג: דאָס איז געווען זעהר שווער פעסטצושטעלען, ווייל ס׳איז נאָך ניט פינקטליך אויסגעריכענט דער מרחק פון דער לבנה צו דער ערד אין אַלע צייטען פון חדש. דעריבער האָט די פּראַגע אַרױסגערופּען פּער־שיעדענע מיינונגען בײַ די געלעהרטע, די פּראַנצױזישע אָפיציעלע אַסטראָנאָמישע איינריכטונג (ביוראָ דע לאַנגיטוד) האָט אויס־געריכענט, אַז דער לענגסטער פּולקומענער לקוי, 6 סעקונדעס וועט פּאַרקומען אין פּאַרטוגאַל, נעבען דער שטאָדט קאַאימבראַ, אָבער אויך אין פּראַנקרייך וועט דער לקוי זיין אַ פּולקומענער, נעבען פּאַריז וועט ער דויערן נאָר 2 סעקונדעס, דערנאָך האָט זיך אַרױסגעװיזען, אַז די חשבונות זענען ניט אינגאַנצען ריכטיג, דער פּראַנצױזישער אַסטראָנאָם, דער גלח מאַריי, האָט אויפגע־װיזען, אַז אין גאַנץ פּראַנקרייך וועט דער לקוי זיין נאָר אַ רינג־אַרטיגער, ווייל דער מרחק פון דער לבנה איז אַביסעל גרעסער, ווי מען האָט פּריהער געמיינט. דער קומענדיגער לקוי האָט

געדארפט אויפווייזן דעם אמת.

די גרויסע פובליק האָט זיך אויך זעהר אינטערעסירט מיט דער פּאַרשטעהנדיגער זעלטענער ערשיינונג. אַדאַנק דער טעגליכער פרעסע איז ניט געווען כמעט קיין איין אָרט אין איי-ראָפּאָ וואו מען האָט ניט געוואָרט מיט אונגעדולד אויפ'ן 4-טען אַפּריל. און דער טאָג האָט קיינעם ניט אָבגענארט. אַרום 12 אַ זייגער האָבען אַלע שטערט און שטערטלעך פון מיטעל-און צפון-אייראָפּאָ פּאַרנעשטעלט אַנאייגענאַרטאָגיאָן אויסזעהן; דער-הויפּט איז עס געווען אינטערעסאַנט אין די גרויסע שטערט. עס האָט זיך געפיהלט עפעס אַ ניט-געווענהנליכע יום-טובֿידיגע שטימונג.

עס איז געווען אַ שענער וועטער, די זון האָט העל געלויבטען אין ריינעם הימעל. אייף די פרייע פלעצער און הויכע ערטער זענען שוין געשטאַנען קופּעס מענשען, וואָס זענען געקור מען אָהער צו בעטראַכטען דעם ספעקטאַקל, וואָס מ'האַט אויף איהם אַזוי לאַנג געוואָרט. דורך די גאַסען האָבען זיך גע-צויגען מחנות שול-קינדער מיט די לעהרער בראש צו די ערטער, פון וואָנען מען האָט געקענט בעסער זעהן. די קינדער זענען געווען פריידיג אויפגערעגט; זעהענדיג די אַלע הכנות, האָבען זיי זיך געריכט צו זעהן עפעס בעזונדערעס, שרעקליכעס. אַלע האָבען געהאַט טונקעלע אָדער פּעררויכערטע גלעזלעך, ס'איז אויסגעוואַקסען אויף אַ פּאַר שעה אַ ספעציעלער צווייג פון פרנסה --- פּעררויכערן און פּערקויפּען די גלעזלעך, און אונטערנעהמערישע מענשען האָבען אויף די גאַסען געטריבען די נייע פּאַבריקאַציע און געשמאַק געלייזט. וואָרטענדיג אויף די בערג, האָבען יונגע לייט פּערבראַכט, געלאַכט, מען האָט זיך געוויצעלט, ס'איז געווען פּרעהליך.

מיר רעכענען פאַר איבעריג בעשרייבען באַריכות דעם

לקוי גופא: יעדער לעזער האָט איהם געוויס בעטראַכט און דער איינדרוק איז נאָך גענוג שטאַרק. יעדער געדענקט געוויס, ווי אויף דער רעכטער זייט פון דער זון, אונטען, האָט זיך בעוויזען די ערשטע פּגימה, ווי דער שוואַרצער פּלעק איז ביסלעכווייז געוואַקסען, ביז ער האָט פּערדעקט דעם גרעסטען טייל פון דער זון, און לינקס איז געבליבען נאָר אַ שמאַלער ליכטיגער סערפּ, וואָס האָט זיך דערנאָך אַראָבגערוקט אונטען און אַריבער גע- גאַנגען אויף דער רעכטער זייט זון; דער שוואַרצער פּלעק האָט זיך אַלין ווייטער גערוקט צו לינקס, ביז ער איז אינגאַנצען פּער- שוואַנדען געוואָרען אויבען לינקס. אזוי האָט דער לקוי אויס- געזעהן אין די געגענדען, וואָס זענען געלעגען אין דרום-זייט פון דעם צענטראַל-פּאַס (אין גאַנצען יודישען תּחום). ווען ס'איז פּערדעקט געוואָרען דער גרעסטער טייל פון דער זון, איז געוואָר- רען אַ סך טונקעלער, די לופט איז געוואָרען קעלטער. די שאַד- טענס זענען געוואָרען שאַרפּער און דייטליכער. די וואַרימקייט פון דער לופט איז געפאַלען אויף אייניגע גראַד, עס האָט גע- בלאָזען אַ קאַלטער ווינטעל, די גאַנצע ערשיינונג האָט אין אונזרע קאַנטען געדויערט אין יעדער אָרט אַנערך צוויי מיט אַ האַלבע שעה.

דער לקוי האָט דעם אוצר פון דער מענשליכער וויסענ- שאַפט צוגעגעבען נאָך אַ פּאָר קערענדלעך, וואָס וועלען ברענגען מיט דער צייט זייער פּרוכט: ער האָט בעשטעטיגט די פּאָר- אויסזאָגונג פון נלח מאַריי, אַז נאָך פּריהער פון פּראַנקרייך וועט זיך אָנהויבען די רינגאַרטיגע פּאַרם, און אַז אין גאַנץ אייראָפּאַ, חוץ פּאַרטוגאַל, וועט ניט זיין קיין פּולקומענער לקוי. עס זענען געמאַכט געוואָרען נאָך אַ סך אַנדערע בעאַבאַכטונגען, וואָס אַסטראָנאָמען וועלען נאָך לאַנג בעאַרבייטען און בענוצען ביי זייערע קומענדיגע חשבונות. נאָר אויך דער פּשוטער מענש-

וואָס ווייס ניט קיין חכמות, האָט דאָ איבערגעלעבט עפעס אַני-
אונגעווענהליכען, הויכען געפיהל, כאָטש ניט יעדער וואָלט איהם
געקענט אויסדריקען. עס איז געווען אַ יום־טוב אויף דער וועלט,
וואָס האָט ניט זיין גלייכען. ער איז געווען פּערשידען פון די
אַלע היסטאָרישע, נאַציאָנאַלע רעליגיעזע אָדער קלאַסען ימים־
טובים, וואָס פּעראַייניגען פעסטער אַ גרופּע מענשען, טיילען זיי
אַבער דערמיט אָב פון אַנדערע גרופּעס און רופּען ביי זיי אפּשר
אַרויס אַ שנאה... דאָס איז אַרויסגעטראָמען אַזאַ אינטערעס,
וואָס האָט ניט קיין שום שייכות צו די מאָגען־פּראָגען פון אַל־
טעגליכען לעבען, וואָס צוברעקלען די מענשהייט אויף פיינדליכע
קלאַסען און נאַציעס. איין ערהויבענער געפיהל, אין איידעלע,
אמת מעגשליכע שטרעבונג -- צו פּאַרשען און וויסען פאַר זיך
שלאַ על מנת לקבל פרס -- האָט אַרומגעכאַפט אַלע מעגשען
אָהן אונטערשייד פון עלטער, געשלעכט, קלאַס און נאַציע, און
האָט זיי אַלעמען פּעראַייניגט. כאָטש אויף אַ קורצע צייט זענען
אַנטשוויגען געוואָרען אַלע פיינדליכע געדאַנקען, און יעדער
מעגש האָט אין דעם אַנדערן דערפיהלט אַ ברודער, מיט דער
זעלביגער נשמה, מיט די זעלביגע בענקענישען. אויף אונזער
פּינסטערער, מיט בלוט און טרערען אָנגעזאַפטער ערד, אין דער
שטיקענדער לופּט פון קנאה און שנאה זענען אויף אַ רגע אויס־
געוואַקסען מילדע, ווייסע בלימעלעך פון אַהדות און שלום: אין
אונזערע קאַלטע נשמות איז אַריינגעדרינגען אַ ליכטיגער שטראַל
פון דער וואַרימער זון, וואָס וועט בעלייכטען די גליקליכע ערד
אין יענע ווייטע צייטען, ווען ס'וועט מקוים ווערען דער גרויסער
אייביגער חלום פון אונזערע אַלמע נביאים, און „די פעלקער
וועלען איבערשמידען זייערע שווערדען אויף גראַבאָייזענס און
זייערע שפיזען אויף שניידמעסערס. און קיין פּאַלק וועט ניט
אויפהויבען אויפֿן צווייטען קיין שווערד, און מ'וועט זיך ניט

לערנען מלחמה האלטען. און די גאנצע ערד וועט איבערפולט
ווערען מיט געטליכער וויסענשאפט, ווי די וואסערן בעדעקען
דעם ים.

No. 1 — 2

זאמלונג „פאלקסבילדונג“

I

דר. י. בלומשטיין.

דארזויניזם און זיין טעאריע

(א פאפולער וויסענשאפטליכער שמועס)

II

פראפ. ג. רוה.

מאן-און זייב-לעבען ביי די חזת

פרייז 20 סענט.

ארויסגעגעבען פון

פערלאג „פאלקסבילדונג“

הויפט-פערקויף ביי דעם „ליטערארישען פערלאג“

ניוארק 256 איסט בראדוויי,

1915.

„ס'איז נימא אויף דער וועלט קיין גאונים.
אין יעדען גאון איז פארהאן בלויז צוויי
פראצענט גאונות און אכט און ניינציג
פראצענט שווייס“.

עדיסאן.

„אלץ, וואָס איך האָב אויפגעטאָן פאַר דער וויסענ-
שאַפט, האָב איך אויפגעטאָן מיט לאַנגען טראַכ-
טען, מיט גרויס געדולד אין מיט פיעל אַרבייט“.
(דאָרוין אין זיין אויטאָביאָגראַפיע.)

I.

דאָרוינים לעפען

מיט הונדערט און זעקס יאָהר צוריק, ד. ה. אין 1809-טען
יאָהר איז דאָרוין געבאָרען געוואָרען, אין אַקליינער ענגלישער
שטעטל, וואו זיין פאָטער איז אַדאָקטאָר געווען, די משפּחה
דאָרוין איז פון דור דורות בעשטאַנען פון קעפּמענשען, פון
דאָקטוירים, נאַטור־פאָרשער, שריפטשטעלער, וואָס האָבען זיך
בעשעפּטיגט מיט דער אָדער יענער וויסענשאַפט, אזוי אַז דאָרוין
האָט אויף זיך אַליין בעוויזען די ריכטיגקייט פון זיין „פּערערבונגס-
געזעץ“, ד. ה. די מעגליכקייט איבערצוגעבען בירושה די אָדער
יענע אייגענשאַפט אָדער פּעהיגקייט.

ווי דאָס רוב צוקונפטיגע גרויסע מענשען, האָט זיך דאָרוין
אין זיינע יונגע יאָהרען, ווי אין דער אָנפאַנגס־שול אזוי אויך אין
דער מיטעל־שול און אַפילו אויך אין דער העכערער שול געלע-
רענט זעהר מיטעלמעסיג, „קוים אויף טראַיקעס“, ווי מוזאַנט

ביי אונז. איהם האָבען ניט אינטערעסירט די טרוקענע תורות פון די געדרוקטע ביכער; פון די שפראך לערנענים, בעזונדערס פון לאטיין און גריכיש, האָט איהם בפועל געעקעלט. איהם האָט פון קינדרוייז אָן געצווינגען צו דער לעבעדיגער געהיימיניס-פולער נאטור, צו דער אַרומיגער אָרגאַנישער וועלט: צו די גראָזען, בלומען, בוימער און אַנדערע פלאַנצען; צו די ווערים, פליעגען, פישען, און אַנדערע חיות, וואָס פילען אָן די וועלט מיט „לעבע-דיגען לעבען“. אָט צו דעם דאָזיגען „פּערהתמעטען וועלט בוך“ האָט ער געהאַט אַמוראַדיגע תשוקה פון זיינע קינדערשע יאָהרען אָן; אָט אין איהם האָט ער חשק געהאַט צו לעזען טאַג-טעגליך, אום מיט דער צייט אַרויס-צולעזען פון איהם די סאַמע פּערבאַר-גענע זאַכען, צו ענטפלעקען דעם „סוד פון אַלע סודות“, דעם סוד פון מעשה בראשית.

נאָך אַלס אַנאַכט יאָהריג קינד האָט ער שוין געהאַט גרוי-סע זאַמלונגען פון כלערליי פלאַנצען, פּערשיעדענע קאָלעקציעס פון אַלערליי ווערים, פליעגען, ראַקעס, מויער-קעפלאַך, פּערשיע-דענע מינעראַלען, ביינער פון פּערשיעדענע חיות. מיט אַבעזונ-דערער ליידענשאַפט האָט ער זיך בעשעפטיגט מיט פּיט-פאַר-גען-זייענדיג דערביי אַגרויסער בעל רחמים אויף יעדע לעבעדיגע בעשעפעניס-מיט געיעג, אָבער ניט צוליעב ספּאַרט, צוליעב פּערברענגען גוט די צייט, נאָר צוליעב דער תשוקה, וואָס בעסער און וואָס נעהענטער זיך צו דערקענען מיט דער וועלט פון די לעבעדיגע בראים.

„דו האָסט נור חשק כסדר אַרומצושלעפען זיך מיט הינד, צו פאַנגען מייז, צו פּישען און צו נאָך אַזוינע נויטיגע זאַכען-האַט איהם אַמאָל זיין פּאָטער געמוסר-ט-צום לערנען איז ביי דיר נאָר קיין התמדה נישטאַ. אָבער וואָס וועט פון דיר זיין? דו וועסט דאָך אויסוואַקסען פאַר אַ חרפה זיך אַליין אין אונזער גאַנצער

משפחה!"

„מיין פאָטער-בעמערקט דערויף דאָרווין אין זיין אויטאָ-
ביאַגראַפיע-איז געווען ניט גאַנץ גערעכט מיט די דאָזיגע האַר-
טע ווערטער זיינע“.

פון דער אָנפאַנגס-שול, וואו דאָרווין האָט זיך זעהר שלעכט
געלערנט, האָט איהם זיין פאָטער באלד אַרויסגענומען און
אַריבערגעפיהרט איהם אין אַנימאַזיום, אָבער אויך דאָרט האָט
ער פון איהם קיין נחת ניט געקליבען. מיט מיה און מאַטערניס
אָט ער ווי עס איז געענדיגט „די 7 קלאַסען“ אין איז מיט מול
אַנגעקומען אין דער העכערער מעדיצינישער שול (זיין פאָטער
האָט בדעה געהאַט איהם צו מאַכען פאַר אַ דאָקטאָר, אַ פראַ-
פעסיע, מיט וועלכע די משפחה דאָרווינס האָבען זיך בעשעפּ-
טיגט פון לאַנגע דורות אָן).

„באלד אָבער-שרייבט דאָרווין אין זיין אויטאָביאָגראַפיע
--האָב איך זיך איבערצייגט, אַז מיין פאָטער וועט מיר לאָזען אַזאַ
ירושא, פון וועלכער איך וועל זיך קענען דורכלעבען אויך אָהן
דאָקטאָריע. און איך האָב אָנגעהויבען צו קוקען אויף מיין שטר-
דירען מעדיצין, ווי אויף אַ זאַך, וואָס האָט צו מיר גאָר אַ קנאַפע
שייכות“...

וואַרפענדיג די מעדיצין איז ער מיטן הסכם פון זיין פאָ-
טער אָנגעקומען אין אַ העכערע שול פאַר גייסטליכע. איהם האָט
זיך געדוכט, אַז ער וועט זיין אַ גוטער דאָרף-גלח. אָבער די
לימודים, מיט וועלכע מען האָט איהם געשטאַפט אין דער דאָ-
זיגער „העכערער שול פאַר גייסטליכע“, זענען איהם געקראַכען
פון האַלץ. זיין לימוד האָט זיך די גאַנצע פיער יאָהר געצויגען ווי
פון פעך און ער האָט קוים מיט צרות געענדיגט די דאָזיגע אַוני-
ווערזיטעט און בעקומען מיט מול אַ דיפּלאָם מיט דעם צוגאַב: „ווי
פיעלע אַנדערע“, ד. ה. אויף פשוט-די סאַמע נידעריגסטע

שטופע. און דאָך איז ער געווען מלא שמחה, וואָס ער איז לסוף אויסגעלעזט געוואָרען פון די טויטליך-לאַנגווייליגע לעקציעס פון די „געלעהרטע“ פראָפּעסאָרען, וואָס ער איז אַראָב ענדליך פון דער שול-באַנק און אַ פרייער מענש געוואָרען.

„איך האָב היינט לסוף אויסגעהאלטען מיין עקזאַמען!

–האַט ער אין דעם טאָג געשריבען זיינעם אַ גוטען פריינד-עק-זאַמען! עקזאַמען! עקזאַמען! עקזאַמען!... איך בין קאַפּאַבעל כאַטש אַ גאַנצען בויגען פאַפיר אויסצופילען מיטן דאָזיגען צווי-בער-וואָרט „עקזאַמען!“ – אזוי גליקליך בין איך, וואָס איך בין פון איהם פטור געוואָרען!“

דאָרווייז איז געוואָרען אַ פרייער מענש, אָבער וואָס צו טון, וואָס פאַר אַ וועג זיך אויסצוקלייבען אין לעבען, איז פאַר איהם אַליין געווען אונקלאָר. ווערען אַ גלח, כאַטש ער האָט געהאַט דאָס רעכט דערויף, האָט איהם ניט געצויגען און ער איז דער-וויילע-אַמת נאָך אַלס אַ יונגער, 20-יאָהריגער מענש-געווען אָהן אַ בעשטימטער פראָפּעסיע.

באַלד אָבער האָט זיך געמאַכט אַ זייטיגער, נישט-ווער-טער צופאַל, וועלכער האָט אַרויפגעפיהרט דאָרוויינען אויפן ריכטיגען וועג, וועלכער האָט געמאַכט פונם יונגען, געוועהני-ליכען, אונגעוואוסטען בחור'ל אַ וועלט-בעריהמטען געלעהרטען, איינעם פון די גרעסטע וועלט-גאונים.

איינער אַ שיפס-קאָפיטאַן, האָט מיט עטליכע יאָהר פריער געבראַכט פון אַ ווייטער אינזעל צוויי נאַקעטע ווילדע מענשען קיין ענגלאַנד. אום זיי דאָרט צו מאַכען פאַר קולטור-מענשען, כדי נאָכדעם זיי צוריק אָבצופיהרען אין זייער אייגען-לאַנד אַריין. דערמיט האָט ער געוואָלט דערגרייכען דעם ציעל, אַז די גאַנצע בעפעלקערונג פון דער דאָזיגער אינזעל, וועלכע איז בעשטאַנען פון ווילדע מענשען-פרעסער, זאָל זיך פון זייערע

אייגענע לאַנדס-לייט אָבלערנען מענשען-מידות, ווערען קולטור-
מענשען. דאָס פאָר ווילדע מענשען האָבען שוין אין ענגלאַנד
„געענדיגט זייער קורס“; זיי זענען שוין געווען אייראָפּעאיש גע-
קליידעט, אויפגעפיהרט זיך, ווי געבאָרענע ציוויליזירטע מענ-
שען; און דער קאפיטאן האָט זיך צוגעקליבען זיי צוריק אָבצור-
שיקען אין זייער היימאט-לאַנד אום דאָרט קולטור צו פערשפריי-
טען. צוליב דעם דאָזיגען צוועק האָט ער אָרגאַניזירט אַ ווייטע
יס-דרייזע, וועלכע האָט, לסוף, בעקומען אַ שליחות פון דער ענג-
לישער רעגירונג צו מאַכען אַ לאַנג-יאָהריגע רונד-דרייזע אַרום
דער גאַנצער ערד-קוגעל, כדי גענוי צו בעשטימען דעם יס-גרעניץ
פון די אַמעריקאַניש-ענגלישע קאָלאָניעס און אַנב אויך אויסצור-
פאָרשען וויסענשאַפטליך ווי דעם געאָלאָגישען צושטאַנד, אַזוי
אויך די פלאַנצען און חיות-וועלט פון די סאַמע ווייטעסטע
מקומות. דאָרוויין האָט, מיט דער הילף פון זיינעם אַ בעקאַנטען
פראָפּעסאָר, בעקומען אין דער דאָזיגער עקספּעדיציע די שטעלע
פון אַ קאָלעקציאָנער, ד. ה. פון אַ זאַמלער פון פערשיעדענע
מינעראַלען, פלאַנצען און לעבעדיגע ברואים אין די אַלע ערטער,
וואָס דער „ביגל“--אַזוי האָט דאָס שיף געהייסען--וועט בעזוכען.
זיין פאָטער איז געווען געגען דער דאָזיגער נסיעה, וואָס
וועט „צו קיין חכלית ניט פיהרען“; אויך דער יונגער דאָרוויין
אַליין האָט זיך געפיהלט ניט גענוג צוגעגרייט צו אַזאַ פעראַנט-
וואָרטליכער מיסיע, אָבער זיין בעקאַנטער פראָפּעסאָר האָט
איהם צוגערעדט און אַזאַ אינטערסאַנטע נסיעה „אַרום דער
גאַנצער וועלט“ האָט דעם 22-יאָהריגען דאָרוויינען אַזוי גערייצט,
דאָס ער האָט בעשלאָסען אויך געגען דעם ווילען פון פאָטער
(וועלכער האָט, סוף כל סוף, אויך מסכים געווען) צו מאַכען די
דאָזיגע נסיעה.

אַט די דאָזיגע נסיעה אויפן שיף „ביגל“ איז פאָר

דארווינען געווען דער ווענדע-פונקט אין זיין לעבענס-וועג! און, אויב פון דעם קאפיטאנס אויפטומיט די צוויי קולטיווירטע ווילדע מענשען האָט זיך גאַרנישט אויסגעלאָזען (ווייל, ווי זיי זענען געקומען צוריק אין זייער „פייער-לאַנד“, אזוי האָבען זיי פון זיך ווידער אַראָבעוואָרפען די קליידער און אומגעקעהרט זיך צוריק צו זייער ווילדען צושטאַנד). דערפאַר אָבער האָט די דאָזיגע נסיעה געהאַט אַ מוראדיגע ווירקונג אויף דעם פּראָגרעס פון דער גאַנצער קולטיווירטער מענשהייט. אין דער דאָזיגער פינף-יאָהריגער נסיעה האָט דאָרויין, אין דער פּאַרם פון אַקאַלקציע פלאַנצען און לעבעדיגע ברואים, אויפגעקליבען דעם גאַנצען מאַטעריאַל, פון וועלכען ס'איז אין איבער פּערציג יאָהר אַרום אַרויסגעוואַקסען דער „דאָרוויניזם“ אין דער געשטאַלט פון זיינע צוויי וועלט-בעריהמטע ביכער: „די ענטשטעהונג פון די מינים“ און „די ענטשטעהונג פונם מענשען“.

ניט אומזיסט האָט דאָרויין אויף זיך געזאָגט, אַז אַלץ, וואָס ער האָט געשאַפען פאַר דער וויסענשאַפט, האָט ער אויפֿ-געטאָן „מיט פיעל אַרבייט און גרויס געדולד“.

זיין גאַנץ-לאַנגעם לעבען---דאָרויין האָט געלעבט איבער 72 יאָהר---פון דער דאָזיגער עפּאָכע-מאַכענדער נסיעה ביז דעם טאָג פון זיין טויט, האָט ער פּערבראַכט אין אַ רוהיגער, שטרענגער וויסענשאַפטליכער אַרבייט איבער זיינע, אין דעם משך פון דער פינף-יאָהריגער וועלט-רייזע, אָנגעקליבענע מאַטעריאַלען. ער האָט חתונה געהאַט אויף זיינער אַ שוועסטער-קינד, געקויפט זיך אַ מאַיאַנטעק און דאָרט „אויף דעם שויס פון דער נאַטור“ יאָהרען געלעבט, און יאָהרען געאַרבייט לטובה פון דער וויסענשאַפט, ניט קימערענדיג זיך מיט דער קאָכענדער און רושענדער וועלט אויסער זיין מאַיאַנטעק, פּערהאַלטענדיג זיך רוהיג ווי אַנאַמתער געלעהרטער, צו אַלע זיינע שאַרפע

קריטיקער און פיינר, בעזונדערס פון די גייסטליכע, וועלכע האָבען אין זיין לעהרע געזעהן אַ מלאך-המות פאַר דער רעליגיאָן בכלל, טאָג אין טאָג פלעגט דאָרוויין אויפשטעהן פינף אַ זייגער אין דער פריה און נעהמען זיך פאַר זיינע וויסענשאַפטליכע אונטערזוכונגען באמת טאַקי מיט „גרויס געדולד“. ער האָט גע-פיהרט אַ שטרענג-וועגעטעריאַניש לעבען, ווייט געווען פון תּאוות און וועלטליכע פּערגעניגענס. גוט און גליקליך פלעגט ער זיך פיהלען נאָך דאָן, בעת איהם פלעגט זיך איינגעבען צו „אַרבייטען געשמאַק“. צו קיינע פּראָפעסור-טיטולען האָט ער קיינמאָל ניט געשמרעכט, נאָך וועניגער צו פּערשיעדענע עהרעך טיטלען און מעדאַליען, ווי אַנדערע אָפיציעלע „געלעהרטע“ און דאָך איז ער אויף דער עלטער ממש פּערשאַטען געוואָרען פון „עהרען-דיפּלאָמען“ און „עהרען-ליסטען“ פון פּערשיעדענע אַקאַדעמיעס פון אַלע פּיער זייטען פון דער וועלט, הגם ער פלעגט זיך מיט זיי זעהר וועניג אינטערעסירען און זאָגאַר פּער-לירען, אויף איהם איז באמת מקיים געוואָרען דאָס וואָרט: „ווער עס ענטלויפט פון כבוד, נאָך יענעם לויפט דער כבוד נאָך“.

שטיל, רוהיג און עניוּות־דיג, ווי ער האָט געלעבט-איז ער אויך געשטאַרבען.

אויף זיין מצבה זענען קיינע שבחים ניט אויסגעקריצט געוואָרען, אויף איהר שמעהט בלויז געשריבען אַזאַ פשוטער „פה נקבר“:

„משאַרלו ראַבערט דאָרוויין
געבאָרען דעם 12 פּעברואַר 1809
געשטאַרבען דעם 19 אַפּריל 1882“.

II.

די פאלשע מיינונג וועגען דעם, דארווייניזם' און די
ביבליש-לינייאישע טעאָריע.

-- ס'קאָכט היינט מיט דארווייניען, -- האָט מיר דאָ ניט
לאַנג געזאָגט אַ פאַרצייטיגער יוד, וואָס האַלט זיך פאַר אַ קענער
אין „חכמת הפילוסופיא“ און פאַר אַ גרויסען בריה אין דעם
ענין פון „דע מה שתשיב לאפיקורוס“ -- עס איז, חלילה -- זאָגט
מען -- נישטאָ קיין יוצר האדם; אדם הראשון איז כלומרשט
ניט פונם בורא עולם אויפ'ן זעקסטען טאָג בעשאַפּען געוואָרען,
ווי עס שטעהט געשריבען אין אונזער הייליגער תורה, נאָר גע-
באָרען געוואָרען אַמאָל פון אַנאָבעזיאַנע.

-- נאָר זאָגט מיר, זייט מוחל, -- איהר זייט דאָך אַ מענש
מיט אַ קאָפּ, -- איז דאָרוין דערביי געשטאַנען, בעת זיין אָבער-
יאַנע האָט געהאַט דעם ערשטען מענשען? ! אלא וואָס -- מיר
דאַרפֿען איהם גלויבען אויף נאמנות, היינט פאַרוואָס זאָלען
מיר בעסער ניט גלויבען אונזער משה-רבינו?!

דערביי האָט ער אויף מיר אַ קוק געמאַן מיט אַ בליק פון
אַ בעל נצחון, ווי ער וואָלט זאָגען געוואָלט :

-- אַהא! ווער איז גערעכט?

און דער דאָזיגער יודישער „חקרן“ איז צום־בעדויערען
ניט קיין איינציגער אין זיין אַרט. דער ווייט־גרעסטער טייל פון
דעם עולם, וואָס האָט שוין יאָ וואָס געהערט אָדער געלעזען
פון דאָרווייניען און פון זיין טעאָריע, ווייס דערפון נישט מעהר
איידער דער דאָזיגער „חקרן“. די גאַנצע תורה דאָרווייניזם (אזוי
מיינט דער גרויסער עולם) בעשטעהט בלויז אין איין קורצען
מאמר: „אַ מענש שטאַמט פון אַנאָבעזיאַנע“.

און יעדער, לויט זיין טעמפעראַמענט, לויט זיין ערציהונג
 אָדער לויט זיין לאַגע אין דער געזעלשאַפט, פּערהאַלט זיך פּער-
 שיעדען צו דער דאָזיגער מערקווירדיגער סברה. ווער עס „קרי-
 טיקירט“ זי מיט שוים אויף די ליפּען, איבערהויפט די גלחים
 און די רבנים, ווייל זי ריהרט אָן די יסודות פון דער אמונה, אויף
 וועלכע אויך זייער עקאָנאָמישע לאַגע שטיצט זיך... ווער ס'איז
 גלאַט ביזן אויפֿן דאָזיגען „דעמאָקראַטישען“ סדרהיחוס, וועל-
 כער ס'מאַכט אַש און רויך פון זיין אַלטפּריינקישען באַראָנגען
 טיטעל, אָדער פון זיין שטאַמען פון רבנים; ווער ס'לאַכט זיך
 גלאַט אויס פון דער גאַנצער מעשה, וועלכע ס'ווייזט איהם
 אויס אזוי משונה'דיג ווילד, דאָס ער האַלט זי נידעריגער פאַר
 יעדע קריטיק, און ווער עס מאַכט עס אינגאַנצען אוועק אונטער
 דער האַנד: ס'מיין באַבעס דאגה, אבי איך אליין בין קיין אָבעד
 יאַנע ניט!

בכלל אָבער ווייס דער ווייט־גרעסטער טייל פּונם גרויסען
 עולם פּונם גאַנצען דאַרווייזום נישט מעהר ווי דאָס, אַז דער
 מענש איז אַניאור־אור אייניקעל פון אַ וועלכער ס'איז אָבעזיאַנע,
 הגם בעצם איז די דאָזיגע דאַרוויינישע היפּאָטעזע וועגען דעם
 אָבשטאַמען פון דעם מענשען בלויז ווי אַ טראָפּען אין אים אין
 זיין גאַנצער נאַטור־פּילאָזאָפּיע.

דער דאַרווייזום איז אַ גרויסע און אַ טיעפע נאַטור־וויסענ-
 שאַפּטליכע פּילאָזאָפּישע סיסטעם, אַ גאַנצע וועלט־אַנשוואונג,
 וואָס נעהמט אַרום דאָס גאַנצע פּראָבלעם פּונם לעבען אויף
 דער ערד, פון דער קלענסטער, קוים מערקבאַרער גרעזעלע
 איבער אַלע פּלאַנצען און לעבעדיגע ברואים, ביז דער קרוין פון
 דער נאַטור, „דעם בעסטען פון אַלע בעשעפעניסען“-- דעם
 מענשען.

פון וואַנען האָבען זיך גענומען די אַלע פּערשיעדענע גראָזען.

בלומען, בוימער, שפייז-פלאַנצען א. ד. נ. ? ווי אזוי זענען
געקומען [אויף דער וועלט די אלע ווערימער, פליגען, פויגלען,
בהמות, חיות, עופות, פישען און אלע אנדערע לעבעדיגע ברואים
ביז דעם מענשען מיטגערעכענט ?

די דאָזיגע פראַגע האָט ניכר אינטערעסירט דעם מענשען
נאָך אין די אוראלטע צייטען, באַלד ווי ער האָט זיך אָנגעהויבען
אַבצוגעבען דין וחשבון פון דעם, וואָס עס קומט פאַר אַרום
איהם.

די ביבעל, איינער פון די עלטסטע ביכער, וועלכע די
מענשהייט קען, ניט אויף דער דאָזיגער וועלט-שאלה אַקלאָרע
תשובה.

יעדער מין (*) גראָז איז ספעציעל אלס אַזעלכער בעשאַד
פען געוואָרען („כל עשב למינהו“) פון יעדען מין לעבעדיגע
ברואים איז פון אָנהויב אָן בעשאַפען געוואָרען אַ מאַן מיט
אַ ווייב („זכר ונקבה ברא אותם“), וועלכע האָבען זיך געמעהרט
און געפרוכפערט און אָנגעפילט די גאַנצע ערד.

לויט דער דאָזיגער ביבלישער וועלט-אנשוואונג, ווי זי
איז בעשריבען אין חומש אין דער פרשה בראשית, שטאַמט
דער מין מענשען פון אדם-הראשון מיט חוה; דער מין בהמות
--- פון דעם ערשטען אָקס מיט דער ערשטער בהמה; דער מין
ציגען --- פונ'ם ערשטען באַק מיט דער ערשטער ציג; דער מין
היהנער --- פונ'ם ערשטען האָהן מיט דער ערשטער הוהן א. אז. וו.
מיט אנדערע ווערטער: פון יעדען מין בעזונדער איז

(*) דאָס וואָרט מין בעדייט אין דער ביאָלאָגיע אַ גרופע פלאַנצען
אָדער לעבעדיגע ברואים, וועלכע זענען מעהר אָדער וועניגער עתלדיך
איינע צו די אנדערע, למשל דער מין „בהמות“, „היהנער“ א. ז. וו.

צו ערשט אין די ששת ימי בראשית, פון דאָס ניי
בעשאַפּען געוואָרען אַ פּאָר-פּאָלק, אַ זכר מיט אַ
נקבה, וועלכע זענען געווען די ערשטע און די
איינציגע עלטערען פון זייער גאַנצען מין.

דאָס זעלבע איז אויך בנוגע צו דער פּלאַנצען-וועלט. יעדער
מין פּלאַנצען האָט זיך זיינע עלטערען, וועלכע זענען מתחילה
אַזונע בעשאַפּען געוואָרען. די דאָזיגע ביבלישע אַנשוואַנג ווענען
דער ענטשטע הונג פון די מינים פּלאַנצען און לעבעדיגע ברואים
איז ביז דאָרוויינען--גענויער ביז לאַמאַרקן--אויך אָנגענומען
געוואָרען פון דער נאַטור-וויסענשאַפּט. ליני--אַ נאַטורפּאָרשער,
וואָס האָט געלעבט פון 1707 ביז 1778 יאָהר--שרייבט ווענען
דער דאָזיגער פּראַגע פּאָלגענדעס: „מינים זענען דאָ אויף דער
וועלט אַזוי פּיעל, וויפּיעל ס'האָט זיי צוערשט בעשאַפּען די
אונענדליכע קראַפּט (גאָט)“ און אין אַ צווייטען אָרט: „נאָך
דער אַמאָליגער שאַפּונגס-צייט זענען קיינע נייע מינים מעהר ניט
בעשאַפּען געוואָרען און ווערען ניט בעשאַפּען“.

די דאָזיגע לינייאישע טעאָריע--וועלכע איז אייגענטליך
אַ גענויע קאָפּיע פון דער ביבלישער--הייסט אין דער וויסענ-
שאַפּט: „די טעאָריע פון דער שטענדיגקייט פון די מינים“,
ד. ה., אַז די מינים בלייבען שטענדיג די זעלביגע, אַזוי ווי זיי
זענען געווען פון ששת ימי בראשית אָן. וואוּ ראייה: מיט קיינע
קינסטליכע מיטלען קען מען דעם מין ניט אומענדערען. פּרובט
מען, למשל, צונויפּפּאָרען אַ פּערד אַ זכר מיט אַנאייזעל אַ נקבה,
ווערט, אמת, פון זיי געבאָרען אַ נייער מין, וואָס איז ניט קיין
פּערד און ניט קיין אייזעל, אַ מויל-אייזעל. אָבער דער דאָזיגער
קינסטליך געשאַפּענער נייער מין איז פּרובטלאָז און קען נאָך
זיך קיין דור ניט לאָזען, אַלזאָ, קען דעם מין פון זיינע עלטערען
ניט אומענדערען. דאָס זעלבע איז אויך מיט די קינדער, וואָס

ווערען געבארען פון „געמישטע חתונות“ צווישען וועלף מיט הינד, הינד מיט פיקס א. א. א צווייטע ראייה, (וועלכע פיעלע גענגער פונים דארווייזום בענוצען נאך עד היום און וועגען וועלכע מיר וועלען נאך שפעטער ריידען נאכאמאל) איז די: אויב די מינים וואלמען זיך מיט דער צייט אומגענדערט, טא פאר וואס האט מען עס ניט בעמערקט אין אמשך פון טויער-דער יאהרען, זינט די מענשהייט איז שוין גוט בעקאנט מיט פיעלע מינים און מיט דער אלטער בעשרייבונג פון זיי.

דעם ערשטען שרעקליכען קלאפ האט דער דאזיגער טעאריע געגעבען די בעקאנטשאפט, וואס די וויסענשאפט האט געמאכט מיט די אויסגעגראבענע ברואים פון אונטער דער ערד (די דאזיגע וויסענשאפט הייסט: פאלעאנטאלאגיע). צווישען די דאזיגע אויסגעגראבענע ברואים האט מען געפונען אזוינע מינים, פון וועלכע אויף דער ערד איז אפילו קיין זכר נישטא, און וואס מעהר מען איז בעקאנט געווארען מיט די דאזיגע אונטער-ערדישע פערשטיינערטע בעשעפעניסען, וואס האבען געלעבט אויף דער ערד אפשר מיט פיעלע מיליאנען יאהרען צוריק, אלץ מעהר האט מען אָנגעהויבען צו קווינקלען אין דער ריכטיגקייט פון דער ביבליש-לינייאישער טעאריע פון דער שטענדיגקייט פון די מינים. וואָרום מהאָט זיך איבער-צייגט, אז די ערד האָט דורכגעמאכט פערשידענע עפאָכען (געאָלאָגישע עפאָכען) און אין יעדער עפאָכע האָבען זיך געפונען אַנדערע מינים ברואים אין פלאַנצען.

אמת, די אָנהענגער פון דער ביבליש-לינייאישע טעאָריע האָבען זיך געפרובט ערקלערען די דאָזיגע רעמעניס מיט דער אזוי גערופענער „קאטאסטראָפּען-טעאָריע“. אויף דער וועלט -- האָבען זיי ערקלערט -- איז געווען ניט נור אין מבל, וואָס האָט הרוב געמאכט אלץ מיט אַנאַנדער, נאָר פיעלע אזוינע

קאטאסטראָפּען: ערד-ציטערניסען, ים-ציטערניסען, פּערפּליי-
 צעניסען א. ד. ג. נאָך יעדער קאטאסטראָפּע, וואָס האָט חרוב
 געמאַכט אַלע פּלאַנצען און ברואים, זענען ווידער פּון דאָס
 ניי בעשאַפּען געוואָרען אַנדערע מינים פּלאַנצען און
 ברואים, די אויסגעגראָבענע פּערשטיינערטע פּלאַנצען און ברר
 אים זענען אומגעקומען אין דער אָדער יענער קאטאסטראָפּע.
 די דאָזיגע טעאָריע האָט פּערטרעטען דער בערימטער געאָלאָג
 קיוויע, וועלכער האָט בפּירוש געזאָגט, אַז נאָך יעדער קאטא-
 סטראָפּע איז געווען אַנייע שאַפּונג, אַנייע מעשה-בראשית*---
 די דאָזיגע „קאטאסטראָפּען-טעאָריע“ לעגט זיך אָבער
 אפּילו אויפּן שכל-הישר ניט, אויך אָהן וויסענשאַפּטליכע געגענד-
 סברות. אויך די ביבעל, בעת זי דערצעהלט אונז פּון דעם מבול
 (וועלכער האָט אויסגעמעקט פּון דער וועלט יעדע לעבעדיגע
 זאך), אויך די ביבעל רייסט ניט איבער דעם פּאָדים פּון לעבען,
 אום נאָכן מבול פּונ'ס ניי אָנצוהויבען אַשאַפּונגס-פּראָצעס, אַ
 נייע מעשה-בראשית. זי דערצעהלט אונז פּון נח, וועלכער האָט
 זיך ביי-צייטענס בעזאָרגט מיט אַ קאסטען--- „תיבת נח“--- אין
 וועלכען ער האָט אַריינגענומען פּון יעדען מיין אַ זכר מיט אַ נקבה,
 כדי זיי זאָלען אינגאַנצען ניט אומקומען פּון דער וועלט.
 אין די דאָזיגע ווייט-גלויביגע „קאטאסטראָפּען-טעאָריע,
 וועלכע האָט אַ צייט געשטיצט די אַלטע מיינונג פּון דער שטענ-
 דיגקייט פּון די מינים, איז באַלד אַליין אַוועק פּון דער וועלט,
 ניט לאָזענדיג קיינע אָנהענגער. איהר אמת'ער „מלאך-המות“
 איז געווען טשאַרלז דאַרווין, וועלכער איז אַרויסגעטראָטען
 איבערהויפּט געגען די ביבליש-לינייאישע טעאָריע, אגב אָבער

(* אויך אין דער גמרא געפינט זיך אַזאַ מיינונג, אַז גאָט האָט
 בעשאַפּען וועלטען און זיי חרוב געמאַכט (כונה עולמות ומחריבם).

האָט ער אויך דער „קאטאסטראָפּען־מעאַריע“ פון קיווייע
דערלאַנגט דעם שטאַרקסטען און לעצטען טויט־קלאַפּ, נאָך
וועלכען זי האָט שוין יעדע האָפּנונג פּערלאָרען, אום אַמאָל צו
תּחית המתים אויפצושטעהן.

III.

די ענטוויקלונגס־אָדער עוואַלוציאָנס־מעאַריע.

דער קערן פון דער דאַרוויניסטישער מעאַריע בעשטעהט
דערין, אז אַלע פּערשידענע מינים פּלאַנצען און לעבעדיגע
ברואים זענען ניט אַלס אַזעלכע יעדער בעזונדער צוערשט בע-
שאַפּען געוואָרען, נור זיי האָבען זיך אין אַ משך פון פּילע, פּילע
דורות ענטוויקעלט איינע פון די אַנדערע, אַהעכערער מין פון
אַנדערענערען, אַזוי אז מתחילה זענען געווען בלויז אייניגע
נידעריגע מינים -- אָדער זאָגאַר איין איינציגער אַ נידעריגער מין
-- פון וועלכע (אָדער פון וועלכען) עס האָבען זיך אין אַ משך
פון מיליאָנען יאָהרען ענטוויקעלט אַל די פּילע פּערשידענע
מינים, וואָס מיר זעהן איצט אויף דער ערד. די דאָזיגע מעאַריע
רופט זיך אין דער וויסענשאַפּט „טראַנספּאָרמיזם“, אָדער די
עוואַלוציאָנס־מעאַריע בנוגע צו די אָרגאַנישע פּאַרמען. אין עצם
גענומען איז די דאָזיגע מעאַריע אַלט כמעט אַזוי פּיל, ווי די
וויסענשאַפּט אַליין, און איינער פון די ערשטע גריכישע פּילאָ-
זאָפּען -- עמפּעדאָקל -- האָט קלאָר און שאַרף אַרויסגעזאָגט דעם
געדאַנק, אז „אַלע לעבעדיגע בעשעפעניסען האָבען זיך ענטווי-
קעלט איינע פון די אַנדערע אויפֿן נאַטירליכען אופן, אָהן דער
הילף פון אַ שעפּער (גאָט). לעבען זענען געבליבען די פון זיי,
וועלכע האָבען געהאַט אַ בעסערען און צוועקמעסיגערען אָר-
גאַניזם.“

בנוגע צו פלאנצען האָט דעם זעלביגען געדאַנק אויך אַרויסגעזאָגט דער בעקאַנטער דייטשער פּאָעט געטע. אָבער, ווי עמפּעדאָקל אַמאָל, אזוי אויך געטע און נאָך פּיעלע אַנדערע אין דער נייער צייט, האָבען בלוזי אזוי צו זאָגען „געפּיהלט“ די טעאָריע פון דער ענטוויקלונג, אָבער בעווייזען זי וויסענשאַפּט־ליך זענען זיי ניט געווען אימשטאַנד.

ערשט דאַרוויין האָט בעווייזען מיט וויסענשאַפּטליכע ראיות ניט בלוזי די ריכטיגקייט פון דער עוואָלוציאָנס־טעאָריע, נאָר אויך די וועגען און מיטלען, וועלכע די נאַטור געברויכט אום אַרויסצובעקומען איין מין פון דעם צווייטען און אָט אין דעם איינגענטליך בעשטעהט דער עיקר פּונים דאַר־וויניזם.

נאַטירליך, בעווייזען פּראַקטיש, ווי אזוי איין פּאַרם אָדער איין מין איז אַריבערגעגאַנגען אין צווייטען, איז אַזאַך, וואָס איז אונמעגליך. אין דערינען איז דער יוד, דער „חקרן“ גערעכט, אז „דאַרוויין איז דערביי ניט געשטאַנען“. און טאַקי דערין, וואָס קיינער איז דערביי ניט געווען און קען אויך ניט זיין, ווייל לויט דער טעאָריע, פּאָדערט זיך דערצו אַ מוראדיג לאַנגע צייט, טאַקי דערין איז בעשטאַנען די גאַנצע שווערקייט די דאָזיגע טעאָריע וויסענשאַפּטליך צו בעגרינדען. און דאָס איז דאַרווייניס גרויסע פּערדינסט לגבי אַלע אַנדערע עוואָלוציאָניסמען ביז איהם, וואָס איהם האָט זיך איינגעגעבען נאָך אַ פּערציג־יאָהרי־גער אַרבייט די דאָזיגע טעאָריע וויסענשאַפּטליך צו בעגרינדען. בעווייזען אָבער אַזאַ זאַך, וועלכע עס געשיהט אין אַמשך פון מיליאָנען יאָהרען, וועלכע איז געשעהען צום גרעסטען טייל נאָך פּיעל, פּיעל פּריהער איידער דער מין מענש אַליין איז אויף דער וועלט געווען, איז מעגליך, פּערשטעהט זיך, בלוזי מיט קאָפּיסברות, מיט לאַגישע ראיות אויפֿן גרונד פון פּיעלע

ערשיינונגען אין דער אַרגאַנישער וועלט, וועלכע לאָזען זיך אויף קיין אויפן ניט ערקלערען אויסער מיט דער עוואַלוציאָנס־טעאָריע. אום די דאָזיגע טעאָריע צו ערקלערען האָט דאָרווי צוויי דיקע, זעהר דיקע ביכער אָנגעשריבען און די דאָרוויניסטען נאָך איהם האָבען נאָנצע ביבליאָטעקען אָנגעפילט מיט זייערע חיבורים וועגען דעם. מיר דאָ, קענען בלויז געבען דעם תמצית פון די בעווייזען אין זעהר קורצע שמריכען.

מיר וועלען זיי איינטיילען אין פּאָלגענדע גרופען:

1) פּאָלעאָנאָלאָגישע בעווייזען. די אויסגער גראָבענע פּערשטיינערטע ברואים און פּלאַנצען פון אונטער דער ערד שטעלען פאָר צוזאַמען אַ נאָנצע לייטער פון פּערשידענע מינים פון די סאַמע נידעריגסטע מינים ביז די ערשטע מילך־זויגער.

די ביז איצט געפונענע אויסגעגראָבענע מינים ברואים ליגען אין פּערשידענע פּלאַסטען פון דער ערד: וואָס עלטער דער ערד־פּלאַסט איז אַלין נידעריגער איז דער מין ברואים, וואָס אין איהם געפינט זיך. ערשט אין די סאַמע יונגסטע ערד־פּלאַסטען געפינען זיך די סאַמע עלטסטע מילך־זויגער. די יונגערע מינים מילך־זויגער געפינט מען אין דער ערד לעת עתה גאָר ניט. ערשט דער מענש אָדער אויבער־מענש, וואָס וועט לעבען אויף דער ערד אין פּיעלע מיליאָנען יאָהרען אַרום, וועט וואַהרשיינליך אויסגראָבען פון אונטער דער ערד אונזערן אַ היינ־טיגען מענשען און וועט אויף איהם אפשר קוקען, אזוי ווי מיר היינט אויף אַנאָיסגעגראָבענעם מאַמאָנט. אורטיאָזאָאָר (אזוינע אויסגעגראָבענע אור־אַלטע ברואים) א. ד. ג.

שטעלט מען צוזאַמען די אויסגעגראָבענע מינים, לויט זייער עלטער נאָך (וואָס לאָזט זיך גרינג מאַכען נאָך די געאָלאָגישע ערד־שיכטען נאָך), בעקומט מען אַנאָיסגעצייכענט־קלאָרען

בילד פון ארייגע דורות איינע נאך די אנדערע, וועלכע
ערקלערט זיך גרינג און גוט נאך דער עוואָלוציאָנס־טעאָריע,
וועלכע איז אָבער ניט צו פערשטעהן, אויב מזאָל אָננעהמען
לויט דער ביבליש־לינייאישע טעאָריע, אז די מינים בלייבען
שטענדיג, אזוי ווי זיי זענען אמאָל בעשאַפען געוואָרען.

(2) מאָרפּאָלאָגישע בעווייזען, ד. ה. בעווייזען
פון דעם קערפער־בוי פון די אָרגאַניזמען גופא, פון דעם געשטאַלט
און דער פאָרם פון די אברים, ווי פון די אינווענינסטע אזוי
אויך אויסווענינסטע.

די קערפער פון מוראָדיג גרויסע גרופעס פלאַנצען און
לעבעדיגע בעשעפעניסען זענען געבויט בכלל לויט איין פלאַן
און איין סדר, למשל אַלע ברואים, וואָס האָבען אַ חוּט־השדרה,
צו וועלכע סיגעהערען בלערליי מינים פון דעם קלענסטען פישעלע
ביז דעם גרעסטען העלפאַנט. דאָס בעווייזט, אז זיי שטאַמען
אַלע פון איין גזע, פון איין עלטער־עלטער זיידען, וועלכער האָט,
איבער דער אָדער יענער אורזאַכע, אמאָל אַ חוּט־השדרה אָנגע־
לעבט פערשטעהט זיך ניט אין איין אויגענבליק-- און איבער־
געלאָזען זי בירושה זיינע קומענדיגע דורות, וועלכע האָבען זיך
ענטוויקעלט און פערצווייגט אין פיעלע פערשידענע מינים.

לגמרי פערשידענע אברים, וואָס דינען צו גאַנץ פער־
שידענע צוועקען ביי דורכאויס פערשידענע מינים, למשל די
פליגלען ביי די פויגלען, די פאָרענסטע פיס ביי די פיער־פיסיגע,
די פלוס־פערערען ביים קיט, און די הענד ביי אַמענשען די
דאָזיגע אַלע גאַנץ פערשידענע אָרגאַנען זענען געבויט לויט איין
פלאַן און ענטוויקלען זיך אַלע אויף איין אופן, ניט קוקענדיג
דערויף וואָס זיי זענען בעשטימט צו פערשידענע פונקציעס,
דאָס בעווייזט ווידער, אז אַל די דאָזיגע אברים זענען אמאָל
געווען פונקט גלייך און צו איין צוועק בעשטימט, ד. ה. זיי

האָבען געהערט איין מין, פון וועלכען ס'האָבען זיך דערנאָך
אַלע אַנדערע ענטוויקעלט! (וואָהרשיינליך שטאַמען זיי אַלע
פון די פּלוס־פּעדערען ביי די פּיש, וועלכע זענען, ווי ס'ווייזט
אויס, געווען אונזערע אַלעמענס עלטער־עלטער זיידעס און
באָבעס).

ביי פּיעלע לעבעדיגע ברואים געפינען זיך אַזוינע אברים,
וועלכע נוצען איהם צו קיין זאַך ניט און זענען דעריבער אַזוי
ווי געלעהמטע, אָבגעשטאַרבענע, (רודימענטאַרע), למשל די
ברויסט ביי די מאַנסביל, די אויערען־שאַל און די עק־ביינער
אויפ'ן סוף פון דער חוטי־השדרה ביי די מענשען, אַזכר פון פּיס
ביים קיט א. נ. פּיעלע, פּיעלע אַנדערע אַזוינע ביישפּילען פון
אַזוינע אוננצוליכע רודימענטאַרע אברים ביי חיות, עופות און
פלאַנצען, וואָס בעווייזען בעשיינפּערליך, אַז אַמאָל האָבען די
דאָזיגע אברים אויסגעפּיהרט אַגעוויסע פּונקציע--למשל דער
מענש האָט אַמאָל געהאַט אַניעק, געקענט אומפּיהרען מיט
דער שאַל פון זיינע אויערען, אַזוי ווי איצט אַהונד, אַפּערד*)
א. ד. ג. אָדער דער קיט האָט אַמאָל פּיס געהאַט. מיט אַנדערע
ווערטער, די דאָזיגע רודימענטאַרע אברים, אָדער רודימענטען
לאָזען זיך ערקלערען בלוז' מיט דער עוואָלוציאָנס־טעאָריע,
וועלכע נעהמט אָן, אַז אַלע איצטיגע מינים שטאַמען פון איין
נוע, אַנדערס איז די דאָזיגע מערקווירדיגע ערשיינונג ניט צו
ערקלערען.

(* יעדער אבר, וועלכען מ'פענוצט ניט אין אַ משך פון יאָהרען
ווערט אָפּגעשוואַכט און קען אויך אינגאַנצען אָבשטאַרבען. אַז אַזוי למשל
זענען די אויגען ביי די חיות, וואָס לעבען אין פינסטערע לעכער זעהר
שוואַך. ניט לאַנג האָט מען געפונען אין אַ הייל אונטער דער ערד אַב
אַזערע, אין וועלכער ס'לעבען בלינדע פּיש.

אין דער צייט, ווען דאָס לעבעדיגע בעשעפעניס ענטוויי-
קעלט זיך ביי דער מוטער אין בויך, (דאָס עמבריאָן) איבערהויפט
אין דער ערשטער צייט זענען כמעט אַלע ברואים-- דער מענש
אויך אין כלל-- זעהר עהנליך איינע צו די אַנדערע. זייער קער-
פער-בוי איז זעהר איינפאַך, בכלל גלייך צו די נידעריגע ברואים.
דאָס בעווייזט ווידער טאַקי זייער אַלגעמיינע אַבשטאַמונג פון
איין מקור.

3) זאָ אַגע אַגראַפישע בעווייזען ד. ה. די בעוויי-
זען אויפ'ן גרונד פון דער אומענדערונג, וואָס קומט פאַר אין
דעם מין, ווען ס'בייטען זיך זיינע לעבענס-בעדינגונגען: דער
קלימאַט, די שפיז א. ד. ג, די דאָזיגע אַזויגערופענע זאָאָגע-
אַגראַפישע און אויך פיטאַגעאַגראַפישע בעווייזען, זענען די
שמאַרקסטע און גרינדליכסטע אין דער עוואָלוציאָנס-טעאָריע
פון דאַרווין.

ווייסען דאָך אַלע, אַז אויף די זאַגענאַנטע פערד-זאוואָדען
ווערען דורך צונויפפאַרונג פון געוויסע סאָרטען פערד סוף כל
סוף ערצויגען אַזוינע פערד, וועלכע דער זאוואָד וויל האָבען,
למשל גוטע רייט-פערד, גוטע משא-פערד. דערצו ווערען אויס-
געקליבען אַזוינע פערד-זכרים און פערד-נקבות, וואָס האָבען
צום טייל די מעלות, וועלכע דער מענש וויל האָבען, און זייערע
קינדער פערשטאַרקט זיך נאָכמעהר די געווינשטע אייגענשאַפט,
אין די קינדס-קינדער נאָכמעהר ביז מדערגרייכט צו אַזאַ דור,
וועלכע האָט די אַלע מעלות, וואָס דער מענש האָט געוואָלט
זעהען אויף זיינע פערד. דאָס זעלבע דערגרייכט מען אויך ביי
הינד, בעזונדערס ביי די יאַגד-הינד. מיבעקומט מיט דער צייט
אַזאַ סאָרט הונד, וועלכע אונטערשיידט זיך גאָר אינגאַנצען
פון זיינע עלטערען און אור-עלטערען. דאָס זעלבע איז אויך מיט
פלאַנצען. יעדער געניטער גערטנער קען קינסמליך ערציהען

פערשידענע מינים פלאנצען און בלומען, וועלכע אונטערשיידען זיך זעהר שטארק פון זייער מין. אָבער ניט בלויז מענשען קענען מעהר אָדער וועניגער אומענדערען די נאַטור פון געוויסע מינים. אין אַ סך אַ גרעסערען מאַסישטאַב מאַכט דאָס די נאַטור אַליין. עס איז בעקאנט, אַז פּליאַנדערקעס ענדערען זייער הויט-פאַרב ווען מען פיהרט זיי אַריבער פון איין סאָרט וואַסער אין אַ צווייטען, למשל פון אַים, וועלכער ס'האַט אין זיך וועניגער זאַלץ אין אַים, וואָס זיין וואַסער איז רייכער מיט זאַלץ. ס'איז בעקאנט, אַז כמעט אַלע חיות, וואָס לעבען אינ'ם קאַלטען צפון, וואו עס ליעגט שטענדיג דער העלער שנעע, זענען אַליין אויך, ווייס ווי שנעע. דער ווייסער בער, דער סיבירער צפון־בער איז געוויס אַלעמען בעקאנט.

די ווערים, וואָס זענען גרין ווי די גראַז, צווישען וועלכע זיי לעבען, און נאָך פיעלע אַנדערע ברואים, וואָס האָבען די זעלביגע פעלץ-פּעדערען אָדער הויט-פאַרב, ווי די סביבה, אין וועלכער זיי לעבען, דאָס זענען אַלץ גוט-בעקאנטע פּאַקטען פון לעבען. און ס'לאָזט זיך בשום אופן ניט גלויבען, אַז אזוינע ספעציעל-געפאַרבטע מינים זענען מתחילה אין יעדען געגענד בעשאַפּען געוואָרען. (ווי אזוי זיי האָבען, לויט דאָרווייניס טעאָריע, בעקומען די דאָזיגע „צוועקמעסיגע פאַרבען“ וועגען דעם שפּעטער).

עס זענען פאַראַן נאָך אַ גאַנצע רייהע וועניגער וויכטיגע בעווייזען. אָבער אויך די קורץ בעשריבענע אויבענגעבראַכטע פּאַקטען לאָזען זיך ניט גוט ערקלערען, לויט דער ביבליש-ליניי-אישער טעאָריע פון דער שטענדיגקייט פון די מינים און פּער-קעהרט ערקלערען זיך אויסגעצייכענט גוט לויט דער עוואָלוצ-יאָנס-טעאָריע פון דאָרוין.

IV.

די מלחמה פאר'ן לעבען.

ווי מיר האָבען שוין אויבען בעמערקט, בעשטעהט דער גאַנצער אויפטו דאָרווינים ניט אין דער ענטדעקונג פון דער עוואָלוציאָנס־טעאָריע (אָרויסגעזאָגט האָט מען דעם דאָזיגע געדאַנק נאָך מיט אַ צייט פריער פאר דאָרווינען, ווי דער לעזער ווייס שוין). נור, ערשטענס אין דעם בעגרינדען פון איהר און צווייטענס--און דאָס איז דער עיקר--אין דעם ערקלערען די וועגען און די מיטלען, וועלכע די נאַטור האָט געברויכט אום צו ענטוויקלען די מינים איינע פון די אַנדערע, די העכערע פון די נידעריגערע. אין דעם, וואָס מ'רופט אייגענטליך דאָרווינים. ניט אומזיסט האָט איינער אַ נאַטור־פּאָרשער, באַלד ווי ס'איז אַרויס דאָרווינים בערימטער בוך, „די ענטשטעהונג פון די מינים“, פּאָלגענדעס געשריבען: „מיר האָבען דאָך אויך פאַר דאָרווינען געוואוסט פון דער ענטוויקלונגס־טעאָריע, פון דער עוואָלוציע פון די מינים, און דאָך האָבען מיר געבלאָנדזשעט אין דער פינסטער, ניט געהאַט קיין פעסטען באַדען אונטער די פיס. ערשט דאָרווין מיט זיין „ענטשטעהונג פון די מינים“ האָט אַ סנאָפּ ליכט אַרויפגעלאָזען אויף אונזער וועג. ערשט איצט האָבען מיר דעם שליסעל פון דער ביז איצט פּערשלאָג־סענער טיר“.

און דער „סנאָפּ־ליכט“ אָדער דער „שליסעל פון דער פּערשלאָסענער טיר“ בעשטעהט אין די וועגען און מיטלען, אָדער אין די אייזערנע נאַטור־געזעצען, וואָס דאָרווין האָט

ארויסגעפונען, אין וועלכע האָבען אונבעדינגט געמוזט פיהרען די מינים פון איין פאָרם צו אַצווייטער, פון אַנדערע יעדער שטופע צו אַ העכערער.

דאָס ערשטע הויפט-געזעץ, וואָס דאָרוויין האָט ענטדעקט אין דער נאָטור, איז „די מלחמה פאַר'ן לעבען“ אָדער די מלחמה פאַר דער עקזיסטענץ. יעדער לעבעדיגער אָרגאַניזם הן פון דער פלאַנצען-וועלט, הן פון די לעבעדיגע ברואים, מוז אונבעדינגט פיהרען אַנאייביגען קאַמפּף אום לעבען צו קענען. ער מוז קודם כל קעמפּען מיט די בלינדע, פאַר איהם שעדליכע נאָטור-ערשיינונגען, ווי מיט דער קעלט למשל אום ווינטער, מיט די היצען אום זומער, מיט'ן ווינד, מיט'ן רעגען און שנעע א. ד. ג. ער מוז ווידער בוכשטעבליך קעמפּען מיט זיינע לעבענס-פיינד; ווער מיט די רויב-פויגעל, ווער מיט די רויב-חיות און ווער מיט די קליינע פליגעלעך און אַנדערע בלוט-זויגער. ער מוז אויך פיהרען אַ האַרטען און שווערען קאַמפּף אום זיך פשוט לעבענס-מיטלען, שפייז צו בעקומען, אַנדערע ווידער מוזען ווירקליך אָבהאַלטען אַנאמת'ע מלחמה אויף לעבען און טויט אום פאַר זיך אַ ווייב צו בעקומען, כדי דעם דור צו ערהאַלטען.

דער דאָזיגער פיעכזייטיגער קאַמפּף, וועלכען דאָרוויין האָט קורץ אָנגערופען „די מלחמה פאַר'ן לעבען“, דאָס אַכזריות-דיגע, בלוטיגע אָבער אייזען-פעסטע געזעץ, וואָס בויט דאָס לעבען און גליק פון יחידים אויף הרגים און קברים פון פיעלע, פיעלע אַנדערע, געהט דורך דורך דער גאַנצער אָרגאַנישער וועלט ווי אַ רויטער פאָדיום. אומעטום איז דאָס שלאַכט-פעלד פיעל מיט הרגים, וואָס פאַלען אום טאָג איין טאָג אויס אין דער דאָזיגער אומברחמות-דיגער מלחמה פאַר'ן לעבען, וועלכע ווערט געפיהרט ניט בלויז צווישען צוויי פרעמדע מינים, נור

אויך צווישען שפראַצען פון איין גזע, קינדער פון איין פאָטער
און מוטער.

אַט אַזאַ איז דאָס בלינדע, ווי דער טויט שטאַרקע נאַטור-
געזעץ פון דער מלחמה פאַרן לעבען! די הויפט-אורזאַכע פון
דעם דאָזיגען ברודער-קריג איז דער פשוטער ביסעך-ברויט, דער
ביטערער דוחק אין שפייז-מיטלען. נאָך מיט עטליכע צעהנדליג
יאהר פאַר דאַרוויינען האָט דער בעקאַנטער פּאָליטיקער-עקאַ-
נאָם מאַלטוס ענטדעקט אַ געזעץ, לויט וועלכען ס'קומט אויס,
אַז די בעפעלקערונג וואַקסט גיכער איידער די לעבענס-מיטלען.
דאַרוויין האָט דאָס דאָזיגע מאַלטוסישע געזעץ אָנגעווענדעט
טיעפער און ברייטער און אויך, אזוי צו זאָגען, וויסענשאַפטלי-
כער. ער האָט אויפגעקלערט, אַז אַלע אָרגאַניזמען האָבען
פון דער נאַטור אַזאַ מורא'דיגען כח זיך צו מעהרען און צו פרוכ-
פערען, דאָס אויף דער וועלט וואַלט בשום אופן ניט געסטייעט
קיין עסעך-זאַכען, אויב אַלע נייע זאַמען וואַלטען אויסגעוואַקסען,
אויב אַלע עמבריאָנען (בעפרוכטעטע אייעלעך, פון וועלכע עס
ענטוויקלען זיך מיט דער צייט לעבעדיגע בעשעפעניסען) וואַל-
טען געבאָרען געוואָרען און לעבען געבליבען. עס ווערען געבאָרען
אויף דער וועלט ניט בערך מעהר עסער איידער די נאַטור קען
זיי געבען עסעך-זאַכען. דער פּועל-יוצא דערפון און, אַז צווישען
די אָרגאַניזמען מוז אויסברעכען אַ שרעקליכער קאַמפּף, אַ בלד-
טיגע מלחמה פאַרן ביסען ברויט. און ווער עס איז צוגעגרייט
צו דער דאָזיגער מלחמה פאַרן לעבען, ווער ס'איז שטאַרקער,
קליינער און בעסער בעוואַפענט, דער געהט אַרויס אַלס אַ בעל-
נצחון פון איהר, דער בעקומט די שפייז פאַר זיך, האָט די מעג-
ליכקייט אַליין צו לעבען און אַלאַנג-לעבעדיגען אַ געזונדען דור
נאָך זיך צו לאַזען. דער שוואַכערער, דער ערגער-בעוואַפענטער,
דער פאַלט טויט אויפן שלאַכט-פּעלד, רייניגט אָב דעם פּלאַץ

פאר אנדערע, ניט לאָזענדיג זאָגאר קיין זכר נאָך זיך, אזוי אז דער שוואכערער מין ווערט פערשנימען אויף אייביג פון דער ערד. ווי גרויס עס איז די צאָהל פון די לעבעדיגע ברואים און פלאַנצען, וואָס ווערען געבאָרען אָדער וואַלטען ביי גינסטיגע בעדינגונגען קענען געבאָרען ווערען, בעווייזען אונז פאָלגענדע ביישפילען, פראַנקלין שרייבט, אז אויב דער גאַנצער כדור האַרץ, וואַלט אין אַ שענעם פריה מאַרגען פערלאָרען אַלע זיינע פלאַנצן צען, און ס'וואַלט איבערגעבליבען ערנעץ וואו בלויז איין מין גראָו, גאַנץ גלייך וועלכער, למשל קראַפּעווע, וואַלט די דאָזיגע קראַפּעווע אין אַ משך פון יאָהרען בעדעקט די גאַנצע ערד-קונעל מיט אַ גרינעם קראַפּעווע-דעקטוד. אויב אַלע מענשען וואַלטען פון אַ וועלכער ס'איז מנפה, אָדער ערד-ציטערנים אומגעקומען און ס'וואַלט געבליבען בלויז איין משפּחה, וואַלט די דאָזיגע משפּחה-- אין אַ משך נאַטירליך פון טויענדער יאָהרען-- ווידער די ערד אַרום און אַרום מיט מענשען אָנגעפילט, ליניי האָט דעם דאָזיגען געדאַנק אויסגעדריקט אין ריכטיגע מאַטעמאַטישע ציפּערען, „אויב-- שרייבט ער-- די פלאַנצען, וואָס לעבען נור איין זומער, וואַלטען געגעבען סך הכל צו צוויי זאַמען (סיעמענעס) יעדערע-- אין דער אמת'ען גיבען זיי אַ סך מעהר-- און פון די דאָזיגע זאַמען וואַלטען אַרויסגעשפּראַצט ווידער אזוינע פלאַנצן צען, וואָס וואַלטען געלאָזען בלויז צו צוויי זאַמען, אויך דאַמאָלסט וואַלט פון איין אור-פלאַנצע אין אַ משך פון צוואַנציג יאָהרען אַרויסגעוואקסען אַ גאַנצער מיליאָן אזוינע פלאַנצען! אוואַלעס ברענגט אין זיין בוך פאָלגענדען פאַל: בשעת קאָלומבוס האָט ענטדעקט אַמעריקא, זענען דאָרט קיין אַרטיגע-- אַמעריקאַנישע-- פערד ניט געווען בנמצא, און בעת ער האָט געמאַכט אין זיין ניי-ענטדעקטעם לאַנד זיין צווייטע נסיעה, האָט ער אַהן געב-ראַכט עטליכע פערד (זכרים און נקבות) און געלאָזען זיי פריי

פיטערען זיך אויף אנרויסער ווילדער אינזעל, די פערד זענען דאָרט פּערווילדעוועט געוואָרען און אין פּרייען ווילדען צושטאַנד אזוי שטאַרק זיך פּערמערהרט, דאָס אין אַ משך פון 25 יאָהר האָט מען אויף דעם אינזעל געפונען פּיעלע, פּיעלע טשערעדעס ווילדע פּערד פון 4 ביז 8 טויזענד קעפּ אין יעדערער. פון דער דאָזיגער אינזעל האָט מען אויך אַריבערגעפיהרט פּערד קיין מעקסיקא און אין אַ משך פון נאָך אַהאַלבע מאה יאָהרען האָבען די שפּאַניער, וועלכע האָבען דאָס לאַנד איינגענומען, אַרויס געפיהרט אין איין יאָהר ביז 70 טויזענד פּערדען־פּעל פון מעקסיקא און ביז 40 טויזענד פון דער דערמאָנטער אינזעל.

די קראָליקעס, וואָס מ'האַט געבראַכט פון אייראָפּא קיין אויסטראַליען, האָבען זיך אויף אזוי פּיעל פּערמעהרט אין בערך אַ קורצער צייט, דאָס זיי זענען געוואָרען אַנאַמח'ע אַנשיקעניס: זיי פּלעגען צופּטרן־זאַלע פּעלדער און מ'האַט געמוזט אָנפּיהרען גענען זיי אַ גאַנצע מלחמה. אַ ביישפּיעל פון אונגעהויער גרויסער פּרוכטבאַרקייט, וועלכע אַ געוויסער מין קען געבען ביי געוויסע גינסטיגע בעדינגונגען, איז דער היישעריק, וועלכער פּערמעהרט זיך אַנאַנדערס מאָל אין איין זומער אזוי שטאַרק, דאָס ער בעדעקט בפּועל „דעם שיין פון דער וועלט“. אויך דער מענשען־מין, דאָס דאָזיגע „צוויי־פּיסע מילך־זויגע־טיער“ ווי ער וואָלט אייגענטליך געדאַרפט הייסען לויט דער וויסענשאַפּטליכער טערמינאָלאָגיע -- פּרוכפּערט זיך און מעהרט זיך ניט בערך אין אַ גרעסערער צאָהל איידער די ערד איז אימשטאַנד צו געבען פאַר איהם איהר פּרוכט (*).

(* לויט מאלטוסיס רעכנונג, וואָקסט די בעפּעלקערונג אין אַ „געאָמעטרישער פּראָפּאָרציע“ (ד.ה. אין כפּלדיגע צאָהלען; פון 1 ווערט 2, פון 2 -- 4, פון 4 -- 8, פון 8 -- 16 א.ז.וו. א.ז.וו. יעדע נייע צאָהל מוז מען אַלץ כפּלען מיט דער צאָהל 2) און די לעבענסמיטלען, די שפּייזען פּערמעהרען זיך בלויז אין אַ „אַריפּמעטישער פּראָפּאָרציע“, פון 1 ווערט 2, פון 2 -- 3, פון 3 -- 4, א.ז.וו. צו יעדער נייער צאָהל מוז מען בלויז מוסיף זיין נאָך איינס.

געקאנט בעהאלטען אלס לאנגלעבעדיגע דורות אלע עמבריאָנען
און זיי וואָלטען ווידער געלאָזען נאָך זיך לאנגלעבעדיגע דורות,
וואָלט שוין לאנג אויף דער ערד ניט בלויז קיין שפייז ניט געווען,
נאָר אויך קיין פרייער פלאַץ וואָלט נישט געווען: אַ קאָפּ אויף
אַ קאָפּ--בוכשטעבליך--וואָלט מען אויף דער אויבערפלעכע
פון דער ערד געשטאנען, אפילו קויטסקי--אַסאַציאַלער אָפּ-
טימיסט--זאָגט, אַז „אויב די נאַטור וואָלט זיך ניט בעוואָרענט
מיט איהר אויסראַטען דעם ווייט גרעסטען טייל פון די געבאָ-
רענע, וואָלטען מיר שוין לאנג אלע פון הונגער אויסגעשטאַרבן“.
עס איז קלאָר, אַז ביי אַזוינע אונגינסטיגע בעדינגונגען,
ווען איינער איז געצוואונגען ביי דעם צווייטען בפועל ממש דעם
ביסען פון מויל אַרויסצורייסען--הן אין דער פלאַנצען-וועלט,
הן אין דער וועלט פון די לעבעדיגע ברואים--אַז ביי אַזוינע
בעדינגונגען מוז פאַרקומען אַ מלחמה אויף לעבען און טויט, ווי
צווישען פערשידענע מינים, אַזוי אויך צווישען די מיטגלידער
פון איין מין גופא.

אַלע ווייסען, אַז אַ גאַרטען מוז מען יעטען, אַז ניט ווערען
די אווערקעס, די בוריקעס, די קרויט און די אַנדערע זריעות
פערוואקסען מיט „ווילדע גראַז, וועלכע לאָזען די געזיימע
פלאַנצען ניט ענטוויקלען זיך. וואָס קומט דאָ פאַר אַזוינס? דאָ
קומט פאַר די „מלחמה פאַרן לעבען“ צווישען די „ווילדע“
גראַזען, וועלכע זענען בעסער צוגעפאַסט צו דער סביבה, ד. ה.
בעסער בעוואפענט אין דער מלחמה איידער די געזיימע, די
ערשטע שטופען אַרויס די לעצטע, די שוואַכערע מיוחסים. און
וואָלט זיך דער מענטש מיט זיין שטאַרקער האַנד ניט אַריינגעמישט
אינים דאָזיגען קריגע און מיט גוואַלד ניט אַרויסנעריסען די
„ווילדע“, בעסער צוגעפאַסטע פלאַנצען, וואָלטען די לעצטע
אין דער מלחמה פאַרן לעבען אינגאַנצען בייגעקומען די פּרעמדע,

קינסטליך-פערזייטע. דאָס זעלבע קומט אויך פאַר אין דער חיות-וועלט. נאָך סך-הכל מיט הונדערט יאָהר צוריק איז אין איי-ראָפּע דער מין ניט געווען פון גרויע מיין--דאָ האָט זיך רוהיג געלעבט און געמעהרט אַמין שוואַרצע מיין. זינט מ'האָט אָבער אָנגעהויבען צו פּאַהרען איבער די ימים, האָט מען אויף די שיפען פּערפיהרט צו אונז מעבר לים די גרויע-מיין. די לעצטע זענען אָבער בעסער צוגעפּאַסט צו די בעדינגונגען פון דעם מיין-לעבען און זיי האָבען די שוואַרצע מיין כמעט אינגאַנצען פּער-טריבען פון אייראָפּא.

נאָך אזא אַרט מלחמה פאַרן לעבען קומט אויך פאַר, אזוי צו זאָגען, ביי אונז פאַר די אויגען צווישען די צוויי מינים טאַראַקאַנעס: די שוואַרצע און די רויטע (די „פּרייסען“). די לעצטע זענען בעסער צוגעפּאַסט צו די לעבענס-בעדינגונגען פון אונזערע הייזער און זיי האָבען כמעט שוין אינגאַנצען פּעריאָגט פון זייערע אייגענזעסענע ערטער די עלטערע בירגער: די שוואַרצע טאַראַקאַנעס און פּערנומען זייער אַרט אויפן שלאַכט-פעלד. און אזוינע ביישפּילען זענען דאָ אין דער נאַטור ווי צווישען די לעבעדיגע ברואים, אזוי אויך צווישען די פּלאַנצען און ניט זעלטען אויך צווישען די ערשטע מיט די לעצטע זעהר און זעהר פּיעל.

V.

ווי אזוי די מינים ווערען פּערענדערט אין דער מלחמה פאַרן לעבען.

מיר געהען איצט איבער צום סאַמע אינטערעסאַנטסטען טייל פון דער דאַרוויניסטישער טעאָריע, און אויך, אזוי צו זאָגען, צו דעם סאַמע וויכטיגסטען, צום עיקר פּונים דאַרוויניזם

און מיר וועלען עס ערקלערען גלייך מיט פשוטע און קלאַרע
 ביישפיעלען פון דעם אַלטעגליכען לעבען אין דער חיות־וועלט.

אַניאָדלער למשל, וועלכער איז פון דער נאַטור גענוג
 שטאַרק, האָט פאַר קיינע פיינד (אויסער אַמענשען נאַטירליך)
 קיין מורא נישט, זיין מלחמה פאַרן לעבען, וואָס ער פיהרט
 מיט די לייבליכע ברידער פון זיין מין גופא, איז מעהר נישט ווי
 איבערען פשוטען ביסען־ברויט. וואָס מעהר אָדלערס עס פער־
 פיהרען זיך אין אַ וועלכען ס'איז געגענד, אַלץ וועניגער ווערען
 דאָרט די פעלד־מייז, די האָזען, די קלענערע סאָרטען פייגעלעך,
 מיט וועלכע דער אָדלער געהרט זיך. וואָס וועניגער ס'ווערען
 אָבער די דאָזיגע קליינע ברואים, אַלץ גרעסער ווערט די קאַנ־
 קורעניץ צווישען דער אָדלער־משפחה, אַלץ שטאַרקער ווערט
 דער קאַמפּף פאַר דעם נאָך איבערגעבליבענעם האָז, קליינעם
 פויגעל א. א. וו., אַלץ שאַרפער ווערט אַלזאָ די „מלחמה פאַרן
 לעבען". דער אָדלער, וועלכער עס קען פלינקער פליהען, האָט
 אַ ווייטערע ראיה און אַ שטאַרקערען שנאָבעל, דער, פערשטעהט
 זיך, וועט פריער פון דער הויך די פעלד־מויז, דעם האָז דערזעהן,
 וועט שנעלער זי דעריאָגען און פערצוקען. דער שוואַכערער וועט
 מוזען ליידען הונגער, יונגעהייט פון דער וועלט אַוועק געהן,
 אָדער נאָר אָהן קינדער, אָדער לאָזען נאָך זיך אַ שוואַכען דור,
 וועלכער וועט סוף כל סוף אינגאַנצען מוזען אויסשטאַרבען. דער
 שטאַרקער אָדלער מיט דער שטאַרקער אָדלעריכע וועלען גע־
 באַרען נאָך שטאַרקערע קינדער איידער זיי אַליין זענען, און
 אויף אזא אופן וועט דער מין אָדלערס אינם שווערען קאַמפּף
 פאַרן לעבען אויסגעבעסערט ווערען: פון אַ נידעריגערען
 סאָרט וועט זיך מיט דער צייט ענטוויקלען אַ
 העכערער.

אצווייטער ביישפיעל.

אהאָז, וועלכער מוז זיין גאנצען לעבען אָבלעבען אין איינע ציטערנים פאַר זיינע פיינד (ניט אומזיסט זאָגט די וועלט: „ער ציטערט ווי אַ האָז“), וואָס זענען פיעל און פיעל, וואו ער מוט זיך קעהרען און ווענדען, אַ האָז מוז, נאַטירליך, פּסדר שטעהן אויף דער וואַך, אויפפאַסען מיט אלע זיינע חושים, צו פאַלט ווער אויף איהם ניט אָן. ראַטעווען זיך פון טויט קען ער נאַטירליך ניט מיט זיין גבורה, וועלכע ער האָט ניט, נור דורך דעם ענטלויפען און פערבאַרגען זיך פון זיינע פיינד; און דערצו האָט ער פאַלגענדע מיטלען: ערשטענס לויפט ער זעהר גוט; צווייטעס, מאַכט ער אויסגעצייכענטע שפּרינגען אָן אַ זייט, („האָזען־שפּרונגען“), אזוי אז דער פערפאַלגער קען נאָך איהם ניט נאָכשפּרינגען, דאָס אויף רעכטס, דאָס אויף לינקס; דריטענס, האָט ער אַזאַ גרוי־ברוינעם פעלין, וועלכער איז שטאַרק עהנליך אויף אַ קאָם ערד אָדער אויף אַשטיון, אזוי, אז ער לעגט זיך אַוועק רוהיג אויף דער ערד, פערפיהרט ער דערמיט אין אַ טעות זיין פערפאַלגער, וועלכער גלויבט, אז דאָס איז באמת אַשטיק ערד אָדער אַשטיון. עס איז קלאָר, אז יענע האָזען וועלען גיכער אַלס קרבן פאַלען, וועלכע זענען פון דער נאַטור וועניגער בעשענקט מיט די אויבענבעשריבענע האָזען־מעלות. בלויז די האָזען, וואָס לויפען פלינק, שפּרינגען גוט, בעזיצען אַ פעל פונעם ערד־קאָליר, האָבען דערצו נאָך אַ שאַרפען חוש־הראיה און חוש־השמיעה, -- בלויז אזוינע „אויס־ערוועהלמע“ קענען ביישטעהן אינים קאַמפּף פאַרן לעבען, עלטערען זיך בשלום און לאָזען נאָך זיך אויך אַ דור, וועלכער וועט די אויבענדערמאָנטע מעלות האָבען נאָך אין אַ העכערען גראַד, ווייל ער וועט שוין שטאַמען פון אזוינע עלטערען.

דאָ זעהען מיר וויעדער, ווי אינים קאַמפּף

פאר'ן לעבען ווערט דער מין אויסגעבעסערט;
שטיינט פון אנידעריגערער אויף א העכערער
שטופע.

נעהמען מיר דעם זעלביגען ביישפיל, אזוי צו זאגען,
אויפ'ן לינקען זייט. שטעלט אייך פאָר, אז דער בער, דער גרוי-
ברוינער אומגעלומפערטער בער, -- אזוי ווי דער געוואוינליכער
בער אונזערער זעהט אויס, -- וואָלט זיך געלאָזט אויף געיעג אין
צפונגעגענד, וואו די גאנצע אָרטשאפט אַרום אין אַרום איז
פערצויגען מיט א העל-ווייסען דעקטוך פון שנעע. וועלכער שוטח
וואָלט פון איהם ניט ענטלויפען, בעמערקענדיג איהם פאַר
אַמייל? דער שוואַרצער בער וואָלט אינ'ם ווייטען צפון געמוזט
פון הונגער אויסגעהען. בלויז יענער בער וואָלט נאָך געקענט
וואָס בעקומען, ווער עס האָט אַ מעהר אָדער וועניגער ווייסע
פעל און קען פון דער ווייטען בלייבען מעהר אָדער וועניגער
אונבעמערקט פאַר זיינע קרבנות.

איבער אָט דער דאָזיגער אורזאָבע זענען אלע שוואַרצע
בערען אויפ'ן צפון אויסגעשטאָרבען און מיט דער צייט האָבען
זיך דאָרט אינ'ם „קאמפף פאר'ן לעבען“ געבילדעט בלויז שנעע-
ווייסע בערען, דאָס זעלבע איז אויך געשעהען מיט די קלענערע
חיות, וועלכע ס'דארפען, פערקעהרט, מורא האָבען פאַר די
גרעסערע, זיי זאָלען זיי ניט פערצוקען, אויך פאַר זיי איז די
ווייסע פאַרב דאָרט אינ'ם ווייטען צפון-קאָנט זעהר אַנוטער
שוין-מיטעל אינ'ם קאמפף פאר'ן לעבען, און אויך זיי האָבען
דאָרט אין אַ צייט פון יאָהרען און דורות בעקומען אינ'ם קאמפף
פאר'ן לעבען אַ ווייסע הויט-פאַרב, דאָס איינציגע לעבעדיגע
בעשעפעניס אויפ'ן ווייטען צפון, וואָס האָט זיין שוואַרצע פאַרב
אויף ווייס ניט אומגעביטען, איז דער קראָה (די וואָראָנע).
אַבער גראָד אָט דער „ויצא מן הכלל“, דער דאָזיגער אויסנאָהם,

בעוויזט ערשט רעכט, ווי ריכטיג דארווינים כלל איז: דער קראָה האָט פאַר אַנדערע רויב־פּוינעל קיין מורא נישט, ער איז דערצו גענוג שטאַרק און פלינק; אַליין לעבט ער אויך פון רויב נישט, ער שפּייזט זיך בלויז מיט נבלה. איהם אַלזאָ וואָלט די ווייסע פאַרב קיין שום נוצען אין לעבען ניט געבראַכט אין קיין פרט ניט און ער איז דעריבער געבליבען שוואַרץ, ווי געווען אויך אינים פּור־ווייסען צפּון־לאַנד.

גראָד אָט דער שוואַרצער בדיחיד, דער קראָה, בעוויזט אונז בעשיינפּערלעך, ווי ריכטיג דער דאָרוויניזם אין זיין הויפּט־פּונקט איז, מיר וואָלטען געקאָנט ברענגען נאָך פּיעלע, זעהר פּיעלע ביישפּילען פון דער פּלאַנצען־און חיות־וועלט, ווי אַזוי דער „קאַמפּף פאַרן לעבען“ פּיהרט צו אַפּערבעסערונג פּונם מין, נאָר דער פּלאַץ ערלויבט עס אונז ניט צו טון און מיר וועלען דעריבער שליסען אונזער קאַפיטעל מיט די ווערטער פון דאָרווין גופּא:

„אַט אַזוי קומט עס אַרויס פון דער אייביגער מלחמה אין דער נאַטור, פּונם הונגער און טויט, די לעזונג פון דעם העכסטען פּראָבלעם, וועלכע מיר ווילען דערנרייכען: די ענט־שטעהונג פון אַלץ העכערע און פּאַלקאַמענערע מינים.“ (דאָרווין „ענטשטעהונג דער אַרמען“, קאַפיטעל 15).

VI.

די איבעריגע צוויי כללים פּונם דאָרוויניזם.

אויסער דער „מלחמה פאַרן לעבען“, וועלכע געהט אַריין אין דעם דאָרווינישען נאַטור־פּילאָזאָפּישען בנין אַלס דער הויפּט־פּונדאַמענט־שטיין, געהערען צום דאָרוויניזם נאָך די פּאַלגענדער צוויי כללים אָדער געזעצען:

1) די טבע פון די אָרגאַניזמען זיך צו פּערענדערען אונטער

דער ווירקונג פון דער סביבה און די לעבענס-בעדינגונגען.
(„דאָס פּערענדערונגס-געזעץ“, אָדער „די ווירקונג פון דער
סביבה“).

(2) די מעגליכקייט איבערצוגעבען בירושה פון דור צו דור
די אָדער יענע קערפּערליכע און אויך גייסטיגע אייגענשאַפט.
-- „דאָס פּערענדונגס-געזעץ“.

די דאָזיגע צוויי כללים געהען אַרײַן, אַזוי צו זאָגען, אַלס
פרטים אינים הויפּט-כלל פון דעם דאָרווייניזים: אינים כלל פון
דער מלחמה פאַרן לעבען.

מיר וועלען עס פרובען ערקלערען אַביסעל אויספיהרליכער.
דער ערשטער כלל-- די פּערענדערונג פון די אָרנאַ-
ניזמען, וועלכע עס קומט פאַר מיט דער פּערענדערונג פון דעם
„אַרום“, פון דער סביבה, ווי למשל, דער קלימאַט, די שפּײַזען,
די אַרומיגע שכנים א. א. וו. א. א. וו.

וועגען דעם האָבען מיר שוין צום טייל גערעדט ביי דער
ערקלערונג פון דער מלחמה פאַרן לעבען. מיר וועלען דאָ בלוז
ברענגען נאָך עטליכע ביישפּילען, וואָס וועלען אונז דעם געדאַנק
נאָך קלערער מאַכען.

ווען למשל אַ מענש, -- נאָך בעסער אַ יונג קינד-- זאָל אָנהײ-
בען געהן טאַג-טעגליך באַרוויס, וועט זיך ביי איהם אויפן
טראַט פון זיינע פּיס ניט אין זעהר אַ לאַנגער צײַט אַרום, בילדען
אַ דיקע, האַרטער הויט, אַזוי ווי פון רימען; און ער וועט קענען
פריי טרעטען איבער שטיינער און דערנער ניט פּערשטעכענדיג
זיינע פּיס וועדליג אַ מענש, וואָס געהט אום שמענדיג אין שוכ-
וואַרג, קען בפּועל קיין טראַט ניט מאַכען דרויסען באַרוויסער-
הײד, ער זאָל זיך זיינע פּיס ניט צוקאַליעטשען.

זאָל אונזערער אַ געוועהנליכער מענש אָבואווינען יאָהרען
לאַנג אין אַ ווייטען און ברייטען גלאַטען מדבר, אָדער אויך

אויפ'ן מיט'ן ים, וועט ער זיך אין אַמשך פון מעהר אָדער וועני-
גער יאָהרען, אויסלערנען קוקען אויף ביידע זייטען-- אויף
רעכטס און אויף לינקס-- מיט אַמאָל און מיט דער צייט וועלען
ביי איהם די אויגען ווערען אַזוי, ווי ביי די קאַלמיקען, איינס
וועט קוקען שטענדיג אויף רעכטס, דאָס צווייטע אויף לינקס.

ביי די, וואָס שפיעלען יאָהרען-לאַנג אויפ'ן פידעל, ווערען
די פינגער פון דער לינקער האַנד לענגער איידער פון דער רעכ-
טער, ביי מוהלים וואַקסען די נעגעל פון די גדלען בעסער
איידער די נעגעל פון די איבעריגע פינגער.

די ווייסע פאַרב פון די צפונדחיות, די גרינע פאַרב פון
פיעלע ווערים און פליגען, דאָס ערד-קאָליר פון דעם האַזען-פעל,
די פאַסען-פעל פון דער זעבראַ* און נאָך פיעלע אַנדערע-- דאָס
זענען אַלץ ערשיינונגען פון איין קאַטעגאָריע: די ענדערונג
פון די אָרגאַניזמען אונטער דער ווירקונג פון דער
סביבה און די לעבענס-בעדינגונגען.

אין דאָרווייניגס בוך, די הויזטייערען און די געזיימטע
פלאַנצען זענען דאָ אַמאָסע אויסערסט אינטערסאַנטע ביי-
שפילען, ווי אַזוי דער מענש האָט, ענדערענדיג די נאַטירליכע
לעבענס-בעדינגונגען פון די חיות און פלאַנצען, גאָר אינגאַנצען
אומגעענדערט דעם מין זייערען אַזוי, אַז צוויי מינים טויבען למשל,
וואָס שטאַמען בלי ספּק פון איין עלטער-עלטער זיידען און באַבען,
אונטערשיידען זיך איצט מעהר איינע פון די אַנדערע איידער
דער מין טויבען בכלל פון גאָר אַנאָדער מין פויגלען.

(* די זעבראַ וואוינט אויף גלאַטע פעלדער, וואו עס וואַקסען
בלויז זאַנגען. בעהאַלטען זיך פון איהרע שונאים, פּוּנִים לייב למשל איז
ניטאָ וואו. זי קען בלויז ענטלויפּען ווייט און אַוועקשטעלען זיך בעבען די
זאַנגען, די פאַסקעס פון איהר פעל נאָרען אָב דעם לייב: ער מיינט, אַז
דאָס זענען זאַנגען.

לויט דעם דארווייניזיס זענען די ברואים מיט ווארעמען בלוט (ווי בעקאנט זענען דאָ צווייערליי לעבעדיגע בעשעפעניסען): 1) קאלט-בלומיגע, ד. ה. אזוינע אין וועמענס אָדערען עס פליסט קאלטעס בלוט, ווי פיש, פראָשען א. ד. ג. און 2) ווארעם-בלומיגע, ווי למשל דער מענש, וועמעס בלוט ס'האָט שטענדיג די טעמפּעראַטור פון ערך 37 גראַד. לויט דער דארווייניסטישער היפּאָטעזע זענען די ווארעם-בלומיגע ברואים אַרויסגעקומען פון די קאלט-בלומיגע. דאָס בלוט אין זייערע אָדערען האָט זיך דערוואַרעמט פשוט דערפון, וואָס זיי האָבען-- איבער דער אָדער יענער אונז אונבעקאַנטער סיבה-- אָנגעהויבען לעבען אין אַנ-אַנדער סביבה: זיי זענען אַרויס פון וואַסער אין די לופט. אין דער לופט געפינט זיך אָבער נישט בערך מעהר זויער-שטאַף -- אזא גאַז, וועלכער איז דאָ אין אונזער אַטמאָספּערע ביז 20 פראָצענט בערך-- איידער אין וואַסער (* אין דער דאָזיגער זויער-שטאַף, אָדער אויך „ברענשטאַף“, ווי מ'פלעגט איהם אַמאָל רופען, ווייל ער האַלט אונטער יעדע פּערברענונג, וועלכע קען אָהן איהם נישט פאַרקומען,-- דער דאָזיגער זויער-שטאַף פון דער לופט האָט עס גורם געווען, דאָס די קאלט-בלומיגע זענען מיט דער צייט מגולגל געוואָרען אין ווארעם-בלומיגע; און אויף אזא אופן אינגאַנצען אומגענדערט דעם מין.

דער צווייטער כלל אָדער „דאָס פּערערבונגס-געזעץ“, ד. ה. דאָס איבערגעבען בירושה די אָדער יענע אייגענ-שאַפט פון איין דור צום צווייטען. דאָס דאָזיגע געזעץ ברויכט נישט קיין לאַנגע פירושים. די גאַנצע וועלט זאָגט אויף קינדער, וואָס זענען אין דעם אָדער יענעם פרט געראָמען אין די עלטערען:

(* מיר רעדען דאָ וועגען דעם פרייען, גאַפּאַרמיגען זויער-שטאַף, אין נישט וועגען דעם כעמיש-געבונדענעם.

„דער עפעל פאלט ניט ווייט פון בוים“. א יודיש-וואָרט ספעציעל זאָגט: „ברא כרעה דאבוה“-- אזוהן איז דאָס קנעכעל פונ'ם פאָטער-- ביידע שפריכ-ווערטער זאָגען ארויס איין און דעם זעלביגען געדאנק, אז קינדער זענען עהנליך צו זייערע עלטערען, ווייסען דאָך אלע, אז מ'קען ניט זעלטען דערקענען אַ קינד נאָכ'ן פאָטער אָדער נאָך דער מוטער נאָך, אז קינדער זענען בכלל צי לויט זייער פנים, צי לויט זייערע תנועות אָדער לויט'ן קול עהנליך אויף זייערע עלטערען.

פונוואָס קומט עס? ווייל די עלטערען גיבען איבער בירושה זייערע קינדער זייערע אייגענשאַפטען, וועלכע געפינען זיך אין די זאָמען פונ'ם פאָטער און די אייעלעך פון דער מוטער אין אַפערבאָרגענעם צושטאַנד. און ניט בלויז פיזישע, קערפער-ליכע אייגענשאַפטען, נאָר אויך גייסטיגע ווערען דאָס רוב איבערגעגעבען בירושה פון עלטערען צו קינדער, צו קינדס-קינדער א. ז. וו. ניט אומזיסט זאָגט מען: „א דור פון רבנים“, „א דור פון חזנים“, א. ד. גל.

אמת, די דאָזיגע „פערערבונגס-טעאָריע“ האָט אַרויסגע-רופען גרויסע סכסוכים אין דער וויסענשאַפטליכער וועלט, און אפילו די דאָרוויניסטען גופא זענען אין רעם פרט ניט נאָר אינגאנצען איינשטימיג מיט זייער רבין, מיט דאָרווינען גופא. אַט אזוי האָט דער בערימטער ביאָלאָג ווייסמאַן אַרויסגעטראָטען געגען דאָרווינען. לויט זיין מיינונג קענען איבערגעגעבען ווערען בירושה נור אזוינע אייגענשאַפטען, מיט וועלכע דאָס לעבעדיגע בעשעפעניס איז מתחילה געבאָרען געוואָרען. די אייגענשאַפטען אָבער, וועלכע דאָס בעשעפעניס האָט בעקומען אין דעם משך פון זיין לעבען, דורך זיין צופאַסונג צו דער אָדער יענער סביבה, צו די אָדער יענע בעדינגונגען אָדער, מיט אַנדערע ווערטער, ניט די געבאָרענע נור די געוואָרענע אייגענשאַפטען קענען, לויט

ווייפמאניען, בירושה ניט איבערגעהן.

לויט דארווייניען ווערען איבערגעגעבען בירושה ווי די געבארענע, אזוי אויך די געוואָרענע--און פאראן איצט זאָגאר פון די נייע דארוויניסטען, וואָס זענען דערינען מסכים מיט דארוויניען.

עס געהט אויך אַשטרייט, ווי, אויף וועלכען וועג, ווערען איבערגעגעבען די אָדער יענע אייגענשאפטען בירושה, צי דירעקט פון עלטערען צו קינדער, לויט דער „גלייכער ליניע“, אָדער זיי שפרינגען איבער אַ דור צו צוויי און רופען זיך אָב ביי די קינדס-קינדער אָדער זאָגאר ביי די אור-אייניקלעך, אָדער זיי קעהרען נאָר אָב אָן אַזייט, קומען אָן צום טייל צו די קינדער פון ברידער און שוועסטער, אָדער צו אַנדערע זייטיגע קרובים אין דער משפחה. די אלע פראגען זענען נאָך עד היום ניט אויפגעקלערט געוואָרען אינגאנצען אין דער וויסענשאפט. איינס איז אָבער זיכער, אַז די אָדער יענע אייגענשאפטען ווערען ווענינסטענס צום טייל איבערגעגעבען בירושה פון דור צו דור, און דערמיט איז דאָס „פערברונגס-געזעץ“ אַריין אין דער ביאָלאָגיע אַלס אַ פעסט נאַטורגעזעץ.

VII.

די נאַטירליכע אויסוואהל און דער טריאומפּף פונ'ם דאָרוויניזם.

מאכען מיר אין אונזער שלוס-קאָפיטעל אַסך-הכל פון אַלץ, וואָס מיר האָבען ביז איצט בעשריבען, ד. ה. פון די איינצעלנע טיילען פון דער דאָרווינישער טעאָריע, דאָן בעקומען מיר פּאָלגענדעס גאַנצעס בילד פון דעם, וואָס עס שפילט זיך אָב אין דער לעבעדיגער וועלט, ד. ה. אין דער וועלט פו

די פלאנצען און ברואים.

אין דער שווערער „מלחמה פאר'ן לעבען“, וואָס די פלאַנצען און די לעבעדיגע ברואים, קומט אויס צו פיהרען טאָג-טעגליך פאַר זייער חיונה, געהט יענער אַרויס מיט נצחון, ווער ס'איז פון דער נאַטור אָדער דורך געווענהייט מעהר צוגע-פאַסט צו דער סביבה און צו די לעבענס-בעדינג-גונגען, אין וועלכע איהם קומט אויס צו קעמפפּען פאַר זיין עקזיסטענץ. די דאָזיגע פון דער נאַטור אויסדערוועהל-טע יחידים-זכרים און נקבות--לעבען איבער די קערפּערליך-שוואַכע, גייסטיג וועניגער פּעהיגע צו דעם קאַמפּפּ פאַר'ן לעבען, פאַרען זיך צוזאַמען און געבאַרען איונגען דור, וועלכען זיי גיבען איבער בירושה זייערע גינסטיגע און בעסערע אייגענשאַפטען, אויף אזא אופן קלייבט די נאַטור אַליין אויס די בעסערע און די גערעטענערע, וועלכע מעהרען זיך און פּרוכפּערען זיך און לאָזען קינדער נאָך בעסערע און נאָך גערעטענערע, ווייל זיי שטאַמען שוין פון אויסדערוועהלטע עלטערען. דעם דאָזיגען קאַמפּליצירטען פּראָצעס, וועלכער עס שפּילט זיך אָב אין דער גאַנצער אָרגאַנישער וועלט, האָט דאָרווין דעריבער אַ נאָמען געגעבען „די נאַטורליכע אויס-וואַהל“, ד. ה., דאָס, וואָס די נאַטור אַליין אָהן אַשום בעוואוסטזיין און אַהעכערען ווילען און שכל וועהלט אויס די בעסערע פון די ערגערע.

אזוי אָבער, ווי אויך די אויסדערוועהלטע קומט אויס צו לעבען ניט אַלעמען ביי גלייכע בעדינגונגען און אין אַגלייכער סביבה, ענדערען זיך מיט דער צייט אַטייל פון די „אויסדערוועהל-טע“. די נאַטור וועהלט פון זיי ווידער אויס די בעסער צום לעבענס-קאַמפּפּ צוגעפאַסטע. דער היוצא מזו, איז, אז אין דער „מלחמה פאַר'ן לעבען“, בענוצענדיג זיך מיט דעם, וואָס די

אָרגאַניזמען קענען זיך ענדערען אונטער דער ווירקונג פון דעם אַרום („דאָס פּערענדערונגס־געזעץ“) און קענען איבערגעבען בירושה די געבאָרענע אָדער געוואָרענע אייגענשאַפטען („דאָס פּערערבונגס־געזעץ“) בעסערט אויס די נאַטור כּסדר איהרע מינים, ענט־וויקעלט זיי פון נידעריגע צו העכערע, פּערמעהרענדיג דערביי אויך די צאָהל פון די מינים, ווייל אין דער „נאַטירליכער אויס־וואַהל“ פּערענדערען זיך אויף אַזוי פּיעל מיט דער צייט די אייגענשאַפטען פון די קומענדיגע דורות, דאָס זיי ווערען אינ־גאַנצען פּערשיעדען פון זייערע אור־עלטערען.

ווי דער לעזער זעהט, איז אין דעם געזעץ פון דער נאַטירליכער אויסוואַהל איינגעשלאָסען דער גאַנצער דאָרוויניזם.

מיט דער נאַטירליכער אויסוואַהל ערקלערט דאָרוויניזם די ענטשטעהונג פון די מיליאָנען פּערשידענע פּלאַנצען און לעבע־דיגע ברואים פון איין אָדער פון אייניגע פּשוטע נידעריגע לע־בעדיגע אָרגאַניזמען. אין אַ רייע פון מיליאָנען יאָהרען האָט די נאַטור אויסגעוועהלט איין מין פון דעם צווייטען, אַ העכערען פון אַ נידעריגערען און אַזוי איז דאָס מיך־בריאה געשטיגען אויף דעם לייטער פון דער ענטוויקלונג, פון אַ נישט־ווערטען, נישט־מערקבאַרען מיקראָבל, איבער די פּיש, ווערים, שלאַנגען, פּיער־פּיסנע ברואים, ביז זי האָט דערנריכט צו דער שטופּע פון אַ מענשען־הנליכען אָפּ (אַבעזיאַנע); און פון איהר צום קרוין פון דער נאַטור, צו דעם „בּחיר כּל היצירים“-- צום מענשען (*).

(* פּיעלע פּלאַקעפּיגע מענשען פּיהלען זיך בעליידיגט פון דעם דאָזיגען דאָרווינישען סדר־היחוס. מיר וועלען דעריפּער ברענגען דאָרוויניזם אייגענע ווערטער וועגען דעם. „איך וואָלט בעסער געוואָלט זיין אַני־אור־אייניקעל פון יענער, איהרע חברים טרייער און טאָפּערער אָפּע, וואָס

צום שלום נאך עמליכע ווערטער וועגען דעם טריאומפּף
פּוּנ'ם דאַרווייניזם אין דער לעצטער צייט בכלל-און אין דער
סאַמע לעצטער צייט בפרט.

איינע פון די הויפט-טענות געגען דעם דאַרווייניזם איז די
פּאָלגענדע: אויב דאַרוויין איז טאַקע גערעכט, אַז די מינים
פּערענדערען זיך אין דער משך פון דער צייט, טאָ פאַר וואָס איז
די דאָזיגע פּערענדערונג, דער דאָזיגער גלגול פון איין מין אין
דעם צווייטען, נאָך קיינמאַל ניט פאַרגעקומען, אזוי צו זאָגען,
ביים מענשען פאַר די אויגען? מיר האָבען דאָך בעשרייבונגען
פון פלאַנצען, חיות, עופות און אַנדערע ברואים, וואָס זענען
אַלט פּעלע הונדערטער יאָהרען. פאַר וואָס האָבען די ביאָלאָג-
גען נאָך כּיז היינטיגען טאָג ניט בעמערקט אַזאַ פּערענדערונג,
און ניט פּערצייכענט קיין נייעם מין, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט
פון אַפּריהעדיגען אַנעלטערען?

און די זעלביגע שאלה שטעלט מען אויך בנוגע צו דאָר-
ווינים ערקלערונג וועגען דער אָבשטאַמונג פּוּנ'ם מענשען. אויב
אַמענש איז אַנגלול פון אַ אַפע, וואו איז דער איבערנאַנגס-
טיפּ, דאָס מיטעל-גליעד, דער האַלב-מענש און האַלב-אַפע,
וואָס האָט אונבעדינגט געדאַרפּט דאָך עקזיסטירען?
מען מוז מודה זיין, אַז די אויבענגעשטעלטע שאלות

האָט זיך אומגעקעהרט פון פאַרג אַראָב אום מיט אייגענע מסירת-נפש
איהרען אַשוואַכערען חבר פון די שונאים הענד--מענשען-- צוראָ-
טעווען, איידער צו האָבען פאַר אַנעלטער-זיידען יענעם ווילדען מענשען,
וועלכער פּרעגעלט זיך פון נחת, בעת ער צורייסט אויף שטיקער זיינעם
אַ מיט מענשען, וועלכער ברענגט מענשען-קרבנות, פייניגט אומפּר-
מנות/דיג קליינציקע קינדערלעך, פּערהאַלט זיך צו זיינע ווייבער ערגער
איידער צו ברמות, וויים פון קיינע בזיונות ניט און גלויבט אין ווילד-
כּוּשונה/דיגע אבערגלויבענישען". (דאַרוויין די אָבשטאַמונג פּוּנ'ם מענשען).

האָבען פיעלע דאָרווייניסמען אין פערלענענהייט געשטעלט. מהאָט ביז דער לעצטער צייט אלעמען געגעבען נור איין תירוץ: די פערענדערונג פון איין מין אין דעם צווייטען קומט פאָר אין דעם משך פון אזא מוראדיג לאַנגען פּעריאָד, דאָס ס'איז אונ- מעגליך אפילו געשיכטליך צו פּערפּאָלגען. דער דאָזיגער ענטפּער איז אָבער בלויז צום טייל בעפּרידיגענד, איבערהויפּט נאָך, ווען מען זאָל ניט פּערנעסען, אז דער דאָרווייניזם אַליין איז נאָך קוים אַהאַלבע מאה יאָהרען אַלט און ביז דאָן האָט קיינער גאָר ניט געטראַכט וויסענשאַפּטליך נאָכצושפּירען נאָך דער פּערענדערונג פון די מינים.

די לעצטע עטליכע צעהנדליג יאָהרען, ווען די ביאָלאָגען פון אַלע לענדער האָבען זיך ענערגיש גענומען צו דער זאך. האָבענדיג דעם „דאָרווייניזם“ אַלס אַווענזווייזער, אַלס „סנאָפּ-ליכט“, האָט זיך זיי טאַקע איינגעגעבען פּראַקטיש צו בעווייזען די ריכטיגקייט פון דער דאָרווייניסטישער עוואָלוציאָנס־טעאָריע. אָט זענען פאַקטען:

אויף דער אינוועל פּאַרטאָסאַנטאָ, זענען פון דער נאַטור קיין מילך־זויגער נישטאָ. מיט אַ צוויי־דריי הונדערט יאָהר צוריק האָט מען אַהין געבראַכט פון דער פּרעמד אונזערע געווענהליכע קראַליקעס. לעבענדיג גאָר אין אַניאַדער סביבה, ביי דורכאויס אַנדערע לעבענס־בעדינגונגען און גאַנץ אָבגעזונדערט פון זייערע היימישע מיך־ברידער, האָבען זיי זיך מיט דער צייט פּראַקטיש פּערענדערט אין גאָר אַניאַדער מין, וועלכער איז ניט

אַל די דאָזיגע „שענע מעלות“ אויף דעם ווילדען „נאַטור־מענשען“ האָט זיך דאָרוין אָנגעזעהען אין דעם „פּייער־לאַנד“, וואו דאָרוין איז געווען אויף זיין ריזע דאָס ערשטע מאָל אויפן שוף „ביגל“ בשעת ער האָט צוזאַמען מיטן קאַפיטאַן אַהין אָבגעפיהרט די צוויי ציוויליזירטע „ווילדע“, וועלכע האָבען געזאָלט דאָס „פּייער־לאַנד“ קולמווירען.

בלווי לויט זיין אויסערען געשטאלט פערשידען פון זיינע אור-
עלמערען, נאָר וועלכער לאָזט זיך איצט ניט צו
נויפפאָרען מיט אונזערע קראָליקעס (אין דער ביאָ-
לאָגיע רעכענט זיך פאָרן הויפט־סימן פון דער בעזונדערקייט
פון צוויי מינים, ווען זיי פאָרען זיך ניט איינע מיט דער צווייטע).
אין אַ צווייטען אָרט בעמערקט זיך, ווי קראָליקעס ווערען
אומגענדערט אין אַ מין חיות, וואָס לעבען אויף בוימער. פון
אַ דריטען אָרט שרייבט מען, אַז אַ געוויסער מין פאָפּונאיעס,
וואָס האָט זיך פריער געשפייזט מיט גראָזען און ווערים, איז
איצט געוואָרען אַ רויב־פּויגעל, וועלכער דורשט נאָך בלוט ווי
אַ קאָרשן, אַדלער א. ד. נ. אין אונגאַרען האָט זיך אין אַמשך
סך־הכל פון דרייסיג יאָהר אַ פּליגעלע, וואָס פּלעגט וואוינען
אויף די אָרטיגע בוימער, אינגאַנצען אומגענדערט, באלד ווי
מ'האָט אין יענעם געגענד קינסטליך גענומען פּלאַנצען אַנדערע
בוימער. אין דעם לעצטען פּאל זעהט מען, אזוי צו זאָגען, מיט
די אויגען די ריכטיגקייט פון דעם דאַרווייניזם.

אַבער נאָך אַ גרעסערען טריאומפּ פּאָרן דאַרווייניזם
איז געווען אין 1909, אינ'ם דאַרוויינישען יובילעאום־יאָהר, פּער-
שאַפט פאַר איהם דער דייטשער אַנטראָפּאָלאָג, פּראָפּעסאָר
שעטענזאק, וועלכער גראָבט זיך שוין מעהר אלס צוואַנציג
יאָהר אַרום היידעלבערג. די לעצטע צייט האָט ער געפונען, אין
דעם ערד־פּלאַסט, וועלכע די געאָלאָגען רופּען „די פּיערטע
פּאַרמאַציע“, אַ באַק־ביין, וועלכע האָט געהערט בלי ספּק אַנ-
אור־אַלטען מענשען. אין דער דאָזיגער באַק־ביין פון אַדס־הראַד
שווייץ אַנעלטער־זיידען זענען נאָך פּעסט געזעסען אַלע ציינער,
וועלכע זענען דורכאויס מענשליכע. די באַק־ביין גופא
איז אין פּיעלע פרטים עהנליך אויף אַ באַק־ביין פון אַנאַפּ (אַבער
זיאָנע), זי איז צוויי מאָל אזוי דיק, ווי אַ מענשליכע; דערפאַר

אָבער איז זי קורצער איידער אַ באַק־ביין פון אַניאַף. די איבעריגע
פּרמיות־דיגע בעשרייבונג פון „אדם הראשונים עלמער זיידעניס“
באַק־ביין וועלען מיר דורכלאָזען. דאָס געהערט מעהר צו ספּע־
ציאַליסמען.

דעם דאָזיגען אור־מענש האָט דער פּראָפּעסאָר שעטעני־
זאָק אַ נאָמען געגעבען *Homo Heidelbergensis* ד. ה. „דער
היידעלבערגער מענש“.

און דער דאָזיגער „מענש פון היידעלבערג“ איז געווען
די בעסטע מתנה, וואָס די וויסענשאַפּטליכע וועלט האָט געקענט
ברענגען דעם יובילאַר דאַרוויינען, צו זיין הונדערט־יאָרהינגען
יובילעאום!

און אויב דער דאַרווייניזם האָט זיך אַרויסגעוויזען אזוי
שאַרף ריכטיג אין זיינע הויפּט־פּונקטען, דאַרפען מיר אפשר
נאָר ניט וואַרטען ביז די נאַטור אַליין וועט אונז פון דעם היינ־
טיגען אונפאַלקאָמענע מענשען „אויסדערוועהלען“ אין אַמשך
פון מיליאָנען יאָהרען, אַ העכערען מין מענש, אַ מין אויבער־מענש.
מיר קענען אפשר אַליין אַוועקשטעלען דעם מענשען אין אַזאַ
נינסטיגער סביבה, אין אַזוינע נינסטיגע בעדינגונגען, דאָס ער
זאָל זיך מיט דעם וועג פון דער „קינסטליכער אויסוואַהל“
אויפהויבען אויף אַניאונגעהויער העכערער שטופּע.

דעם דאָזיגען געדאַנק האָט שאַרף און בולט אַרויסגעזאָגט
בעבעל אין זיין בעריהמטען בוך „די פּרוי און דער סאָציאַליזם“.
און מיט זיינע ווערטער וועלען מיר אויך שליסען אונזער אָבהאַנד־
לונג וועגען דאַרווייניזם.

„וויבאַלד – שרייבט בעבעל – אַז ביי דער אָנווענדיג פון
די דורך דאַרוויין ענטדעקטע נאַטור־געזעצען קען מען אין דער
פּלאַנצען און חיות־וועלט בפּועל וואונדער בעווייזען דורך קינסט־
ליכען אויסהאַדעווען פון די בעסטע מינים, איז אויך קיין שום

ספק ניט, אז ביים מענשען קענען אויך די דאָזיגע געזעצען
 פיהרען צו וואונדערליכע רעזולטאַטען, ווי אינים קערפערליכען,
 אזוי אויך אינים גייסטיגען לעבען. שלעכטע לעבענס־בעדינגונגען
 זענען די אורזאַכע פון ניט גוט ענטוויקעלטע מענשען אי קער־
 פערליך אי גייסטיג. דער פועל־יוצא דערפון איז: די ריכטיגע
 אָנווענדונג פון די נאַטור־געזעצען, וועלכע טראָג־
 גען דעם נאָמען דאָרוויניזם, אויף דעם מין־מענ־
 שען, דארפן שאַפן אַנדערע מענשען וויבאַלד
 נור ס'וועט איינגעפיהרט ווערען אַנ'אַנדער סאָג־
 ציאַלע לאַגע, וועלכע ס'וועט פראַקטיש מעגליך
 זיין--לויט מאַרקס'ס לעהרע--אין דער צוקונפ־
 טיגער סאָציאַליסטישער מלוכה".

מאן און ווייב־לעבען ביי חיות.

I.

„די פֿאָרם פון פֿאַמיליען־לעבען, האָט געזאָגט נאַפֿאַלעאָן, הענגט ס׳רוב אָב פון כאַראַקטער, פון די זימען“. אָט דער גע־דאַנק איז פונקט אזוי גוט צוגעפֿאַסט אויך צום געזעלשאַפֿטלי־כען לעבען ביי חיות, ווי ביי די מענשליכע געזעלשאַפֿטען. סיי ביי די, סיי ביי יענע האָבען די געלעהרמע, נאָך לאַנג־יאָהריגע אויפֿמערקזאַמע בעאַבאַכטונגען, ענטדעקט די זעלביגע פֿאַרמען פון געשלעכטס־לעבען: מאַנאָגאַמיע (איינווייבעריי), פֿאַליגאַמיע (פיעל־ווייבעריי) און געמישטע פֿאַרמען, ברעהם, שטאַרדאַ, קאַרום האָבען דאָס דערוויען מיט אָהן אַ צאַהל ראיות. די זאָרג פֿאַר די קינדער מיט דער בעדערפֿניש אויפֿצו־האַלמען דעם מין--איז כמעט שטענדיג דער סימן, וואָס באַ־ראַקטעריזירט די געזעלשאַפֿט. דערוכר און די נקבה פֿערהיטען און בעשיצען צוזאַמען דאָס קליינוואַרג, ביז עס ווערט ניט זעלבסטשטענדיג, ביז עס ווערט ניט אומשטאַנד אַליין צו שאַפען זיך שפייז און אַרויסצודרעהען זיך פון אַצרה. אין זעהר אַסך פֿאַמיליעס אונזערע געהט עס אזוי צו, אַז די עלטערען פֿערלאָזען דאָס קינד, ווען עס ווערט שוין פֿערזיכערט מיט אַקאַרעיר, אָדער דאָס קינד אַליין וואַרפט דאָן אַוועק די עלטערן.

אָט דאָס געפיהל צו פּערוואָהרענען דעם עצם מעצמ
ובשר מבשרו-- בילדעט אַ בעזונדערע אייגענשאַפט ביי די חיות.
בוכנער שטעלט די מוטער-ליעבע ביי חיות אויף דער זעלבער
מדרגה ווי ביים מענשען. אַ פרוי וועט זיך אַריינװאַרפען אין
פּייער בכדי אַרויסצורייסען פון דאָרטען איהר קינד און אַליין
אומצוקומען אין די פלאַמען. אָבער אָט די אייגענע זעלבסט-
אָפּפּערונג איז אין דער אמתן ניט העלדישער אידער די זעלבסט-
אָפּפּערונג פון אַ שטאַרן-אַ מוטער (אַבוטשאַן, אַבושעל), װאָס
װאַרפט ניט אַװעק איהר נעסט אין פּייער און שפּרייט אויס,
אויף װיפּיעל זי קאָן, איהרע פּליעגלען אויף איהרע קינדער,
בכדי זיי צו בעשיצען. ס'איז ניטאָ קיין װאונדערליכערע זאַך
װי די אויפּפּיהרונג פון אַזי-אַ העלפּאַנד, װעגען װעלכער עס
דערזעהלט דער געלעהרטער שװיינפורט. אום זי צו פאַנגען,
האָבען די יעגער אונטערגעצונדען די בוימלעך, װאווהן זי איז
אַנטלאָפּען מיט איהרע קינדער. זי האָט אַלע כחות אָנגעשט-
רענגט זיי צו ראַטעװען: זי האָט מיטן נאָז אָהן אויפּהער גע-
שעפּט װאַסער און געשפּריצט אויף זיי, לויפּענדיג װי אַ צעמישטע
און אַרויסלאָזענדיג האַרצרייסענדע פּערצװייפּלונגס-געשרייען.
די געלעהרטע לאַסעפּער, קיוויע, װאַלענסיען און סעליי
בעהויפּטען, אַז פּיש האָבען אייגענשאַפטען, װאָס זענען עהנליך
צו עלטערן-ליעבע און מאַך און װייב-איבערגעגעבענקייט. דער
שטעבעלפּיש, דער „ער“, הגם ער לעבט אין פּאָליגאַמיע, דאָך
נעהמט ער אַ העכסט אַקטיווען אַנטייל אינים בויען דעם נעסט,
װאזוי „זי“ דאַרף לענען איהרע אייער. די מעלות פּונם פּאָטער
שטייגען, דעם אמת זאָגענדיג, אַריבער די מעלות פון דער
מוטער. זיין זאָרגען און אייפּריגע פּלייסיגקייט איז אָהן אַ ברעג,
הן בנוגע דעם היטען די רויגען, הן ביים אָבטרייבען די שונאים,
װאָס לוייערען אויף זיי. ער װייזט אַרויס אַזאַ לעבעדיגע איבערגע-

בענקייט און זאָרג ווענען דער פאָמיליע, אַז בעת די קליינע פּאַלען
 אַמאָל אַרײַן צו אַ שונא, רײסט ער זיך מיט דער זי, אַזוי ווײער וואָלט
 איהר בעשולדיגען אין דעם אונגליק, פונקט ווי אויף איהר וואָלט
 ליגען דער חוב צו היטען די קינדער. דער געלעהרטער פיקטע
 דערצעהלט, ווי דער ער ביי די ים־פּערד און אַנדערע ים־פּיש
 בעשיצט מיט וואונדערליכען שכל צוזאַמען מיט דער זי זייער
 נעסט. האַטשינסאָן ווייזט אויף, אַז די גרויסע לאַקסען פון טײך
 אָרענאָן (אין אַמעריקא), נעהמען אויף זיך די אחריות פון
 בעשיצען דעם נעסט אויף אַזא ריהרענדען אופן, פונקט ווי די
 התחיות פון אַ געשלאָסענעם פּערבאַנד, זיי גראָבען אין זאַמד
 אויפן דעק טײך גריבער און בעהאַלטען זיך דאָרטען, בכדי אָב
 צוהיטען און אַנצופאַלען אויף די אונערבאַרעמדיגבייזע פּיש
 פאַרעלען, וואָס לוייערען אויף די אייער. אפּטמאָל בעוואָהרענט
 דער לאַקס, דער זכר, די „זי“ -- צו צוגריימען אַניאָרט, וואו
 אָבצושמעלען זיך. די איבערנעבענקייט פונם „ער“ צו זיין
 חבּרתה איז אַזוי גרויס, אַז ער געהט פאַר איהר אין די גרעסטע
 געפאַהר. אמת, אַז דאָ שפּיעלט אַ ראָלע מעהר די אייפּערזוכט.
 די דאָזיגע גרויסע אַמעריקאַנער לאַקסען שווימען מחנות/ווייז, און
 ווי אין יעדער געזעלשאַפט, קומען צווישען זיי אָפּט פאַר
 קריג, רײסעניש און מלחמות איבער אַ „זי“, ווען זיי דערזעהען
 זי, וויל יעדערער גלייך בעקומען זי אַלס אייגענטום און זיי וואַרפען
 זיך צוליעב דעם אַרײַן אין די בלוטיגסטע מלחמות, דער פּעהיג-
 סטער און דער שטאַרקסטער זיענט און בלייבט איהר בעהערשער.
 לויט דעם דער נאַטור־געזעץ פון אָבקלייבונג (*). וואָס דאָרויף

* דער נאַטור־געזעץ פון אָבקלייבונג בעשטעהט דערין, אַז אין
 דער מלחמה פאַרן לעבען זיגט אַלע מאָל דער שטאַרקערער, דער פּעהיג
 גער, וואָס איז מעהר צוגעפאַסט צו דו בעדינגונגען פון דער סביבה,
 און אויף אַזא אופן ווערען אָבגעקליבען, בלייבען איבער וואָס ווייטער

האָט דערוויזען. וואָס אָנבעלאַנגט די בעוועגטע, איז אויב זיי זענען ניט דערהרגעט געוואָרען, טרעטען זיי אָב אין אַ זייט און וואַרטען אויף אַ גליקליכערע געלעגענהייט.

אַ בעוואוסטער פּיש פּונם ים-טבריא אין ארץ ישראל האָט אַפילו פּערדיענט דעם נאָמען פּאַמיליען-פּאַטער. זיינע בעפרוכטעטע אייעלעך פּערבעהאַלט ער אין זיין מויל און דער-נעהרט זיי דאָרט. די פּיש, וואָס רופּען זיך „לבנה-פּיש“, וואָס געפינען זיך אָהן אַ שיעור אין די טייכען פון שטאַט ניריאָרק, וויזען אויך אַרויס אַזעלכע אייגענשאַפטען. ליגענדיג איינגענדרעט אינים געבליכען זאַמד, וואו די „זיי“ וואַרפט די רוינען, קוקט דער „ער“ זיך אַרום און האַרנט זיך אויפּמערקזאַם איין, וואָס עס קומט פּאַר אין דער סביבה, באַלד דערוועגט ער זיך אַרויסצושווימען פון זיין בעהעלטעניש אויף דרויסען, אונטער די זונען-שטראַלען, וואָס מאַכען פינקלען זיינע שופּען און פּלוס-פּעדערען, צוליעב וואָס די רויב פּיש קענען איהם לייכט בע-מערקען, און ער שווימט אַזוי פּאַרזיכטיג פון אויבען, פּערהיטענדיג און בעשיצענדיג זיין אוצר; -- און באַלד האָט ער ווירקליך אַ רויבער בעמערקט, און ער לאַזט זיך צו איהם גלייך אַנטקעגען מיט אַנאַמת'ן צאָרן, וועלכען ער דריקט אויס קלאַפענדיג מוראדיג מיט'ן עק אָן וואַסער, און דאַן הויבט זיך אָן צווישען זיי אַ פּערביטערטער, פּערצווייפעלטער געשלעג.

ביי געוויסע מינים איז דער פּאַטער-געפּיהל מעהר ענט-וויקעלט איידער די מוטערשאַפט, און דעריבער קומט דעם ער אַפט אויס געגען דער זיי צו בענוצען זיך מיט זיינע רעכטען פון אַ בעשיצער פּונם קליינ-וואַרג. אָבער די דאָזיגע ראַל איז פּונ-דעסטוועגען ניט די אייגענשאַפט פון אַלע מינים פּישען, די

אַלץ מעהר ענטוויקעלטע, העכערע אַרטען, מינים און קלאַסען, סיי אין דער טיער-וועלט, סיי אין דער וועלט פון די פּלאַנצען.

נידעריגע ארטען פיש, וואָס לעבען אין געמישטע מאַך־און ווייב־פאָרמען, וואַרפען גערן אוועק די זי נאָך פאַרן אייער־לעגען. מען ערקלערט די דאָזיגע אונגעטריישאָפט דערמיט, וואָס אָט ביי די מינים איז דער אָרגאַניזם אַזוי איינפאַך, און דאַרף אַזוי וועניג האָבען, אַז דער נייגעבאַרענער פיש קען פון דער ערשטער שעה אָן פון זיין עקזיסטירען שטעלען זיך־רייסט אין די „מלחמה פאַרן לעבען“. און דאָך וועט אַלע מאָל איבערבלייבען אַ גענוג גרויסער טייל, אום דער מין זאָל ניט אויסשטאַרבען אינגאַנצען. די זיען וואַרפען שטענדיג אָן אַזוי פיעל רויגען, אַז בכדי צו פערזיכערן די פאָרטזעצונג פונם מין, דאַרפען גאָר דער ער און די זי ניט אַזוי ציטערן און פלאַטערן איבערן קליינזאַרג, זיי קענען זיך אפילו לגמרי בעפרייען פון יעדער שטרענגער השגחה איבער זיי.

פערקעהרט, ביי פיש מיט אַ העכערער ענטוויקלונג פון אָרגאַניזם, אויך אינעם קלאַס אַמפּיביען* און שראַצים, בע־מערקט מען אַ טרייען פאַמיליען־לעבען צווישען די עלטערן, זיי פאָלגען פונקט אַזאַ נאַטירליכען געזעץ, וואָס הערשט אויך אין די מענשליכע געזעלשאַפטען. דער שלום־בית פון ביידע גע־שלעכטער עקזיסטירט לבל הפחות אין משך פון אַ בעשטימטער צייט פון יאָהר און די אחריות, וואָס זיי פיהלען, ווערט פון ביידע צדדים געאַכטעט און שטרענג אָבנעהיט. די זי בעשטימט זיך צו היטען די אייער און דער ער -- זיי צו בעשיצען פון אָנפאַלען. אָט די אייגענשאַפט בעגעגענען מיר סיי ביי די נידיריגערע אַרטען זויג־חיות, סיי ביי געוויסע העכערע מינים.

גור דעם בעסטען ביישפיעל, וואו דאָס פאַמיליען־לעבען איז אַזוי טריי און הויך ענטוויקעלט ווי ביי די מענשען, געפינען מיר

* אַמפּיביען--ברואים, וואָס לעבען אי אויף דער ערד, אי אין וואַסער.

ביי די פויגלעך. אויסער עטליכע זעלטענע אויסנאָהמען, זענען זיי אלע גרויסע בריות צו פיהרען א בעל־הבתישקייט. די דאָזיגע בעוואוסטזיניגקייט איז אפילו מעהר ענטוויקעלט ביי די פויגלעך-מינים, איידער ביי די זויג־חיות. די געלעהרטע ברענגען א סך פאָקטען, וואָס בעווייזען, אז ביי דעם פויגעל איז דער פאָמיליעך לעבען און אויך דאָס פאָטער־געפיהל נאָך פיעל שטארקער איידער ביים מענשען. דער גרעסטער טייל זכרים, אין שטייג אָדער אויף דער פרייהייט, זענען צוגעבונדען צו ווייב און קינד מיט לייב און לעבען און הערען אויף א מינוט ניט אויף צו זאָרען וועגען זיי. דער צובונד פון מאָן און ווייב ביי געוויסע טיילען פויגלעך געדויערט גאנץ אָפט אפילו זעהר לאַנג. אום צו דערווייזען דאָס, האָט דער נאטור־פאָרשער בענעט איבערנע־געבען א פאָקט מיט א פאָר ענטלעך, א ער און א זי, וואָס זענען געווען פערבונדען מיט א זעלטען טיעפער ליעבע. איינמאָל האָט מען אוועקגעטראָגען די זי אין אַנאָדער אָרט צו זעצען איהר אויף אייער. פאָרן ער איז די דאָזיגע צושיידונג געווען אזוי שווער, אז ער איז באלד אָבגעצעהרט געוואָרען; ס'איז געווען א רחמנות עם צוצוועהן. אָבער ווען מ'האָט איהם צוריק אומגע־קעהרט זיין זי, איז דאָן פאָרנעקומען א ריהרענדע סצענע פון הייסע ליעבע און צערטליבקייט. בילע דערצעהלט אין זיין בוך „די פויגלעך פין ניי־זעלאַנד“ וועגען א פאָר פאָלק „גאָלד־פויגלעך“, וואָס האָבען געקענט דיענען פאָר א מוסטער פון פאָמיליען־לעבען. דער ער איז דער־הרגיעט געוואָרען בעת א יאָבט, די זי איז פון טיעפען טרויער איבער דעם זעהר אָבגע־שוואַכט געוואָרען, האָט ניט צוגענומען קיין שפייז און איז סוף כל סוף פון גרויס צער אויסגעגאָנגען. -- ס'איז אויך בעקאנט דער שרעקליכער טרויער ביי די טורמעל־טויבען, ווען עס שטארבט איינער פונם פאָר פאָלק, די פאָמוגייען־זייען און

אנדערע פויגלעך לעבען ניט איבער זייערע ערין. דאָ איז די ליעבע שטאַרק ווי דער טויט, ניט קיין ליטעראַרישע מליצה, אָבער די טראַגישע ווירקליכקייט.

מאָן און ווייב־לעבענס ביי חיות קומען ניט פאַר דורכאויס דוקא צווישען אינדיווידען (* פון איין און דעם זעלבען מין. דאָרויף בעמראַכט אַ סך פאַלען פון געשלעכטס־לעבען צווישען פערשי־דענע אַרטען אין ווילדען צושטאַנד. ער ברענגט אַ פאַקט פון ליעבע און געשלעכטס־לעבען צווישען צוויי פויגלעך פון פערשי־דענע אַרטען, אַ דראַסעל און אַ גייער. זיי האָבען זיך צערטליך געליעבט און געהאַט צוזאַמען קינדערלעך. געמישטע פּעראַייני־גונגען צווישען ענטלעך פון פּערידענע משפּחות זענען אַלעמען נוט בעקאַנט. דער זאָלאָגישער נאָרטען אין לאַנדאָן האָט אין אַ משך צייט פּערמאַנט פּאַזאַנען, געבאַרענע פון געמישטע אַרטען. דער געלעהרטער דיקסאָן האָט איבערגעגעבען וועגען דעם צוזאַמענלעבען פון גענז פון לנמרי פּערידענע אַרטען. כּען בעמערקט אויך צווישען פּערידענאַרטיגע שוואַלבען אַ טרייען מאָן־און ווייב־לעבען, וואָס ווערט קיינמאַל ניט איבערנעריסען. די פּאַרעלעך פון פּערידענאַרטיגע וואַראַבייטשיקעס צושיידען זיך אויך קיינמאַל ניט: זיי פליהען צוזאַמען אַוועק אין די וואַ־רימע לענדער, קומען צוזאַמען צוריק אין פּריהלינג און פּער־נעהמען זיך, מיט דער זעלביגער זאָרג ווי אין פּאַריגען יאָהר, מיט'ן בויען דעם נייעם נעסט.

II.

די אינטערעסאַנטסטע פּראַגע אינים מאָן־און ווייב־לעבען ביי חיות בעשטעהט דערין, צי האָבען די חיות מעהר נייגונג צו מאָנאָגאַמיע אָדער צו פּאָליגאַמיע. נאָך דאָרווייניס מיינונג, איז

(* אינדיוויד -- איינצעלנע בריאה.

אויסער געוויסע זויג-חיות און אייניגע פויגלעך, וואָס זענען שוין פערפאלענע פאָליגאָמיסטען, געהערען אָבער יענע אַלע אַנדערע מינים חיות, וואָס ער האָט די געלעגענהייט געהאַט צו ערפאָר-שען און אויסצושטודירען, צו דעם מאָנאָגאַמישען סיסטעם. ער גיט צו, אַז קיינמאַל האָט ער נישט בעגעגענט קיין פאָליגאַמישע גריוונעס און אינזעקטען-פרעסער (*); אַפילו דער שטשור, וואָס האָט אין דער הינזיכט אַזאַ שלעכטען נאָמען, האָט בכלל אויך נישט קיין האָרעם. צווישען די פלייש-עסער איז נור דער איינציגער לייב אַ פאָליגאַמיסט; אייניגע רויב-פויגלעך, וואָס בעזוכען די ברעגען פון ים פראַקטיקירען אויך דעם דאָזיגען מנהג. האָטשיג סאָן מאַכט אַנאָנמערקונג פון זיין זייט, אַז דאָס זעבראַ-פערד, די זשיראַפע, דער טיגער, דער אַמעריקאַנער ווילדער אָקס, זענען אַלע מאָנאָגאַמיש סיי אין ווילדען, פרייען צושטאנד, סיי אין געפאַנגענשאַפט. די אַנטילאָפיעס (**), איין מאָל פעראַייניגט זיך, דער ער און די זי, לעבען זיי שוין אַזוי אָב דאָס נאַנצע לעבען. אַ געפאַנגענעם זעבראַ-פערד האַלט זיך אָב פון קינדער האָבען און ווערט אַפילו לגמרי אונפרוכטבאַר, ביי אַזעלכע בעדינגונגען. דער געלעהרטער פינק בעהוויפטעט, אַז געוויסע מינים חיות ווערען פאָליגאַמיש, נראַד ווען זיי ווערען הויז-טיערען; „אַ ווילדע גאַנז, זאָנט ער, לעבט אין מאָנאָגאַמיע; פאָליגאַמיש ווערט זי נור, ווען מען מאַכט זי הויזליך“.

ברעהם, דאַרווין און קלאָ ווילען האָבען, אַז וואָס מעהר אַ חיה האָט צו זאָרגען ווענען דער צוקונפט פון איהר מין, אַלץ מעהר איז זי גענייגט צו מאָנאָגאַמיע. דער דאָזיגער אינסטינקט

(* גריוונעס---חיות, וואָס גריזען, למשל, וועווערקעס, האָזען, מיז און אַנדערע. אינזעקטען -- שרצימלעך, וואָס האָפען מעהר ווי פיער פיסלעך; אינזעקטען-פרעסער -- חיות, וואָס געהרען זיך מיט אינזעקטען.

(**) אַנטילאָפּע-- אַ מין הירש.

איז א מין ערפאָהרונג, וואָס ווערט ערוואָרבען און איבערנעגעבען פון דור צו דור. וואָס וועניגער קינדער דער מין האָט, אַלץ מעהר זאָרנ און השנחה פאָדערט ער, אום ער זאָל ניט אויסשטארבען. איין ער, וואָס וואָלט האָבען צו פערנעהמען זיך מיט די קליינ-ווארנ פון א סך זיען, וואָלט דאָס ניט געקענט דערגרייכען. דאָרווייז זעהט אפילו אין אזא מין פערשטאנדיגקייט ביי די חיות פערשיידענע אופנים פונם אויפהאָדעווען די קינדער. די דאָזיגע פערשיידענהייטען האָט מען בעמערקט פון איין זייט ביי געוויסע קלאַסען אינזעקטען און נירעריגערע פישען, וואָס זייערע אייער צעהלען זיך אין די טויזענדער, און פון דער צווייטער זייט ביי געוויסע מינים זויגטיערען, וואָס פערמאָגען נור אַקליינע צאָהל פון זעקס ביז צוועלף, - פון וועלכע אַ העלפט לבל הפחות קומט אום אין אַ קורצע צייט נאָכ'ן געבאָרען ווערען.

באַרלעט, וועלכער האָט גענוי געשטודירט אַ געוויסען מין פויגלעך, וואָס רופען זיך לאַפּאָפּאָרען, האָט בעמערקט אין איינעם אין דעם זעלבען פויגעל-שטייג, אַז הגם די זכרים זענען פּאָליגאַמיש, פונדעסטוועגען קענען זיי פּאַקטיש געברויכען נור איין זי, מחמת אויב דער ער וואָלט האָבען צוויי זיען, וואָלטען זיי זיך נאָכאַנאַנד געריסען צווישען זיך, און צוריק רעדענדיג, איז גאַנץ פערשטענדליך, פאַר וואָס צו פּאָליגאַמיע איז אָפטער נוטה נור דער ער, ווייל די זי לאָזט ניט דורך קיין איינציגע געלעגענהייט, וואו זי זאָל איהם ניט רייצען מיט איהר לייכט-זינגקייט.

בשעת דער מענש האָט אַמאָל צוגעוועהנט צו זיך געוויסע מינים חיות, צום ביישפיעל דעם פערד, דעם חזיר, די קוה, דאָן האָט ער זיי געצוואונגען צו פּאָליגאַמיע, בכדי זיי זאָלען איהם האָבען וואָס מעהר קינדער און צו בעקומען פון זיי וואָס מעהר ריוח. אָבער אָט די הויזליכע מינים בילדען נור אַ מינדערהייט;

ד'גריבער קען מען נאך זיי ניט בעקומען קיין פינקטליכע מיינונג. ס'איז קיין צווייפעל ניט, אז פאליגאמיע טראגט איין א בעסערן פראפיט דעם בעל הבית, וואָס האָדעוועט בהמות, ווייל די קינדער שטעהען דאָ אויף אַ העכערער שטופע פון ענטוויקלונג. אַ סך טיפען פון אונזערע הויז-טייערען האָבען דערגרייכט אַזאָ הויכע שטופע פון זייער פיזישער ענטוויקלונג, ענערגיע און פער- שטאנדיגקייט, נור אַ דאנק דער פאליגאמיע. איבעריגענס איז דאָ די פאליגאמיע דער מעגליכסטער צוגאָב פאַר דער נאַטירליכער אָבקלייבונג, ווייל דורך דעם ווערען אָבעקליבען די געזינדערע, שטארקערע זכרים און נקבות וואָס זענען פעהיג אַרויסצוגעבען אַ דור, וועלכער זאָל בעזיצען אַלע בעסטע מעלות פון זיין מין. דאָס צוגעוועהנען חיות קומט אַרויס פֿונ'ם נאַטירליכען צושטאַנד. דאָס מאַכט די פאליגאמיע פאַר אַ נויטווענדיגען חוב. מיר האָבען שוין געזאָגט, אַז געוויסע מינים חיות נעהמען ניט אָן דעם דאָזיגען נויטווענדיגען חוב. די אַקלימאַטיזאַציאָנס- גערטענער (* האָבען פיעל מאָל געמאַכט פראָבעס אין דער הינזיכט. דער טיגער, דער לעאָפאַרד, דער וואָלף, דער פוקס, דער שאַקאַל (אַפריקאַנישער וואָלף), דער ווילדער חזיר, די אַנטילאָפיע, דער ביבער, די מענשען-עהנליכע מאַלפּע --- אַלע ווילען זיי אויף קיין פאַל ניט זיין קיין צוויי-ווייבערניקעס. די טויבען אַפילו זיינען אויך ניט אַזוי לייכטזיניג, ווי מען זאָגט. אויב עס זענען דאָ ערן, וואָס בעזוכען גערן אַלע זיען אינם שלאַג, גיבט עס אָבער אויך פאַרלעך, וואָס עס קלעקט אייניגע צייט זיי אָבצוהונדערן איינע פון דער אַנדערער, אום זיי זאָלען זיך אָבעוועהנען פֿונ'ם לעבען געמישט, און דאָס זענען גראָד

(*) אַקלימאַטיזאַציאָנס-גערטנער -- גערטנער, וואו מען געוועהנט- צו חיות און פלאַנצען פון איין קלימאַט צו אַנדערען.

יענע, וואָס גיבען אַרויס אַ דור מיט שענערע פינקעלדיגערע פּעדערן און מיט אַ קענטיגערער קראַפט. דער האַרנפּויגעל, וואָס איז, דער סאַמע געזעצטער און שטאַנדהאַפטיגער צווישען די זכרים, קען אויך דיענען דערצו פאַר אַ ביישפּיעל, ער ניט זיך איבער בלויז איין זי און דערווייטערט זיך פון אַלע איבעריגע, אפילו ווען יענע זוכען איהם צוצוהיען מיט קאָקעמישע שטיק. דער זי, וואָס ער האָט אויסדערוועהלט, ווייזט ער אַרויס נאָר די ליעבשאַפט און טרייקייט, און וועגען די קליינע, וואָס זי האָט איהם געבראַכט, זאָרגט ער מיט דער גרעסטער צערטליכקייט. ער לאָזט זיין ווייבעל ניט אַרויס פון נעסט אין משך פון דער גאַנצער צייט, ווען זי זיצט אויף די אייער.

דער פּאָפּוילי פון דער אינזעל מאַדאַנאַסקאַר, וואָס מ'האַט איהם אַנאַמען געגעבען „פּויגעל פון ליעבע“, איז נאָך איבערגעגעבענער, געטרייער און מאַנאַמאָמישער. ער שטאַרבט, ווען זיין זי וואַרפט איהם אַוועק אָדער ווען זי הערט אויף צו לעבען, און אויף אַזאָ אופן ניט ער אַ ביישפּיעל, וואָס דאַרף פּערשעמען די מענשליכע פאַמיליע, וואו די פּערצווייפּלונג ביים מאַן אָדער ביי דער ווייב, ווען איינער פון זיי שטאַרבט, געדויערט ניט לענגער ווי פון אַסתר־תּענית ביז פורים.

דאָך פונדעסטוועגען דאַרף מען ניט מנזם זיין די מאַנאָ־גאַמישע מעלות פון געוויסע חיות. מען דאַרף אפילו אַנערקענען, אַז זייער סאַציאַלע לאַגע איז איז אייגענטליך נאָר ניט גינסטיג פאַר מאַן און ווייב־טרייהייט. און דאָס האָט נאָך נאַפּאָלעאָן פּערשטאַנען: דאָס ווענדעט זיך אָן די זיטען, זויג־חיות אָדער פּויגלעך, אָט זיי אַליין גיבען זיך איבער דער ווען די פּאָרעלעך זענען אָנגעזונדערט, איז אָבער זיי גופא גיבען זיך איבער דער פּאָליגאַמיע און אויך געמישטע פּאַרמען פון געשלעכטס־לעבען, אפילו אין ווילדען צושטאַנד, ווי נור זיי געפינען דאָ פּעראייניגט

אין אַ מחנה. דערפון קען מען בעשליסען, אז ביי די חיות איז די
 פאָרם פון פאָמיליען-לעבען כמעט אלע מאָל דער פראָדוקט פון
 די פערשידענע אומשטאַנדען. דאָס איז סוף כל סוף אַ פראָצעס
 פון צופאַסען זיך צו דער סביבה, וואָס איז איינציג און אַליין
 בעשטימט געוואָרען דורך די בעדינגונגען פון דער מלחמה פאַרן
 לעבען. אָט די דאָזיגע פאַרמען פון מאַן-און ווייב-לעבען ביי
 חיות אונטערשיידען זיך פון די מענשליכע פאַרמען: מען טרעפט
 זיך אויף, מען געפעלט זיך, מען פּעראייניגט זיך, מען צושיידעט
 זיך ווידער, און מען ווערט פון גורל געטריבען צו נייע ברעגען,
 אין נייע לענדער. די פאָמיליען-לעבענס ווערען געשלאָסען און
 ווערען צושטערט און מען נויטיגט זיך נישט אין קיין רב, וואָס
 זאָל זיי זיין ברכה געבען, און ניט אין קיין דיין, וואס זאָל זיי
 אַנט שרייבען.

פון פראַנצויזיש א. י. קרייצבורגער.

ס'זענען ארויס פון דרוק און פערלאג
 „פאלקס בילדונג“
 אונטער די רעדאקציע פון א. ליטוויץ
 פאלגענדע ווערק:

פרייז	No.
	1--2 דר. י. בלומשטיין,
„דער דארוויניזם און זיין טעאָריע“
פּראָפ. ג. רוח,
20 ס. 20	3 „מאָך און ווייב־לעבען ביי די חיות“
ראלף וואַלדאָ עמערסאָן,
„וואָס איז קונסט?“
10 ס. 10	4--5 איבערז. דורך ה. קאלמאַנאוויטש
עלען קעי,
„די שולע פון דער צוקונפט“
20 ס. 20	6 איבערז. דורך י. נאָלדשמידט
עס דרוקען זיך און קירצליך ערשיינען:
פּראָפ. אַרנאָלד דאָרעל,
„די רעליגיע פון דער צוקונפט“
איבערז. דורך ח. שאָוס
	7--8 א. ליטוויץ,
„קאפיטלאך היסטאָריע“
(די רעוואָלוציע פון די מאַקאַבער און
דער העלד פון דער ספירה)
	9 ס. קאַמענעצקי,
„וואָס איז אזוינס לקוי חמה?“
(א פאָפולער אַסטראָנאָמישער שמועס)
הויפטפערקויף ביי דעם:

YIDDISH LITERARY VERLAG

256 East Broadway New York, N. Y.

דער סנהדרין.

די שווערע צייט, וואָס מיר לעבען איבער, ווען מיר לייענען טאַג-טעגליך אין די צייטונגען וועגען צעהנדליגע טויט אורטייל-לען און איבעראַל ווערט בעטראַכט די פראַגע וועגען טויט-שטראַף אָהן אַ משפט, (*) -- אַט די צייט וועקט אונזער פאַרשונגס-גייסט און רופט ביי אונז אַרויס אַ בעדערפניס צו מאַכען איבער דער דאָזיגער פראַגע אַ חקירה ודרישה אין דער געשיכטע פון דער יודישער קרימינעלער געריכטס-פיהרונג (דיני נפשות). צו דעם ציעל וועלען מיר זיך בענוצען מיטן געלעהרטען ווערק פונם ענגלישען יוריסט טיילאָר אַיינס (**Taylor Innes), תורת משה איז געגעבען געוואָרען מיט 1500 יאָהר צוריק פאַר דער קריסטליכער צייטרעכענונג, בעת עס האָט געבליהט די גרעבסטע שקלאַפּעריי, בעת ס'האָט געווילדעוועט די אַכזריות פון די מזרח-לענדישע דעספּאָטען און דאָס לעבען פון מענשען האָט לַחלוּטין קיין שום ווערט ניט געהאַט. ס'איז קיין וואונדער ניט, אַז משה'ס געזעצען, וואָס זענען בלי ספק געווען הומאַנע, מענש-ליכע, פונם שטאַנדפונקט פון יענער צייט, זענען דאָך ניט פּרעמד געווען פון אַזוינע שטרענגע עלעמענטען, וואָס מיר רופען זיי אַכזריות פונם היינטיגען שטאַנדפונקט. דער נוצרי

(*) די דאָזיגע וויכטיגע אַבהאַנדלונג איז געשריבען געוואָרען מיט ביין יאָהר צוריק, אין דעם שטורם פון דער רוסישער רעוואָלוציע, נאָך וועלכער עס איז באלד אָנגעקומען די רעאַקציע מיט איהרע פעלד-געריכטען.

(**) The Trial of Jesus Christ, by Taylor Innes, דער

משפט איבער ישו הנוצרי, פון טיילאָר איינס.

אל"ן האָט אזוי ערקלערט די חוקים פון תורת משה: „משה האָט אייך געגעבען אזוינע געזעצען, וועלכע איהר האָט פער-דיענט דורך אייער אכזריות“ (מתי, 19, 8).

פונדעסטוועגען האָבען אפילו די דאָזיגע געזעצען, וואָס זענען אַרויסגערופען געוואָרען דורך דער אכזריות פון דער צייט, געשמרעכט אויפצושטעלען דעם אמת אין דער קרימינעלער געריכטס-פיהרונג און דורך שטרענגע שטראַפּען געגענצואווירקען דער אכזריות פון פערברעכענס. דער הויפט-פרינציפ פונ'ם געדען איז -- אַ גלייכמעסיגע בעצאָהלונג פאַרן פערברעכען, אז די שטראַפּע זאָל ניט זיין גרעסער ווי דער פערברעכען. דער געזעץ האָט געזאָגט: „וּאִישׁ כִּי יִכּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם מוֹת יוֹמָת - אִז עֲמִיצֵר וְעַם הַרְגִיעַ אֶ וְעֵלְכֵן עִם אִז מַעֲנִשֵׁן, דאַרף ער אַלײן געטויט ווערען. וּאִישׁ כִּי יִתֵּן מוֹם בַּעֲמִיתוֹ כַּאֲשֶׁר עֲשָׂה בֶן יַעֲשֶׂה לוֹ - אִז עֲמִיצֵר וְעַם מַאֲכֵן אַ מוֹם זֵיין מִיטמַעֲנִשֵׁן, אִז ווי ער האָט געטאַן, אַזוי זאָל איהם געטאַן ווערען. שבר תחת שבר, עין תחת עין, שן תחת שן, כּאֲשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵּן יִתֵּן בּוֹ - אַ בְּרָאֵךְ פֶּאָר אַ בְּרָאֵךְ, אַנְיֹאִיג פֶּאָר אַנְיֹאִיג, אַ צָאָהן פֶּאָר אַ צָאָהן; ווי ער האָט געמאַכט אַ מוֹם אַ מַעֲנִשֵׁן, אַזוי זאָל איהם געמאַכט ווערען“ (ויקרא, כד, יז, יט--כ; שמות, כא, כד; דברים, יט, כא) *.

* אין צייט פון תלמוד, און וואָהרשיינליך נאָך אַ סך פריהער, איז שוין דער געזעץ „עין תחת עין“, ניט אָנגעווענדעט געוואָרען בוכ-שמעבליך, נאָר איז פערביטען געוואָרען מיט געלד-שטראַפּע. די גמרא, ווי דער שטייגער איז פון אַמאָליגע רעפּאָרמאַטאַרען, האָט בעהויפטעט, אַז דאָס איז געווען תחילה דער מיין פונ'ם געזעצעבער (שן תחת שן -- ממן -- אַ צָאָהן פֶּאָר אַ צָאָהן -- מיינט מען דאָס בעצאָהלען מיט געלד (פּבא קמא, פבא פתרא, סנהדרין)).

דער דאָזיגער געזעץ האָט גערעדט צום בעוואוסטזיין פון יעדען מענשען און האָט איהם געוואָרענט אזוי: אויב דו ווילסט לעבען, טו נעהם ניט צו דאָס לעבען פון דיין מיטמענשען; אויב דו ווילסט ניט פערלירען קיין אויג, קיין האַנד און דאָס גלייכען, איז טו דאָס ניט קיין אַנדערן, ווייל דער אמת פונ'ם געזעץ זאָגט: „ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו -- איהר זאָלט טון מיט איהם אזוי, ווי ער האט געוואָלט טון מיט זיין ברודער (דברים, יט, יט).“

תורת משה האָט געשטרעבט אָבצוהיטען דעם אמת אין די בעשטראָפונגען און האָט דעריבער געפאָדערט, אַז די שולד פונ'ם פערברעכער זאָל דערוויזען ווערען דורך עדיראיה. אין פאָל, ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזען די אונשולדיגקייט פונ'ם פערמשפטען, איז אויף די עדות אַרויפגעלעגט געוואָרען די גאַנצע אחריות פאַר זייער עדות־זאָגען. די תורה זאָגט דייטליך: „וסמכו כל השומעים את ידיהם על ראשו ורגמו אותו כל העדה -- און עס זאָלען אַלע וואָס האָבען געהערט (די ערשטע) אַנד לעהענען זייערע הענד אויף זיין קאָפּ (פונ'ם פערמשפטען) און נדערנאָך) זאָל איהם פערשטיינען די גאַנצע עדה (ויקרא, כד, יד).“ „יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באַחד רונה“ -- די האַנד פון די עדות זאָל זיין אויף איהם צום ערשטען איהם צו טויטען און די האַנד פון גאַנצע פאָלק צום לעצטען (דברים, יז, ז).

און בכדי עס זאָל ניט פאָרקומען קיין צופעליגער טעות אינ'ם עדות־זאָגען פונ'ם בעשולדיגער, האָט דער געזעץ געפאָדערט ניט וועניגער ווי צוויי אָדער דריי עדות און אַז זייערע ראיות זאָלען שטימען מיט אַנאַנדער. דער געזעץ האָט געזאָגט: „כל מכה־נפש -- לפי עדים ירצה את הרצה ועד אחד לא יענה בנפש למות -- אויב עמיצער וועט ערמאָרדען אַ מענשען, זאָל מען דעם

רוצה טויטען לויט די ווערטער פון עדות; אָבער לויט איין עדות
מאָר מען ניט טויטען קיין נפשׂ (במדבר, לה, ל.). „לא יקום עד
אחד באיש לכל עון ולכל חטאת בכל חטא אשר יחטא על פי
שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר -- איין עדות זאָל ניט
אויפשטעהן צו ווייזען גענען אַ מענשען אין יעדער שולד, יעדען
פערברעכען און יעדער זינד, מיט וואָס ער האָט זיך פערזינדיגט:
לויט די ווערטער פון צוויי עדות אָדער לויט די ווערטער פון דריי
עדות זאָל בעשטעטיגט ווערען יעדער משפטׂ (דברים, יט, טו).
נאָכמעהר, בעת דער געזעץ האָט זיך געשטיצט אין זיין
בעשטראַפען די פערברעכער אויף די אָנווייזונגען פון עדיראיה,
האָט ער צו דער זעלבער צייט אָנגענומען זעהר שטרענגע מיט
לען געגען יעדע ביזע אויסנוצונגען מצד די עדות גופא. דער
געזעץ זאָגט: כי יקום עד חמש באיש לענות בו סרה, ועמדו שני
האנשים אשר להם הריב לפני ה', לפני הכהנים והשופטים, אשר
יהיו בימים ההם, ודרשו השופטים היטב, והנה עד שקר העד,
שקר ענה באִחיו. ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו, ובערת
הרע מקרבך. והנשארים ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות עוד
כדבר הרע הזה בקרבךׂ -- אז עס וועט אויפשטעהן אַ פאלשער
עדות גענען אַ מענשען אום צו בעשולדיגען איהם אין אַ פער-
ברעכען, -- דאָן זאָלען די ביידע מענשען, וואָס האָבען צווישען
זיך דעם קריג, שטעלען זיך פאר גאָט, פאר די כוהנים און ריכ-
טער, וואָס וועלען זיין אין יענע צייטען. און די שופטים זאָלען
גוט אויספאָרשען, און אויב דער עדות וועט זיך אַרויסווייזען אַ
פאלשער, פאלשע עדות האָט ער געזאָגט אויף זיין ברודער, --
דאָן זאָלט איהר מיט איהם טון אזוי, ווי ער האָט געטראַכט צו
טון מיט זיין ברודער, און דו זאָלסט פערניכטען דאָס שלעכטס
פון צווישען דיר. און די איבעריגע זאָלען הערען און מורא האָ-
בען, און זאָלען ווייטער מעהר ניט טון אזא שלעכטע זאָך צווישען

דיר. (דברים, יט, טז-כ).

מיר וועלען אָנצייבענען נאָך איין שטריך אין דינינפשות,
לויט תורת משה. דער געריכט איז געווען איינער פאר
אלעמען, און שום נשיאת-פנים. פארן געזעץ זענען
אלע געוועזען גלייך און עס זענען ניט געווען קיין אויסנאָהמס-
געריכטען פאר קיינעם, ניט אין דער, ניט אין יענער זייט, דאָס
הייסט ניט קיין חסד פאר איינעם און ניט קיין שטרענגקייט
פארן אנדערן. „משפט אחד יהיה לכם, כגר כאזרח יהיה, כי
אני ה' אלהיכם“ -- איין געריכט זאָל זיין ביי אייך, דער פרעמד-
לינג זאָל זיין ווי דער אלטגעזעסענער (בירגער); וואָרום איך בין
דער האַר אייער גאָט. כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר
אתכם, ואהבת לו כמוך, כי גרים הייתם בארץ מצרים, אני ה'
אלהיכם. לא תעשו עול במשפט“ - דער פרעמדלינג, וואָס האָט
זיך בעזעצט צווישען אייך, זאָל זיין ביי אייך אזוי ווי דער אלט-
געזעסענער, און דו זאָלסט איהם ליעב האָבען ווי זיך אליין, ווייל
פרעמדע זענט איהר געווען אינם לאַנד מצרים; וואָרום איך בין
דער האַר, אייער גאָט. טוט ניט קיין אומרעכט אין געריכט.
(ויקרא, כד, כב; יט, לד-לה)

נאָר אין די פערברעכענס, פאר וועלכע ס'האָט ניט גע-
קומט קיין טייטשטראַף, פלעגט אויפן בעלה-בית אַרויפגעלעגט
ווערען אַ גלייכמעסיגע בעליונג פאר זיין עובר-זיין די רעכטען
פון זיין קנעכט. אזוי שטעהט אין דער תורה: „מכה איש ומת
-- מות יומת“, וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט, ומת
תחת ידו, נקם ינקם. וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו
ושחתה -- לחפשי ישלחנו תחת עינו. ואם שן עבדו או שן אמתו
יפיל, לחפשי ישלחנו תחת שנו -- דער וואָס שלאָגט אַ מענשען
און יענער שטאַרבט פון די קלעפּ, זאָל געטויט ווערען. און אז
אַ מענש ניט אַ קלאַפּ זיין קנעכט אָדער זיין דינסט מיט אַ רוט

און זיי שטארבען אונטער זיין האנד, פון דעם דארף גענומען ווערען ראכע (מיט טויט). און אז א מענש גיט א קלאפ זיין קנעכט אָדער זיין דיענסט אין אויג און פערדארבט עס, זאָל ער זיי אַרויסלאָזען פריי פאַר זייער אויג. און אויב ער וועט אויס-שלאָגען א צאָהן זיין קנעכט אָדער זיין דיענסט, זאָל ער זיי אַרויסלאָזען פריי פאַר זייער צאָהן. (שמות, כא, יב, כ, כו, כז).
פון די פּאָלגענדע פסוקים אין דער תורה קען מען זעהן, מיט יואָס פאַר א שטרענגקייט זי האָט בעוואָרענט און געשיצט דעם לעבען פון מענשען געגען יעדערליי געוואַלט פון דרויסען: „וכי יצו אנשים, ונפּו אשה הרה, ויצאו ילדיה, ולא יהיה אסון, ענוש יענש, כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפלילים. ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש“ -- אז מענשען וועלען זיך קריגען און וועלען א קלאפ טון א שוואַנגערע פרוי, און זי וועט מפיל זיין, נאָר קיין אומגליק וועט ניט טרעפען. -- זאָל דער שול-דיגער בעשטראַפט ווערען מיט געלד, וויפיעל דער מאַן פון דער פרוי וועט אויף איהם בעשטימען, און ער דארף עס בעצאָהלען דורכ־ן געריכט. אויב אָבער ס'וועט זיין אַניאומגליק, זאָלסטו אָבגעבען א נפש פאַר א נפש (שמות, כא, כב-כג).

מיט נאָך א גרעסערער אויפמערקזאַמקייט בעטראַכט די תורה די פּאָלגענדע אומשטענדען: וכי יגח שור את איש או את אשה, ומת, סקל יסקל השור ולא יאכל את בשרו, ובעל השור נקי, ואם שור נגח הוא מתמל שלשום, והועד בבעליו, ולא ישמרנו והמית איש או אשה, השור יסקל וגם בעליו יומת, -- און אז אַניאָקס וועט א שטעך טון א מאַנסביל אָדער א פרויענ-צימער און זיי וועלען שטארבען, -- זאָל דער אָקס ווערען פער-שטיינט און זיין פלייש טאָר ניט ווערען געגעסען; דער בעל הבית אָבער איז ריין (פון שולד). אויב דער אָקס איז אָבער א שטעכעדיגער פון נעכטען-עהערנעכטען, און דעם בעל הבית

זיינעם האָט מען אָנגעזאָגט און ער האָט איהם ניט געהיט, און יענער האָט געטויט אַ מאַנסביל אָדער אַ פּרויענצימער, -- זאָל דער אָקס פּערשטיינט ווערען און אויך זיין בעל־הבית זאָל ווערען געטויט (שמות, כא, כח־כט).

אַבער ניט יעדער מאָרד האָט זיך גערעכענט פאַר אַ רציחה, וואָס ס'קומט פאַר איהר טויט־שטראַף. די תורה האָט געמאַכט אַ שטרענגען אונטערשיעד צווישען אַ רציחה במזיד, מיט אַ כיון, און צווישען אַ צופעליגע, „בבלי דעת“ -- אָהן אַ מין, „בשוגג“ -- אומגערן, „בלא איבה“ -- אָהן אַ שנאה צום דער־הרניעמען, (במדבר, לה, טרנה). אין לעצטען פאַל האָט די תורה פּערהיט דאָס לעבען און די זיבערקייט פּונם רוצח בשוגג געגען נקמה אין רדיפות מצד דעם דער־הרניעמענס סרובים. זי זאָגט אזוי: ושפטו העדה בין המכה ובין גואל הדם על המשפטים האלה, והצילו העדה את הרוצח מיד גואל הדם והשיבו אותו העדה אל עיר מקלט ואשר נס שמה וישב בה עד מות הכהן הגדול -- און די געזעלשאַפט דאַרף אורטיילען צווישען דעם מערדער און דעם בלוט־פריינד (ראַכע געהמער) אין די דאָזיגע משפטים. און די עדה זאָל ראַטעווען דעם רוצח פון די הענד פּונם נקמה געהמער און זי זאָל איהם אומקעהרען אין זיין עיר מקלט, וואוּר היין ער וועט אַנטלויפּען, און ער זאָל דאַרטען זיצען ביזן טויט פּונם כהן גדול (דברים, יט, בייג). אויף צו ראַטעווען ניטוילענדיג דינע מערדער איז געווען בעשטימט זעקס שטערט, בעקוועם שאַנאָדערגעטיילטע, אום אין זיי ניצול צו ווערען פון פּערפאַל־גונגען.

דאָך, איינשמעלענדיג זעקס ערי מקלט פאַר רוצחים בשוגג, האָט די תורה בעוואָהרענט פון יעדער מעגליכקייט אויס־צונוצען צום בייזען דאָס רעכט פון ענטרינונג. זי האָט געפאַך דערט, דער משפט זאָל שטרענג אז אויפּמערקזאַם בעטראַכט

ווערען בפני כל עם ועדה, ביי די טויערן פון שטאָדט, וואָס האָבען געדריענט אלס ערטער פאַר געזעלשאַפטליכע פּער-זאַמלונגען. די תורה האָט געזאָגט: ונס אל אחת מהערים האלה, ועמד פתח שער העיר, ודבר באָזנו זקני העיר ההיא את דבריו, ואספו אותו העירה אליהם ונתנו לו מקום וישב עמם. וכי ירדוף גואל הדם אחריו, ולא יסגרו את הרוצח בידו, כי בבלי דעת הכה את רעהו, ולא שונא הוא לו מתמול שלשום. וישב בעיר ההיא עד עמדו לפני העדה למשפט" -- אז ער (דער רוצח בשוגג) וועט אנטלויפּען אין איינע פון די דאָזיגע שטעט, זאָל ער זיך שטע-לען ביין טיר פונ'ם שטאָדט-טויער און זאָל דערצעהלען אין די אויערן פון די זקנים פון יענער שטאָדט זיין ענין; און זיי זאָלען איהם אַרײַנגעהמען אין שטאָדט צו זיך און איהם געבען אַנאָרט, און ער זאָל וואוינען ביי זיי, און אויב דער גואל הדם וועט זיך נאָכאָגען נאָך איהם, זאָלען זיי ניט איבערגעבען דעם רוצח אין אין זיינע הענד, וואָרום ער האָט אָן אַ מײַן דער/הרניעט זיין מיט-מענשען און ער איז איהם ניט געווען קיין שונא פון נעכטעך עהערנעכטען. און זאָל ער וואוינען אין דער דאָזיגער שטאָדט ביז וואַנען ער וועט זיך שטעלען פאַר דער עדה צום געריכט (יהושוע, כ, ד-ו). וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת ונס אל אחת הערים האל. ושלחו זקני עירו ולקחו אותו משם ונתנו ביד גואל הדם ומת" -- אָבער אויב עמיצער וועט זיין אַ שונא דעם מיט-מענשען זיינעם און ער וועט לוייערן אויף איהם און אויפשטעהן און איהם דערשלאָגען צום טויט. און ער וועט אַנטלויפּען אין איינע פון די דאָזיגע שטעט. דאָן זאָלען די עלטסטע פון זיין שטאָדט שיקען און נעהמען איהם פון דאָרטען און איבערגעבען איהם אין די הענד פונ'ם גואל הדם, אום ער זאָל שטאַרבען (דברים, יט, יא-יב).

אַרײַנטראַכטענדיג זיך אין תורת משה, קען מען קומען

צו פאָלגענדען אויספיהר: די געזעצען פון דער תורה זענען שטרענג, אָבער דער משפט איז גערעכטיג. דער כלל: „כל מה דסני עליך לחברך לא תעבד“ -- וואָס דו האָסט פיינד, מוזאל דיר טון, טו ניט דיין חבר (בבלי, שבת, פרק במה מדליקין) -- האָט מבטל געווען די שטרענגקייט פון די געזעצען, און דאָס גערײכט האָט גאַראַנטירט די זיכערקייט פונם אומשולדיגען, ווי שטרענג סײַזענען ניט געווען די געזעצען, האָט פונדעסטוועגען קיינער ניט געקאָנט ליידען אונשולדיג על פי בית־דין. נאָר דאָס איז נאָך וועניג. דאָס געריכט האָט אפילו בעשיצט פון פער־פאָלגונג און גענומען אונטער זיין שוין בשונגע רוצחים, ווען דער פאָקט איז געווען בעשיינפערליך קלאָר. אָבער קיין פערברע־כערישקייט האָט דאָס געריכט אינים פאָקט ניט געפונען. דער גרונד־פרינציפ פון דער קרימינעלער געריכט־פיהרונג על פי תורת משה איז -- גערעכטיגקייט (משפט צדק), וואָס ווערט גאַראַנטירט אַ דאַנק דער עפענטליכקייט פון דער געריכט־פיהרונג און דער שטרענגקייט צו די בעשולדיגער. דאָס האָט דערגרייכט איהר פאָלשטענדיגע ענטוויקלונג אין די צייטען פון נוצרי. צו אָט דער פעריאָדע געהן מיר איבער אין אונזער בעטראַכטען די קרימינעלע געריכט־פיהרונג ביי די אוראלטע יודען.

קיין שום אַנדער פאָלק האָט ניט דערגרייכט אזאָ הויכע שטופע פון מענשענליעבע אין דער קרימינעלער געריכט־פיהרונג, ווי די יודען פון קריסטוסעס צייטען. דער הויפט־כלל זייערער איז: „לא תעשו עול במשפט“ -- טוט ניט קיין אומרעכט אין משפט (ויקרא, יט, טו). און ווי הויך זיי האָבען געשעצט דעם אמת אין געריכט, קאָן מען זעהן פונם פאָלגענדעם כלל פון זייערע „מסורות אבות“: „כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת משרה שכינה בישראל ומקיים עולם מלא.

שנאמר: אלהים נצב בעדת אל, בקרב אלהים ישפוט וגומי' וכל דיין שאינו דן דין אמת לאמיתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' -- יענער ריכטער, וואָס משפט מיט'ן אמת אין דין אפילו איין שעה, מאַכט רוהען די שכינה אין ישראל און האַלט אונטער אַ גאַנצע וועלט, ווי עס שמעהט אין פסוק: גאָט שמעהט אין דער געט-ליבער עדה און משפט צווישען די ריכטער און א. ז. וו.; אָבער יענער ריכטער, וואָס פיהרט זיך ניט לויט'ן אמת אין דין, איז גורם, די שכינה זאָל אָבגעטאָהן ווערען פון ישראל, ווי עס שמעהט געשריבען: איבער דעם בערויבען די אַרימע און איבער די זיפצען פון די בעדערפטיגע וועל איך איצט אויפשטעהן (נקמה צונעהמען) זאָגט גאָט (בבלי, סנהדרין, דף ז, עמוד א).

אזא רעליגיעזער קוק אויף „משפט צדק“ (גערעכטען משפט) ווייזט קלאַר, וואָס פאר אַ בעדייטונג ס'האָט געהאָט דער אמת און דער געזעץ אין געריכט. די גאַנצע וועלט, דאָס גאַנצע לעבען שמעהט אויפ'ן אמת: וואו ס'איז דאָ אמת -- דאָרטען איז אויך גאָט, און אָהן דעם אמת איז אויך גאָט ניטאָ פאַר'ן פאַלק, און פון דאָנען איז געדרונגען אויך פערקעהרט: וואו ס'איז ניטאָ גאָט, -- איז אויך דער אמת נישטאָ. אומגע-רעכטער משפט פיהרט, לויט דער יודישער וועלט-אַנשוואונג, צו פראַקטישער גאָטלאָזיגקייט, און גאָטלאָזיגקייט -- צו אומגע-רעכטען משפט.

ביי אזא בליק פון די אוראלטע יודען אויף די בעדייטונג פונם אמת אין געריכט, ווערען פערשטענדליך זייערע בעזונדערע זאָרן וועגען בעוואָהרענען דעם משפט צדק. דערפון שטאַמען עס אין זייערע געזעצען אַזעלכע ליימענדע כללים: „היו מתונים בדיו, והעמידו תלמידים הרבה, ועשו סיג לתורה“ -- זייט געדול-דיג (פאַרויכטיג און לאַנגזאַם) אין דין, שמעלט אויף אַ סך

תלמידים, און מאַכט אַ צוים אַרום דער תורה (פרקי אבות, א, א).
 די זאָרג וועגען דעם צוגרייטען און פערמעהרען "תלמידים"
 האָט געהאַט בכוונה צו בעוואָהרענען דעם אמת אין געד
 ריכט, פינקטליך דורכצופיהרען דעם געזעץ אינעם משפט צדק
 און צו פערזיכערן לויטן געזעץ די געריכטס־פיהרונג פון צופעד
 ליגען עובר זיין אויף די גערעכטיגקייט. די יודען האָבען געהאַלט
 טען זייער טייער דעם דאָזיגען אמת אין משפט: „על שלשה
 דברים העולם עומד: על התורה (הדין) ועל העבודה (האמת) ועל
 גמילות חסדים (השלום)“ -- אויף דריי זאַכען שטעהט די וועלט:
 אויפן געזעץ, אויפן גאַטעס־דיענסט און אויף טון חסד (אבות,
 פרק א, ב).

אויף אַזאַ אופן זענען אינעם יסוד פון דער יודישער
 קרימינעלער געריכטס־פיהרונג אַוועקגעלעגט: גערעכטיגקייט
 (תורה), יראת שמים (עבודה) און רחמנות (גמילות חסדים).
 פונדאָנען האָבען געשטאַמט די פּאַלנענדע פיער גרויסע כללים
 פון זייער קרימינעלען ספר החוקים: „פינקטליכקייט אין דער
 בעשולדיגונג, עפענטליכקייט אין דער אונטערזוכונג, פאַלשטענדי
 דיגע פרייהייט פארן אָנגעקלאָגטען און בעוואָהרענונג קעגען
 אַלערליי געפאַהרען אָדער טעותין פון די עדות“ (סאלוואַדאָר,
 INSTITUT DE MOÏSE - תורת משה, 1, 365).

מיר מיינען, אז דאָס זענען געווען פיער ווענט, מיט וועלכע
 דער משפט צדק האָט זיך אַרומגעצוימט אפילו פון אַ צופעליגען
 עובר זיין אויפן אמת. מיט אָט די „ווענט“ איז געווען בעשיצט
 די אונשולדיגקייט פונעם בעשולדיגטען, און אין פאַל פון שולד
 -- האָט זיך פונאָנדערגעעפענט און ענטפלעקט די ווירקליכע
 שולדיגקייט זיינע. די יודישע געריכטען האָבען פאַר קיין זאך
 אַזוי ניט מורא געהאַט, ווי פאַר אַ פאַלשקייט אינעם בעשולדיג
 גען אַטאָמישולדיגען. און וועגען דעם קענען מיר אורטיילען לויט

פאלגענדען זעהר באראקטעריסטישען און בעדייטונגס-פולען מאמר פון משנה: „סנהדרין התורגת אחת בשבוע נקראת חוב-לנית, ר' אלעזר בן עזריה אומר אחת לשבעים שנה"- אסנהדרין, וואס משפט צו טויט-שטראף איין מאָל אין א שמיטה (זיעבען יאהר), איז א רוצח. ר' אלעזר בן עזריה זאָגט: אפילו איינמאָל אין 70 יאהר (מכות, פרק א, משנה י). אין דעם דאָזיגען מאמר איז געגעבען געוואָרען א פאזיטיווער טאָן דער יודישער קרימי-געלער געריכטס-פיהרונג: שטרעבען צום אויסמיידען טויט אורטיילען, וויבאלד אז אפילו איין טויט-שטראף אין 70 יאהר על פי דין הייסט א „רציחה“.

אזא קוק אויפן משפטן על פי דין צו טויט-שטראף איז ניט קיין צופעליגע אָדער פערזענליכע מיינונג פון איין תנא (ר' אלעזר בן עזריה), זאָנדערן דער גרונד-מאָטיוו פון דער יודי-שער קרימינעלער געריכטס-פיהרונג. דאָס בעשטעטיגט און איז ממלא דער פאלגענדער מאמר פון דער משנה: בזמן שאדם מצטער, שכינה מה (הלשון) אומרת (כביכול). קלני מראשי קלני מזרועי. אם בן המקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך. ק"ו דמם של צדיקים" -- ווען א מענש ליידט א פערדינטע שטראף, וואָס זאָגט נאָט (אויסדריקענדיג זיך ווי א מענש רעדט): איך לייד פון מיין קאָפּ, איך לייד פון מיינע אָרעמס. אויב נאָט איז זיך אזוי מצער איבער דאָס פערנאָסענע בלוט פון רשעים (שול-דינע), היינט א פשיטא שוין איבער דאָס בלוט פון די צדיקים (אונשוילדיגע) (סנהדרין, פרק ו, משנה ה).

וועלכע מיטלען אָבער האָט די תורה געהייסען אָנגעהמען בכדי צו פעהיטען דעם קרימינעלען געריכט פון טעותין און פאלשקייטען?

פריהער פון אלץ פאָדערט „דער פרינציפ פון אמת און גערעכטיגקייט, וואָס ווערט שטענדיג דורכגעפיהרט אין די

יודישע שריפטען, צוויי תנאים : עפענטליכקייט און פרייהייט. דאָ האָט מען דעם בעשולדיגטען ניט געפייניגט מיט קיין גער היימע אויספאַרשונגען, וואָס אַפילו אַניאונשולדיגער קען זיך אין זיי לייכט פערפלאַנטערן און צוטומעלט ווערען און געבען אַ טויט־געוועהר געגען זיך אַליין" (סאַלוואַדאָר, אינסט. מ., I, 366), דער בעשולדיגטער פלעגט בעפרייט ווערען פון יעדערליי פערזענליכע אויספאַרשונגען, כל זמן מען שטעלט איהם ניט פאַר פאַר דער פערזאַמלונג פון זיינע ברידער אויף צום פונאַני־דערקלייבען דעם פראַצעס.

צווייטענס, האָט די עפענטליכקייט פון דער אויספאַרשונג געפאַדערט, מזאָל אָבטיטען פאַלגענדען כלל : אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד" -- זיי ניט אַליין קיין ריכטער, וואָרום ס'איז ניטאָ קיין אַליין־ריכטער אויסער דעם איינציגען (גאָט) (אבות, פרק ד, משנה ה). בנוגע צו די עדות זענען די פאַדערונג־גען פונים געווען נאָך שטרענגער און קלערער : „אין עדות האָט ניט געהאַט קיין בעדייטונג" און „צוויי אָדער דריי עדות, וואָס אויף זייערע אָנווייזונגען האָט זיך געזאַלט בעגריי־דען יעדער פראַצעס, האָבען געמוזט זאָגען זייערע עדות עפענט־ליך, פאַר דער גאַנצער עדה. זייערע אָנווייזונגען האָבען געביל־דעט דעם יסוד פון דער געריכטליכער אונטערזוכונג, און כל זמן מהאָט זיי נאָך ניט געהאַט געגעבען געגען אַ וואָסער ס'איז מענשען עפענטליך, האָט ער זיך גערעכענט פאַרן געריכט פון געווען ניט בלויז פאַר אונשולדיג, נאָר אַפילו פאַר ניט בעשולדיגט (דברים, יט, טו--יה).

די עדות האָבען גענומען אויף זיך די גאַנצע משא פון אחריות. פון זייערע ראיות האָט זיך אָנגעהויבען יעדער פראַצעס פון בעשולדיגען. און אין פאַל, ווען די בעשולדיגונג איז געווען בעשטעטיגט, האָבען די עדות געדאַרפט אַרויפלעגען זייערע

הענדר אויפן קאָפּ פּונ'ם פּער'משפּט'ן און די ערשטע וואָרפּען אין איהם די שטיינער. און דעריבער איז דער געזעץ געווען אויסער געוועהנליך שטרענג און אויפּמערקזאָם צו זייערע אַנווייזונגען. די ריכטער האָבען אָנגענומען אַלע תּחבולות, בכדי ס'זאָל ניט זיין אַ וואָסער ס'איז טעות אין זייערע ראיות, ווער רעדט אַני-אומישנע רשעות. מיט דעם צוועק פּלעגט דער כּהן גדול בער שווערען „באלה ובשבועה“ (מיט אַ שרעקליכע קללה און מיט אַ שבועה) יעדען עדות אין אַ קרימינעלען פּראָצעס, און יענער איז די נאַצע צייט געווען מחויב צו קוקען דעם אָנגעקלאַנטען אין געזיכט. די דאָזיגע פּאַרם פּון בעשווערען איז אינגאַנצען פּער בליבען אינ'ם יודישען געזעץ עד היום. אָט איז דער נוסח פּון דער שבועה :

„הוּ יודעין שלא בדיני ממונות דיני נפשות. דיני ממונות אדם נותן ממון ומתכפר לו. דיני נפשות דמו ודם זרעיותיו תליין בו עד סוף העולם. שכן מצוינו בקין שהרג את אחיו, שנאמר: (בראשית ד) דמי אחיך צועקים. אינו אומר דם אחיך אלא דמי אחיך: דמו ודם זרעיותיו. לפיכך נברא אדם יחידי ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מבני אדם, מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת מבני אדם מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא: ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחברו: אבא גדול מאביך, ושלא יהו מינין אומרים: הרבה רשיות בשמים, ולהגיד גדולתו של הקב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בהותם אחד וכולן דומין זה לזה, ומלך מלכי המלכים מטבעות בהותם של אדם הראשון ואין אחד מהן הקב"ה טבע כל אדם בהותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחברו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם“ - איהר, עדות, זאָלט וויסען זיין, אז עדות זאָגען אין דיני נפשות איז ניט אַזוי ווי עדות זאָגען אין דיני ממונות (געלדר-משפּטים). אין אַ געלדר-פּראָצעס, אויב די עדות איז ניט ריכטיג,

גיט דער מענש געלד און עס ווערט איהם פערגעבען. אָבער
 אויב די וועסט זיך פערזינדיגען אין אַ געריכט, וואָס בעשליסט
 די פראַגע וועגען דעם לעבען פון אַ מענשען, דאָן וועט דאָס בלוט
 פונ'ם בעשולדיגמען און פון זיינע דורות דיר גיט שווייגען ביזן
 סוף פון דער וועלט, וואָרום אזוי געפינען מיר געשריבען ביי קין,
 וואָס האָט דערהרגעט זיין ברודער: די בלוטען פון דיין ברודער
 שרייען צו מיר,-- גיט דאָס "בלוט" שמעהט געשריבען, נאָר די
 ,,בלוטען", הייסט עס: זיין בלוט און דאָס בלוט פון זיינע קינדער
 און קינדס-קינדער, דעריבער איז אדם הראשון בעשאַפּען גע-
 וואָרען איינער, צו בעווייזען, אז דער וואָס בריינגט אום איין
 נפש פון צווישען מענשען, האַלט די תורה, ווי ער וואָלט אומד
 געבראַכט אַ נאַנצע וועלט, און דער וואָס ראַטעוועט איין נפש
 אונטער מענשען, איז גלייך, ווי ער וואָלט געראַטעוועט אַנאַנצע
 וועלט. און צוליעב שלום צווישען מענשען, כרי איינער זאָל גיט
 זאָגען צום צווייטען: מיין פאָטער איז אַ גרעסערער פון דייענעם,
 און כרי די מינים (אַזאַ מין סעקטע, אַפיקורסים, גיט גלויביגע)
 זאָלען גיט זאָגען: אַ סך ווילענע (געטער) איז דאָ אין הימעל,
 און בכדי צו דערצעהלען די גרויסקייט פון גאָט: וואָרום אַ מענש
 גיסט אויס וויפיל מטבעות מיט איין זיגעל און זיי זענען אַלע גלייך
 איינע צו דער אנדערער, און גאָט דער קעניג איבער אַלע קעני-
 גען האָט בעשאַפּען אַלע מענשען לויטן חוּתם (מוסטער) פון
 אדם הראשון און קיינער איז גיט עהנליך אויפן צווייטען,-- דע-
 ריבער איז יעדער איינער (אפילו דער בעשולדיגטער, וואָס זיין
 לעבען הענגט איצט אָב פון אייערע ווערטער) מחויב און האָט
 רעכט צו זאָגען: צוליעב מיר איז בעשאַפּען געוואָרען די וועלט
 (סנהדרין, פרק ד, משנה ה).

דער ערשטער חוב פון די ריכטער בנוגע צו די עדות איז
 אין יודישען ספר המשפטים אויסגעדריקט: ,,היו מכניסין

אותם בהדר ומאיימין עליהם" - מ'פלענט זיי אריינפיהרען אין א צימער און ווארפען אויף זיי אַנאימה (סנהדרין, פרק ג, משנה ו).

בשעת'ן עדות-זאָגען האָט דער עדות געמוזט קוקען דעם אָנגעקלאָגטען גלייך אין די אויגען. די ריכטער ווידער האָבען געדארפט אַריינקוקען אין געזיכט פונ'ם עדות און שאַרף נאָכ' שפירען נאָך יעדער אומענדערונג פון זיין אויסדרוק און דערבאַ פּען יעדען מאָמענט פון אַזאַ ענדערונג. „האמת מנקרת עינים" - דער אמת שטעכט די אויגען, און דער דאָזיגער שטאָך קאָן ניט בלייבען פּערבאַרגען פונ'ם גענימען בעאַבאכטער.

און וואָס ס'איז שייך צום עצם איינזיוויזונגען פון די עדות. איז די קלענסטע סתירה און זיי האָט שוין מבטל געווען זייער גאַנצע קראַפט (סאלוואַדאָר, אינסט. מ., 1: 373). אַ פשוטער אונטערשייד אין ווערטער האָט אַנאַנדערס מאָל געקאָנט ביי די ריכטער האָבען אַ בעדייטונג אויף צו צעשלאָגען די בעשול' דיגונג אינגאַנצען.

מחמת די אויסשליסליכע וויכטיגקייט פון די קרימינעל' לער געריכטס-פיהרונג, אין פּערגלייך מיט דער בירגערליכער, זענען אין דער פּראָצעדור פונ'ם געריכט אויסגעארבייט געוואָרן רען אַזוינע סאַמע דראָבנע איינצעלהייטען, וואָס איבער זיי איז גאָר אונמעגליך געווען צו בעשולדיגען אַנאַונשולדיגען, אָט די אַלע כללים זאָגען קלאָר. אַז דער גאַנצער סוד איז געווען גע-ריכטעט גיכער צו בעפרייען איידער צו בעשולדיגען דעם אָנגע-קלאָגטען. די דאָזיגע כללים זענען אויסגערעכענט אין מסכת סנהדרין, פרק ד, משנה א :

„אחד דיני ממנות ואחד דיני נפשות בדרישא ובחקירה, שנאמר (ויקרא, כד): משפט אחד יהיה לכם. מה בין דיני ממנות לדיני נפשות? דיני ממנות בשלשה ודיני נפשות בכ"ג

דיני ממונות פותחין בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות פותחין לזכות ואין פותחין לחובה. דיני ממונות מטין על פי אחד בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות מטין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה. דיני ממונות מחזירין בין לזכות ובין לחובה. דיני נפשות מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה. דיני ממונות הכל מלמדין זכות וחובה, ודיני נפשות הכל מלמדין זכות ואין הכל מלמדין חובה. דיני ממונות המלמד חובה מלמד זכות, והמלמד זכות מלמד חובה; דיני נפשות המלמד חובה מלמד זכות אבל המלמד זכות אין יכול לחזור וללמד חובה. דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה, דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום. דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה, דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום של אחריו לחובה. לפיכך אין דנין לא בערב שבת ולא בערב יום טוב" -- סיי די בירגערליכע סיי די קרימינעלע געריכטס-פיהרונג זענען אונטערגעוואָרפען אונטער איינע און די זעלבע כללים בנוגע צו דער דרישה וחקירה, ווי עס שטעהט אין פסוק: איין געריכט זאָל זיין ביי אייך. וואָס אין אָבער דער אונטערשיעד צווישען זיי? פאַר דיני ממונות ברויכט מען נור דריי ריכטער און פאַר דיני נפשות דריי און צוואַנציג. אין ערשטען פאַל איז אַלץ איינס, וועגען וואָס עס הייבען אָן די דינים, וואָס זאָגען זיך אַרויס די ערשטע; וועגען פּערענטפּערען אָדער וועגען בעשולדיגען: אין צווייטען איז -- יענע, וואָס רעדען פאַר בעפרייען, דאַרפען זיך אַרויסזאָגען די ערשטע. ביי דיני ממונות איז גענוג אַ רוב פון איין שטימע. סיי לזכות סיי לחובה, אָבער ביי דיני נפשות איז אַ רוב פון איין שטימע אַלע מאָל גענוג צו פריי שפּרעכען, אָבער עס פּאָדערט זיך אַ רוב פון צוויי שטימען אויף צו בעשולדיגען. ביי דיני ממונות קאָן דער פּסק דין (אין פאַל פון אַ טעות) אָבגעשאַפט ווערען סיי לזכות און סיי לחובה; ביי דיני נפשות אָבער קען מען אָבשאַפען די

פּעראָרטיילונג, נור ניט די פּרײַשפּרעכונג. בײַ דיני ממונות
 קענען די תלמידים, וואָס זענען דאָ אין געריכט, רעדען (פונקט
 ווי דער פּאַרזיצענדער און די מיטגלידען פון בית דין) סײַ פּאַר
 סײַ גענען דעם אָנעקלאָגמען: בײַ דיני נפשות קענען זײַ רעדען
 נור פּאַר, אָבער ניט גענען דעם בעשולדיגטען. בײַ דיני ממונות
 קען דער, וואָס האָט אַרויסגעזאָגט זײַן מײנונג, אַלץ אײנס פּאַר
 אָדער גענען, אומענדערן זײ: בײַ דיני נפשות איז דער וואָס האָט
 פּריהער מלמד חוב געווען, קען נאָכדעם מלמד זכות זײַן, אָבער
 דער וואָס האָט מלמד זכות געווען, טאָר שױן מעהר ניט מלמד
 חוב זײַן. די בירגערליכע געריכטס־פּיהרונג הויכט מען אָן נור
 בײַ־טאָג, אָבער מען קען זײַ ענדיגען אויך בײַ־נאַכט; די קרימי־
 געריכטס־פּיהרונג הויכט מען אָן בלײז בײַ טאָג און ענדיגען מוז
 מען זײַ אויך נור בײַ־טאָג. די ערשטע פּערענדיגט מען דעם
 אײגענעם טאָג סײַ לזכות סײַ לחובה; די לעצטע קען זײַ ענדיגען
 אײנס זעלביגען טאָג, אויב סײַ ווערט אַרויסגעטראָגען אַ בעפּרײַ
 אונגס־אָרטײל, אָבער זײַ מוז אָבעלענט ווערען ביז אויפן אַנד־
 דערן טאָג, אין פּאַל, אויב זײַ דאַרף זײַ ענדיגען מיט פּערמשפּטן.
 און דעריבער קען קײן קרימינעלע געריכטס־פּיהרונג ניט אָנגע־
 הויבען ווערען ניט ערב שבת, ניט ערב יום טוב.

משפּט'ן אַ מענשען, בעזונדערס אין קרימינעלען געריכט,
 ניט אָנווייזענדיג אַ פּריהער דעם פּערברעכען, פּאַר וועלכען מען
 משפּט איהם, האָט זײַך גערעכענט פּאַר עובר זײַן דאָס רעכט,
 פּאַר נמית משפּט. דעריבער האָט זײַך דער געריכט אָנגעהויבען
 פון די צײנונגען פון די הויפט עדות. קײן אַנדער בעשולדיגונג,
 קײן אַנדער פּאַרמעלער בעשולדיגונגס־אַקט איז ניט געווען. כל
 זמן די עדות האָבען גערעדט, און גערעדט האָבען זײַ שטענדיג
 בפּני כל עם ועדה, איז דער תּפוס כמעט ניט אַנערקענט געווען
 פּאַר אָנעקלאָגט. ווען די עדות האָבען געענדיגט זײער רעדע,

און אז די איינווייזונגען פון צוויי פון זיי האָבען זיך אַרויסגעוויזען
איינשטימיג צווישען זיך, דאַן האָבען די דאָזיגע איינווייזונגען
בעקומען די קראַפט פון אַ געזעצליכער בעשולדיגונג, אָדער פון
אַ בעשולדיגונגס-אַקט און האָבען צוזאַמען דערמיט געדינט אַלס
ראַיות.

די יודישע קרימינעלע געריכטס-פיהרונג רופט אַרויס
אַכטונג אויך דערמיט, וואָס אַלע פּריוואַטע פּערזאָנען, וואָסערע
סיזאַלען ניט געווען זיין זייערע פּערזענליכע איבערצייגונגען, איז
געווען פּערבאַטען אויסצודריקען זייערע מיינונגען בנוגע דעם
אַנגעקלאָגטען עפענטליך, כל זמן דער סנהדרין אַליין האָט ניט
אַרויסגעטראָגען זיין פּסק-דין בפּני כל עם ועדה.

דער געריכט האָט אָבער ניט געמאַרט איילען זיך מיט
זיין פּסק-דין. אויב ער האָט ניט געקאַנט גלייך „מזכה“ זיין דעם
אַנגעקלאָגטען, דאַן איז ער געווען מחויב אָבצולעגען די זיצונג
לבל הפחות אויף פיער און צוואנציג שעה אום אַרויסצוטראָגען
דעם ענדגילטיגען פּסק-דין. די ענדגילטיגע זיצונג האָט אויך ניט
געקאַנט פאַרקומען אום שבת (משנה, סנהדרין, פרק ה, מ' ה
ופּרק ו, מ' א).

בכדי אויסצומיידען מעגליכע סעזתן אין געריכט, וואָס
קומען פון איילענים און איינגעמאַטערטקייט פון די ריכטער,
איז געווען בעשטימט אַ דיין, אַז אַ וויכטיגער קרימינעלער
פּראָצעס-אַ פּראָצעס וועגען אַ פּערברעכען, וואָס פאַר איהם
קומט בלי ספק טויטשטראַף--האַט געדאַרפט אָנהויבען זיך
און בענייט ווערען, אָדער פאַרטגעזעצט ווערען און ענדיגען זיך
נור ביים ליכט פון טאָג, דאָס אַלץ איז איינגעשטעלט געווען
צוליב וואָס גרעסערער עפענטליכקייט פונם געריכט און
מיטן צוועק צו געבען אַ וואָס גרעסערע מעגליכקייט יעטווידערין
צו קומען און צו זאָגען, וואָס נור מעגליך, אויף צו פּערטרידיגען

דעם אָנגעקלאָגטען.

די שנעלקייט פון אַ געריכט האָט זיך גערעכענט פאַר אַ אונטערדריסונג פונ'ם אָנגעקלאָגטענס רעכט. אים מצאו לו זכות, זאָגט די גמרה (משנה, סנהדרין, פרק ה). פטרוהו ואם לאו מעבירין אותו למחר ומדויגין זוגות זוגות, היו ממעטין במאבל ולא היו שותין יין כל היום ונושאים ונותנין כל הלילה. „אשרי לדיין שיתן לפסק דינו שיתפס“ - אויב מהאָט פאַר איהם געהאַט אַ זכות, בעפרייט מען איהם, און אויב ניט, לעגט מען דעם פסק דין אָב אויף מאָרגען. די ריכטער קלייבען זיך דערווייל צונויף אינאיינעם, עסען וועניג, אָבער וויין טרינקען זיי נאָר ניט דעם גאַנצען טאָג, און האַלטען זיך עצות אַ גאַנצע נאַכט. „וואול איז דעם ריכטער, וואָס לאָזט זיין אורטייל צייט גוט דורכגע- טראַכט און קלאָר צו ווערען (משנה, סנהדרין, פרק ה, ה; גמרא, דאָרטען).

מיר ווערן פערוואונדערט מיט וואָס פאַר אַזאַרנפעלטיגקייט און מיט וואָס פאַר אַ ווייטזיכטיגקייט דער געזעץ האָט זיך בעצויגען צום שיקזאַל פונ'ם אָנגעקלאָגטען. ער האָט אַפילו איינגעשטעלט אַ שטרענגע דיעטע (שפיז) פאַר די ריכטער אין מיטן פונ'ם גאַנצען מאָרגענדיגען טאָג נאָכ'ן אנערקענען די שולדיגקייט פונ'ם אָנגעקלאָגטען, בכדי ניט צו פערדונקלען דעם שכל און דעם קלאָרען פערשטעהן דעם פראָצעס, ניט צו צופלאָגטערן דעם בעוואוסטזיין פון דער אחריות פאַר איהם. ס'איז אַ פערברעכען צו פערגיכערן דעם טאָג פון טויט פונ'ם פערמשפט'ן, זאָגט דער געזעץ. און די גמרא רופט אָן אַזאַ פערגיכערן אכזריות (סנהדרין, ד, ו). דעריבער האָבען די ריכטער קיינמאַל ניט אַרויסגעטראָגען קיין ענדגילטיגען פסק דיין אין דער ערשטער זיצונג. די הפסקה צווישען דעם פערטור-

טיילען און דעם ענדגילטיגען פסקדין האָט נעמוזט געדויערן
 ניט וועניגער ווי צוויי שעה. און נאָך אזאָ הפסקה קעהרען זיך די
 ריכטער אום אויף מאַרגען פרייה אין בית דין און גיבען וויעדער
 אָב די שטימען פונקט מיט אזוינע פאַרזיכטיגקייטען, ווי
 פריהער... אויב דער פסקדין איז סוף כל סוף פאַרט אַרויס-
 געטראָגען געוואָרען, דאָן פיהרען זיי דעם פערמשפטען אַרויס
 צום פערשטיינען" (סנהדרין, ו. ב).

אזאָ הפסקה צווישען פערמשפטען און ענטגילטיגען
 פסק דין איז בשטימט געווען צוליעב דעם, כדי, פון איין זייט,
 זאָלען די ריכטער קענען אין דער דאָזיגער צייט, אָבהאלטענדיג
 זיך פון וויין, רוהיג איבערקוקען און פון דאָס ניי בעטראַכטען
 דעם גאנצען פראָצעס, און פון דער צווייטער זייט -- זאָלען די
 וואָס פערלאַנגען צו פערטיידיגען דעם פערמשפטען און די
 וואָס ווייסען עפעס אום איהם צו פערענטפערן, קומען אין גע-
 ריכטס-זאל און מעלדען וועגען דעם די ריכטער.

מירן אָנצייכענען נאָך אַ מערקווירדיגען שטריך אין דער
 קרימינעלער געריכטס-פיהרונג פון די אמאָליגע יודען. דאָס איז
 שייך צו דער געזעצליכקייט פונם בעשווערען און זיין יורדישען
 געברויכען אויפן געריכט. דער פאַרזיצענדער האָט, ווי מיר
 האָבען שוין געזעהן, געדאַרפט גאָר פון אָנהויב פאַרלייענען אַ
 שרעקליכע בעשווערונג פאר יעדערן פון די עדות. ער
 האָט אָבער ניט געהאַט קיין רעכט צו פרענען אונטער
 אַ שבות דעם בעשולדיגטען, בכדי איהם ניט צוצעטומלען
 און ניט ארויסרופען ביי איהם אַ צייגונג געגען זיך. אין דעם
 דאָזיגען פאל איז דער געזעץ אין זיין מענשענליעבע דערגאנגען
 ביז צו אזוינע גרעניצען, וואָס ווייטער פון זיי איז שוין ניטאָ
 וואוהין צוגעהן, „אונזער תורה“, זאָגט דער רמבם, פערמשפט
 קיינעם ניט צום טויט אויפן גרונד פון זיין אייגענעם מודה זיין

משניות). אז קיינער קאן זיך ניט שאַדען דערמיט, וואָס ער רעדט אין געריכט" (סנהדרין, פרק ו, משנה ב).

דער דאָזיגער כלל איז ניט קיין צופעליגער. ער דריקט אויס דעם גאַנצען גייסט פון דער יודישער געריכטס־פיהרונג און וועגען איהם רעדען פיעלע. קאָקציי, למשל, שרייבט: „די חכמי התלמוד זאָגען, אז קיינעם טאָר מען ניט איבערענטפערן צום טויט אויפ'ן גרונד פון זיין מודה זיין זיך און קיין נביא אויפ'ן גרונד פון זיין נבואות־זאָגען". ס'לואַ דאָר בעשטמעטיגט דאָס זעלבע: „אונזער געזעץ פער־משפט קיינמאָל ניט אויפ'ן גרונד פון דעם, וואָס דער בעשולדיגטער איז זיך אַליין מודה".

די ערנסטקייט פון דער פראַגע וועגען דעם לעבען און טויט פונ'ם בעשולדיגטען, האָט געפאָדערט אַנערנסטע בע־ ציהונג צו איהם אויך מצד דעם געריכט. משפט'ן אַ מענשען מיט'ן קרימינעלען געריכט און אַרויסטראַגען אַ טויט־אורטייל האָט אין אַלע צייטען געקאָנט בלויז אַליין די „סנהדריה גדולה" (גרויסער ראַט) (סנהדרין, פרק א, משנה ה). מיטגליעדער אינים „גרויסען סנהדרין" האָט זיך גערעכענט איין און זיבעציג (*). די ערטער פון די ריכטער זענען אין געריכטס־זאַל געווען אייני־ געאָרדענט אין אַ האַלבען קרייז, און איין העלפט מיטגליעדער איז געזעסען פון דער רעכטער, און די אַנדערע העלפט פון דער לינקער זייט פונ'ם פאָרויצענדען אָדער „נשיא". נעבען איהם פון איין זייט איז געזעסען דער „אב בית דין" (פאָטער פונ'ם געריכט) און פון דער צווייטער -- דער „חכם". צוויי סופרים

(* אין דער „סנהדריה קטנה" (קליינער סנהדרין), וואָס איז, וואָרשיינליך, געווען אַ קאָמיטעט אָדער אַנאָבטיילונג, געבילדעט פון מיטגליעדער פונ'ם גרויסען סנהדרין, -- איז געווען נור דריי און צוואַנציג מיטגליעדער (סנהדרין, פרק א, משנה ו).

זענען געזעסען ביים טיש אויף צו פערשרייבען די פסקים. צוויי
שמישים האָבען געהיט דעם אָנגעקלאָגטען, וואָס איז געשטאַנען
גלייך פאַרן פּאַרויצענדען. און אַלע בייגעוועזענע פּלעגען מיט
אָנגעשטרענגטער אויפּמערקזאַמקייט נאָכשפּירען יעדען אויס־
דרוק פּונ'ם געזיכט און פּון די אויגען, יעדען וואָרט, ווי פּונ'ם
בעשולדיגטען, אזוי אויך פּון די עדות, וואָס זייערע איינווייזונגען
פּלעגט מען קאָנטראָלירען מיט דודנעקרייצמע פּראַגען.

דער לעצטער אַקט פּונ'ם געריכט -- איז געווען די טויט־
שטראַף פּונ'ם פּערמשפּטען. אָבער אויך דאָ האָט דער געזעץ
אַרויסגעוויזען זיין העכסטע הומאַניטעט און זיינע גרויסע בע־
מיהונגען צו ראַטעווען דעם פּער־משפּטען פּון טויט. ער האָט
אָנגענומען אַלע תּחבּולות צו ראַטעווען דעם פּערברעכער ביזן
לעצטען מאָמענט פּון זיין לעבען, דער פּלאַץ פּון דער טויט־
שטראַף האָט געדאַרפט זיין אָבגעזונדערט פּונ'ם געריכט־אַרט,
על פי תּורת משה (ויקרא, כד, יד). און אויך אָט די צייט,
וויאַנג עס האָט געדויערט די טרויעריגע פּראַצעסיע פּונ'ם
געריכט־זאַל ביז צום טויט־שטראַף־פּלאַץ, האָבען די ריכטער
זיך געסטאַרעט אויסצוגעזען לטובת דעם אומגליקליכען. „בשעה
שמוליכין אותו, אחד עומד על פסח בית דין והסודרין בידו,
ואדם אחד רוכב על הסוס רחוק ממנו, כדי שיהא רואהו. אומר
אחד: יש לי ללמד זכות עליו, הלה מניף בסודרין והסוס רץ
ומעמידו. ואפילו הוא אומר: יש לי ללמד זכות על עצמי,
מחזירין אותו אפילו ד' וה' פעמים" -- בשעת מען פיהרט דעם
פּערברעכער צו פּערשטייגען, דאַרף איין שמש שטעהן ביין
טיר פּון בית דין מיט אַ טיכעל אין האַנד, און נאָך איינער
דאַרף נאָכרייטען נאָך דער פּראַצעסיע צום שטראַף־פּלאַץ,
אָבער ער דאַרף זיך אָבשטעלען אויפ'ן ווייטסטען פּונקט, פּון
וואַנען ער קאָן נאָך זעהן דעם מאַן מיט'ן טיכעל. די ריכטער

זיצען נאָך ווייטער, און אויב עמיצער פון זיי נעהמט זיך דערווייזען, אז דער פערמשפטער איז אומשולדיג, דאן מאכט דער, וואָס שטעהט ביין טיר, מיטן טיבעל, און דער רייטער לויפט אין יענער רגע נאָכן פערמשפטן און שטעלט איהם ווידער צום פערטיידיגען. און אויב אפילו ער אליין זאָגט: „איך האָב אַ זכות אויף זיך“, קעהרט מען איהם אום אפילו פיער און פינף מאָל (סנהדרין, פרק ה', משנה ה'; פרק ו', משנה א').

די טויט־שטראַף גופא, ווי מיר האָבען שוין געזעהן, פלעגט ווערען אויסגעפיהרט ניט בלויז בפני כל עם ועדה, עפענטליך, נאָר אויך דורכן גאנצען פאָלק אָהן אַספעציעלען תליון. די עדות־בעשולדיגער האָבען געמוזט אַרױפֿלעגען זייערע הענד אויפֿן פערמשפטן און די ערשטע וואַרפען אין איהם די שטיינער, און נאָך זיי „האָט שוין אויך די גאנצע עדה איהם געדאַרפט פערשטיינען“—ורגמו אותו כל העדה“ (ויקרא, כד, יד). ס'פערשטעהט זיך, אז די געזעלשאַפט, מיט איהר אַנטייל־נעהמען אין דער טויט־שטראַף פונים פערברעבער, האָט אַזוי צו זאָגען, סאַנקצױאַנירט די גערעכטיגקייט פונים געריכטליכען פסק־דין. אין געגענפאָל האָט די טויט־שטראַף געקאָנט אויך גיט אויסגעפיהרט ווערען, אויב די געזעלשאַפט איז געווען מחולק אין איהרע בליקען און מיינונגען אויפֿן אורטייל פונים בית־דין. אָבער אַזוינע צופאַלען זענען כמעט קיינמאָל גיט פאַרגעקומען, ביי יענעם איינגעפיהרטען סדר פון געריכט, וואו יעדערער, ווער ס'האָט נור פערלאַנגט צו פערטיידיגען און ראַטעווען דעם בעשולדיגטען, האָט געהאַט גענוג צייט און די פאָלשטענדיגע מעגליכקייט פערזענליך צו קומען אין בית־דין און רעדען לטובת דער בעפרייאונג פונים אַנגעקלאַגטען.

ס'זענען ארויס פון דרוק אין פערלאנג, פאָלקסבילדונג
אונטער דער רעדאקציע פון א. ליטוויץ
פאָלגענדע ווערק אין דריי בענדער:

באנד 1 - רעליגיאָן און ערציהונג

אינהאלט: עלען קעי-די שולע פון דער צוקונפט.
--עלען קעי-- די רעליגיאָן אין דער שולע-- פראָפ.
אַרנאָלד דאָדעל-- רעליגיאָן פון דער צוקונפט--
ראַלף וואַלדאָ עמערסאָן-- וואָס איז קונסט?--
ל. ג. טאַלסטאָי- וואָס הייסט קונסט.

געבונדען פרייז 75 סענט.

באנד 2 - נאטור און מענש

אינהאלט: דר. י. בלומשטיין-- דארוין און זיין
טעאָריע-- פראָפ. ג. רוה-- מאַדאָן ווייבלעבען ביי די
חיות-- ס. קאַמענעצק-- ליקו חמה און ליקו לבנה
(אַסטראָנאָמי, שמועסען)-- י. נאָלדסמיט-- דער אידישער
סנהדרין זיין ראַליע און בעדייטונג.

געבונדען פרייז 65 סענט.

באנד 3 - מאמענטען און פערזאָנען אין דער

אידישער געשיכטע, פון א. ליטוויץ.

אינהאלט: גדליה בן אחיקם (אַפאָלקס-קעמפּפער אין דער
צייט פון דעם ערשטען אידישען חורבן)-- דער אויפשטאַנד
פון די מאַקאַבער-- ר' עקיבא בן יוסף אַתנא אָ
רעוואַלוציאָנער-- די קאַראַאימען (צו דער געשיכטע פון
סעקטען ביי אידען)-- דוד הראובני און שלמה מאַלכאָ
(אידישע העלדען פונם מיטעלאַטער)-- די בלוטיגע לעגענדע
(דער גרעסטער עלילת דם פונם 19-טען יאָרהונדערט).

געבונדען פרייז 75 סענט.

אַדרעסירט YIDDISH LITERARY VERLAG
256 East Broadway New York, N- Y.

